

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. ABDÜLHAMİD'İN DANIŞMANI EBÜ'L-HUDA SAYYADI'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE TESİRLERİ
(1850-1909)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Muharrem Varol

İSTANBUL 2004

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. ABDÜLHAMİD'İN DANIŞMANI EBÜ'L-HUDA SAYYADI'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE TESİRLERİ
(1850-1909)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Muharrem Varol

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

İSTANBUL 2004

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Muharrem Varol'un "II. Abdülhamid'in Danışmanı Ebü'l-Huda Sayyadî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

İmza

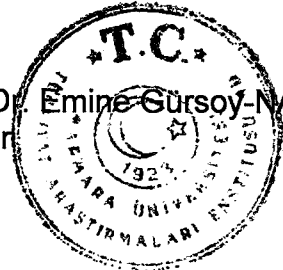
Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Ufuk Gülsoy
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...23/109.../ 2004 tarih ve ...13... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emine Gürsoy-NASKALI
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
TEŞEKKÜR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ:

II. ABDÜLHAMİD VE SİYASAL BİR ARAÇ OLARAK İSLAMCILIK

I. Bölüm:

EBÜ'L-HUDA'NIN HAYATI VE SARAYA İNTİSABI

1.Ebü'l-Huda'nın Saray Öncesi Hayatı	
a.Doğumu ve Ailesi.....	9
b.Eğitimi ve Yetiştirilmesi.....	11
c.Kariyeri ve Konumu.....	12
2.Saraya İntisabı Hakkındaki Tartışmalar.....	14
a. Ebü'l-Huda'nın Şeceresi.....	14
b.Şahsiyeti ve Nesebi Hakkında Yapılan Tartışmalar.....	16
c. II. Meşrutiyet Öncesi Muhalefet'in Ebü'l-Huda Algısı.....	21
3. Rifai Tarikatı ve Sayyadı Kolu.....	25

II. BÖLÜM

EBÜ'L-HUDA'NIN YILDIZ SARAYI İLE OLAN İLİŞKİSİ

1. Sarayın Ebü'l-Huda'ya Teveccühü	
a. Kendisine ve Ailesine Yapılan İhsanlar.....	28
b. Akrabalarına, Rifailere ve Dergahlarına Yapılan Yardımlar.....	33
c. Bürokraside Aracı Olarak Ebü'l-Huda.....	36
2. Saray Bürokrasisinde Ebü'l-Huda.....	39
a. Ebü'l-Huda'nın Nüfuzunun Boyutları	39
b. Ebü'l-Huda'nın Muhalifleri.....	42
1)Şeyh Zâfır.....	45
2) İzzet Holo.....	48
3) Kamil Paşa.....	48
4) Bedirhanzâdelcr.....	49
5) Necip Melhame.....	49
3. Ebü'l-Huda'nın Gözden Düşmesi.....	52

III. BÖLÜM:

EBÜ'L-HUDA'NIN MİSYONU

1. İslam Birliği Siyasetinde Bir Araç Olarak Ebü'l-Huda.....	59
a. II. Abdülhamid, Araplar ve Hilafet Politikaları.....	62
b. II. Abdülhamid ve Hilafet.....	64
1)İngiltere'de Hilafet Tartışmaları.....	65
2)Arap Aydınları Arasındaki Hilafet Tartışmaları.....	68
2. Ebü'l-Huda'nın İstihdamı Üzerine Görüşler.....	72
3. Ebü'l-Huda'nın Vazifecrri.....	76
a.Ebü'l-Huda ve Sorunların Çözümü.....	76
b.Ebü'l-Huda ve Aracılık.....	79
c.Ebü'l-Huda'nın Dini-Kültürel Meselelerdeki Danışmalığı.....	82
d.Politikaların Belirlenmesinde Ebü'l-Huda'nın Rolü.....	84
e.Ebü'l-Huda ve Nil Gazetesi.....	88

IV. BÖLÜM

ESERLERİ ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EBÜ'L-HUDA ALGISI

1.Ebü'l-Huda'nın eserleri.....	92
a. Da'i'r-Reşâd Li Sebili'l-İttihad ve'l-İnkıyâd.....	93
b. En-Nefahatu'n-Nebeviye fî Hidmeti'l-Hilafeti'l Hamidiyyeti'l-Osmaniye.....	96
c. Ruhü'l-Hikme.....	99
d. Medeniyet-i İslamiye Risalesi Tercümesi.....	103
e. Diğer Eserleri.....	104
2. II. Meşrutiyet ve Ebü'l-Huda'nın Ölümü.....	110
a. II. Meşrutiyet Sonrası Yayınlar ve Ebü'l-Huda.....	110
b. Serbesti Gazetesi Mülakatı.....	115
c. Ebü'l-Huda'nın Ölümü.....	119
SONUÇ.....	122
EKLER.....	124
KAYNAKÇA.....	174
ÖZGEÇMİŞ.....	183

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanmasında ve vücuda getirilmesinde şüphesiz en büyük katkı sahibi olan, sabrı ve yönlendimeleriyle bana pozitif enerji veren, örnekleri ile ufkumu açan tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tez konumun yegane kaynaklarından birinin sahibi olan İsrail'den Prof. Dr. Butrus Abu Manneh'e fikirleri ve bana gönderdiği materyaller için, yine Almanya'dan değerli ve nâzik dostum Dr. Thomas Eich'in cömertçe yolladığı materyaller (Özellikle Mısır'dan yolladığı Arapça Nil Gazetesi) ve desteği için ayrı ayrı teşekkür etmek isterim.

Ayrıca, hocamın da tavassutuyla, tanışma imkanına eriştiğim değerli tarihçi Orhan Koloğlu Bey, Doç. Dr. Gökhan Çetinsaya Bey'lere de fikirleri ve yönlendirmeleri, verdiği materyalleri için müteşekkirim. Bunula birlikte, kıymetli büyüğüm Doç. Dr. İsmail Kara'ya ilgilenmesi ve yönlendirmelerinden ötürü medyun olduğumu belirtmeliyim.

Bütün bu süreçte yardımlarını, ilgilerini gördüğüm başta Serdar Ekrem Şirin, Ali Gözeller, Şerafettin Pektaş, Mustafa M. Uludağ, Ömer Yelken, Cem Ayan, Aygün Uyar, Recep Doymaz, Ahmet E. Osmanoğlu, Aziz Aslan yer yer kendisini Sultan Abdülhamid'e benzettiğim Eymen Şahin ve özellikle Arapça metnlerinin çevrilmesinde Halepli dostum Muhammed Silam'ı ve Fransızca metnin çevrilmesinde de "çiçeği burnunda felsefe talebesi" dostum Onur Usta'yı, ayrıca bana "manevi değeri olan" çalışma masasını hediye eden Zeki Kara'yı anmam gerektiğine inanıyorum. Bununla birlikte, Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri, Atatürk Kitaplığı, Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer müessese personellerinin mütebessim çehreleri ve candan ilgilerinin tez oluşumundaki müspet katkılarını da unutmamak gerekli. Son olarak yardımlarını gördüğüm bütün dostlarıma ve özellikle emekleri, hoşgöruları ve güvenleri için aileme de ayrıca teşekkür etmek isterim.

Muharrem Varol

ÖNSÖZ

II. Abdülhamid dönemi her yönüyle ilginç bir dönemdir. Tarih yazıcılığı açısından pek çok paradoksun görülebileceği ve aynı zamanda ideolojik kaygılar ile hareketlerin varlığının rahatlıkla gözlemlenebileceği bir dönemdir. Bu tezin konusu, siyasal olarak İslamcılık düşüncesi bağlamında bir Rifai Şeyhi olan Ebü'l-Huda Sayyadi'nin bu politikaların uygulanmasındaki "araçsal" rolünün incelenmesidir. Bu rolü ile beraber nüfuzu ve eserleriyle II. Abdülhamid devrinde nasıl bir yer işgal ettiğinin gözlemlenmesidir. Ebü'l-Huda II. Abdülhamid rejiminin en önemli simalarından biri olması hasebiyle değişik ve ilginç değerlendirmelere tabi tutulmuş biridir. Bu yüzden üzerinde muğlak yorumlar yapılan bu zâtın çalışılması ayrı bir önem arz etmekteydi.

Ebü'l-Huda Sayyadi ile ilgili olarak bugüne kadar "geniş ve müstakil" bir çalışma yapılmamıştır. Bu tez bu boşluktan kaynaklanmıştır. Başlangıç için mütevazî bir çalışmadır. Bugüne değin, konu hakkında en aydınlatıcı çalışma Filistin asıllı Butrus Abu-Manneh'in bir makalesidir. Bu araştırmasında, Ebü'l-Huda'nın Hilafet ve Saltanat bağlamında nasıl kullanıldığını göstermeye çalışan Abu-Manneh, onun etki alanını sadece Suriye olarak daraltıp, Ebü'l-Huda'nın misyonunu 1850'lerden sonra ortaya çıkan ve Misyoner okulları ile Beyrut'tan yayılmaya başlayan ayrılıkçı hareketlerin ve özellikle Bustani ve arkadaşlarının etkisini kırmak olarak tanımlamıştır.

Ebü'l-Huda ile ilgili diğer iki çalışma Thomas Eich ve Julia Gonnella gibi sosyal bilimcilere aittir. "Alan araştırması" olması yönüyle kıymet kazanan bu çalışmalar onun Saray öncesine dair hayatını aydınlatmak açısından önemlidir. Özellikle Eich, II. Abdülhamid dönemi Bağdat ve Basra gibi kilit noktalarda Ebü'l-Huda ve Rifailerin oynadığı rollere dikkat çekerek bu konuda mühim değerlendirmelerde bulunmuştur. Ama Ebü'l-Huda'nın Yıldız Sarayı ve II. Abdülhamid ile ilişkileri bağlamında eksiklikler hissedilmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümü onun Saray öncesi hayatı, ailesi, eğitimi ve şeceresi üzerine ayrılmıştır. Sarayla nasıl tanıştığı, bundan sonra nesebi ve kendisiyle alakalı nasıl bir muhalefetin başlandığı incelenmiştir. İkinci bölüm; II. Abdülhamid ile tanıştıktan sonra yıldızın parlaması, nüfuzunun artması ve bununla birlikte Saray içerisinde yaşadığı

dostluk ve çatışmalara ayrılmıştır. Üçüncü bölüm; Ebü'l-Huda'nın misyonu üzerinedir. Teorik çerçeve olarak hakkında söylenenler verilmeye çalışılmış ve Hilafet üzerinde durulurak Ebü'l-Huda'dan beklenen vazifeler tasnif edilerek sunulmuştur. Tezin son bölümü ise onun eserlerine ve II. Meşrutiyet'ten ölümüne kadar geçen süreye ayrılmıştır. Ayrıntılı olarak dört kitabı üzerinde durulmuş ve kütüphanelerden ulaşılan otuzu aşkın eserinin özeti verilmiştir. Ayrıca, II. Meşrutiyet yıllarında muhalefetin boy hedefi haline gelmiş “Ebü'l-Huda algısı” basından takip edilmeye çalışılmıştır.

Tez oluşumunda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri en önemli kaynak alanımız olmuştur. Bununla birlikte, Millet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Süleymaniye Kütüphanesi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi ve İstanbul Rektörlüğü Nadir Eserler Kütüphanesi kullanılmıştır. Buralardan Ebü'l-Huda'nın matbu-yazma eserlerine ve devrin süreli yayınlarına ulaşılarak çalışma imkanları elde edilmiştir.

ÖZET

Ebü'l-Huda künyesine sahip Muhammed bin Hasan Vadi Halep' e bağlı Hân-ı Şeyhun adlı bir köyde milâdi 1850 yılında doğmuştur. Çok küçük denilebilecek yaşlarda geleneksel eğitimini tamamlayan Ebü'l-Huda yine çok genç yaşta icazet almıştır. 1872 yılında Cısr-u Şuğur adlı karyede Nakibü'l-Eşraf olan Ebü'l-Huda karizmatik kişiliği, toplumsal ilişkileri ve yerel idare ile olan münasebetleriyle kısa zaman sonra Halep Nakibü'l-Eşrafı olmuştur.

Asıl Ebü'l-Huda'yı meşhur kılan özelliği, onun Sultan tarafından çevreden merkeze getirilmesi ve neredeyse bütün saltanatı müddetince Sultan'a çok yakın bir konumda olmasıdır. Resmi bir memur değildir ama pek çok zaman Sultan ile görüşebilmektedir. Sultan'a bu denli yakın olan Ebü'l-Huda ailesi, çevresi ve tarikatı ile Devlet imkanlarından istifade etmeye başlamıştır. O dönemde kendisine bağlı Suriye ve Irak'ta olmak üzere pek çok tekke ve zaviye açılmıştır. Bu anlamda devlet politikalarının uygulanmasında sivil halk ile temas noktasında faydası görülen Ebü'l-Huda, Rifai tarikatını genişletmiştir. 200'e yakın eser yazdığı söylenen Ebü'l-Huda eserleri ve müntesipleri ile Osmanlı Hilafetinin meşruiyetini savunmuşlardır. Ayrıca bu eserlerde Rifailik tanıtılmış ve müellifin kendi soyu ve dedeleri üzerinde ayrıntılı durmuştur.

Fakat, bu kadar çabuk yükselmesi beraberinde kendi açısından olumsuz neticeler de doğurmuştur. 1880'li yılların ortalarından sonra hakkında sürekli aleyhte yayınlar yapılmıştır. Seyyid olmadığı ve sahte bir soy ihdas ettiğine dair türlü iddialar ortaya atılmıştır. O da eserleri ve Sultan'a olan yakınlığı sebebiyle bunlara karşı mücadele etmiştir. Bununla birlikte, o dönemdeki etkili devlet ricâli ile arası sürekli bozuk kalmış ve devrin rekabet atmosferinde söz konusu ricâl ile de mücadele etmiştir. Aynı zamanda, II. Abdülhamid'e muhalif olan gruplar tarafından hem II. Meşrutiyet öncesi hem de sonrası şiddetli hücumlarına maruz kalmıştır.

II. Abdülhamid'in Arap coğrafyasında son yıllarda sarsılan Osmanlı prestijini yükseltmek, İngilizlerin ön ayak olduğu Arap hilafeti kampanyasını engellemek gibi amaçlar perspektifinde Özellikle Arap halklarının bağılılığını sağlamak için, Sultan'ın Ebü'l-Huda'yı bir "enstrüman" olarak kullandığı söylenilebilir. Bu tezde, Ebü'l-Huda'nın II. Abdülhamid'in İslamcılık siyaseti bağlamında nasıl bir pozisyona sahip olduğu ortaya konulmak istenmiştir.

ABSTRACT

Abu'l-Huda Sayyadi was the most prominent figure in the period of Abdülhamid II. He was born in a small village of Aleppo called Khan-ı Shaykhun in 1850. He finished his traditional education in his early ages. After that, he joined the Rifai order under the influence of his father. Then, he managed to gain appointment as Naqib al-ashraf of Cizr-u Sugur and then Aleppo. Since he had effective contacts with the people from both local and tribal elites, he went to İstanbul and met with Abdulhamid II.

The Sultan wanted himself to stay in İstanbul and then he developed his relationships with him. He was able to be in a position that he was often close to the Sultan. The Sultan gave great possibilities to him, to his family, his friends and his Sufi order. However, this intimacy also brought many disadvantages to him. He was subject to some kind of accusations and assaults from different groups. Moreover, because of the rivalry environment that was the dominant character of the so-called period, he coped with the statesmen and some important people. Particularly, under the period of the Constitution II he had to put up with the great pressure and outrages.

The significance of Abu'l-Huda was due to his publications which aimed at confirming and legalizing the Ottoman Caliphate against the assertions supported by England in the Arab provinces. Abu'l-Huda's mission was to propagate the Sultan's ideas among Arab people with the newspapers and books. In short, he was employed by the Palace as an "instrument" to integrate the peripheral subjects, namely the Arabs, to central authority.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
DİA	Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	hicrî
İA	İslam Ansiklopedisi
İT	İttihat ve Terakki
M.	milâdî
MÜ	Marmara Üniversitesi
OA	Osmanlı Ansiklopedisi
R.	Rumî
s.	sahife
T.Y	Türkçe Yazma
vol.	volume

GİRİŞ:

II. ABDÜLHAMİD VE SİYASAL BİR ARAÇ OLARAK İSLAMCILIK

II. Abdülhamid devri son dönem Osmanlı tarih yazıcılığı içerisinde şüphesiz çok önemli bir yer tutar. İmparatorluğun son iki asırdır karşılaştığı sosyal, ekonomik ve askeri problemlerin neticesindeki ıslahat hareketleri belli ölçüde hissedilmeye başlamıştı. Bunlardan en önemlileri elbette ki Tanzimat ve Islahat fermanları olmuştur. Hazırlanış nedenleri çok sorunlu olmasına rağmen Batı karşısında, büyük devletlerin müdahalesini önleme adına atılmış iki mühim adımdır. Geleneksel devletten modern merkezîyetçi bir devlet tipine geçiş sürecini yaşayan Osmanlı Devleti bürokratik bir yapının temellerini atmıştır¹.

Mali, adli, idari ve askeri alanlarda yapılan reformlarla Tanzimat bürokrati önemli atılımlarda bulunmuştu. Bunların önde gelen isimlerinden Âli Paşa'nın ölümü, bazı dış politik olaylar ve ciddi finansal kriz yeni bir dönemin açıldığına işaret ediyordu. Mali kriz o derece artmıştı ki 1875'te Osmanlı Devleti dış borç faizlerinin yarısının ödemesinin durdurulacağı devletlere bildirilmişti². Sultan Abdülaziz'in sadrazam olarak Mahmut Nedim Paşa'yı seçmesiyle, dış politikada dengeler değişmeğe başlamıştı. Fransa'nın Prusya yenilgisi ile etkinliğini yitirmesi, Âli ve Fuat Paşalar'ın ölümünden sonra İngilizlerle temasın azalması ve buna mukabil artan Rus etkisi işte bu yeni dönemin kilometre taşları olmuştu. Süveyş kanalının açılmasıyla eski jeo-stratejik önemini İngilizler nezdinde kaybeden Osmanlı Devleti Rusya karşısında yapacağı hamleden mahrum kalmıştı³. Tanzimat döneminin denge siyasetinden uzaklaşılması ve mali sorunlar iç huzursuzlukları arttırmış, Sultan Abdulaziz'e karşı bir iç muhalefet geliştirmişti⁴. Bu muhalefet, Mithat Paşa, Rüştü Paşa, Süleyman ve Hüseyin Avni Paşa'ların koordineli hareketleri ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi yardımıyla, sonunda Sultan Aziz'i tahttan indirdi. Sultan Murat tahta geçmişti, ancak sağlık sorunları yüzünden bu kısa sürdü. Meşrutiyet ve Anayasa isteklerine yeşil ışık yakan II. Abdülhamid bu sefer saltanat tahtına oturdu. Ama muhalefet içersindeki farklı düşünceler ittifakı bozmuştu. Anayasa ilan edilmişti, ancak gerek Tersane Konferansı ve gerekse kendi muhteviyatı bu denemeyi sathi kılmıştı.

Sultan II. Abdülhamid iktidarı kendi eline almaya başlamış ve Rus Savaşı nedeniyle meclisi tatil etmişti. İşte bundan sonra yeni bir devir açılmıştı. Bu devrin başlangıcında devleti

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983, s. 108.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, s. 310

³ Bu devirdeki dengelerin değişmesinin etraflı bir şekilde analizi için bakınız: Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits In Ottoman Politics under Abdulhamid II: origins and Solutions.* (Basılmamış Doktora tezi) Michigan 1976.

⁴ Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1997, s.198-199.

muhafaza gayesiyle Osmanlıcılık fikri muvakkaten egemen olmuş ise de mezkur dengelerin değişmesi ile İslami ağırlıklı politikalar uygulanmaya koyulmuştu⁵. Tam bu noktada, bu devrin genel jeopolitiği bağlamında İslamcılık cereyanı tartışması kendini hissettirir. Pek çok tarihçi, bu politik tarz üzerine vurgu yaparlar, fakat görüşler muhtelifdir. II. Abdülhamid'in uyguladığı siyaseti Panislamizm diye adlandırmak ne kadar doğrudur? Ya da bu politikaların "İslamcılığının" mahiyeti nedir? "İslam Birliği" politikasını tanımlamaktan öte, bu çerçevede uygulanan realist politikalardan çok, güçlü ve organizeli bir hareket olarak tanımlanan bir Panislamizmin olmayışını ana hatlarıyla vurgulamak gerekmektedir.

İlk önce İslamcı siyasetin tarihsel sürecini göstermekte yarar var. İslamcılık yeni devirlerin bir ideolojisidir. İslamcılık ile geleneksel İslamı birbirinden ayırmak gerekir. İslamcılık, ilerleyen ve gelişen batı karşısında girilen etkileşimin "akültüratif" bir neticesi olarak geleneksel İslami değerlerin geçirdiği dönüşüm ve bunun siyasi bir mahiyet kazanmasıdır⁶. İslamcı düşüncenin bir siyasi düşünce haline gelmesi 1870'lere rastlar, yani onu II. Meşrutiyetten sonra başlatmamak gerektiği söylenir⁷. Yeni Osmanlılar tarafından geliştirilen "İttihad-ı İslam" kavramı dış politikada daha Sultan Abdülaziz zamanında dahi bir araç olarak kullanıldığı müsellemidir.

İslamcı düşüncenin bir politika olarak telakki edilip, devlet bünyesinde üretilmesini gerektiren nedenlerin başında Berlin Konferansından sonra değişen demografik yapı gelmektedir⁸. Zira, kopan Balkan devletçikleri ve buralardan anayurda göçen yüksek sayıda Müslüman nüfusu, ibreyi Müslümanlar yörüngesine kaydırmıştı. Artık Arapça konuşan nüfus ve "ehl-i İslam" olanlar dominant hale gelmişlerdi. Diğer bir unsur da, Tanzimat'la başlayan Islahat Fermanı ile doruk noktaya ulaşan geleneksel tarzda yaşanan İslam'ın giderek siyasi ve ekonomik sahadan çekilmesi mevcut Müslüman halk ve bilhassa Yeni Osmanlılar diye tesmiye olunan fikir erbabı arasında bir türlü kabul edilememiş ve sindirilememişti⁹. Değişen demografik yapı da, açıkcası, bu tür düşüncelerin yeşermesine müsait zemin hazırlamıştır.

⁵ Cezmi Eraslan, *II. Abdulhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1995, s.23.

⁶ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*, s.22-25

⁷ Mümtaz'er Türköne, *a.g.e.*, 33. Yazar bu eserinde bu tezin detaylı bir tahlilini yapar. Ona göre bu siyasetin doğmasına sebep yeni Osmanlılardır. Tanzimat aydın ve bürokratlarının yanlış politikalar uyguladığını iddia eden bu grubun başlıca simaları Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibileridir. Cumhuriyet devrinde "laiklik" "hürriyet" gibi bağlamlarda anılan bu zevat, çok ilginçtir ki devleti şeriate bağlı olmamakla eleştirirken, İslam fıkının uygulanmadığını iddia ederler. Cemaleddin Efgani gibi kimselerden çok önce "İttihad-ı İslam" vurgusu yapanlar yine bu kişilerdir. Yine, Efgani'ye göre çok daha orijinal ve çok daha entelektüel eserler ortaya koymuşlardır. Türköne, bunları anlatırken İslamcılığın merkezinin İstanbul olduğunu söyler. Çünkü, o devrin tek bağımsız Müslüman gücü Osmanlılardır. (Fas ve İran da buna dahildir). Ayrıca bakınız; Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.23

⁸ E.Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri*, Ankara 1995, s.330.

⁹ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, İstanbul 1997, s.206.

Bu devirde uygulanan politikanın panislam özellikler gösterdiği iddia edilir¹⁰. Panislamizm; panslavizm, pangermanizm vs... gibi kavramların kullanıldığı dönemlerde Avrupa merkezci tarih anlayışına sahip tarihçiler tarafından ortaya atılmıştır. Her şeyden önce, pan hareketleri birbirlerine dil, ırk, kültür ve coğrafya gibi unsurlarla yakınlık gösteren grupların büyük bir güç ve organize hareket ile oluşturdukları teşekküllerdir. Rusya, Almanya, İtalya gibi devletler nüfuz sahasını ilerletmek için, ekonomik, kültürel ve askeri destekler ile bu tip politikaları kullanmışlardır. Osmanlı devletinin böyle bir politikayı istimal etmesini iddia etmek o devir şartlarını yeterince tahkik etmemekten neşet eder. Devletin gerek iç gerek dışarıda bulunduğu durum çok ciddi sıkıntıları havidir. Daha 19. asrın ilk çeyreğinde İmparatorluk, bir valisinin isyanını bastıramayacak ve komşu güçten destek alacak kadar sarsıntı yaşamaktadır, dünya siyasetini belirleme gücünü çoktan kaybeden Osmanlı devleti büyük devletler arasında denge siyaseti izleme temayülü gösterir, 1856'daki Paris antlaşmasıyla toprak bütünlüğü teyit edilmiştir. 1875-76 Balkan isyanları bastıramaması ve 93 harbi yenilgisi artık Batının nazarında "hasta adamı" daha da kötü hale getirmişti. Böyle bir konjonktürde, Batı literatürünün iddia ettiği bir siyasetin uygulanamayacağı gayet açıktır. Evet, bunun İslami figür taşıdığı su götürmezdir, ancak Panislam yerine İslamcılık veya İslam Birliği demek vâkıya daha uygundur¹¹.

Şu kadarını belirtmekte fayda vardır. Yeni Osmanlılar daha 1870'li yıllarda bu fikri geliştirirken Avrupa'daki misli örnekleriyle karşılaşıyorlardı. Yani özellikle Almanların gerçekleştirdiği birlik bunların nezdinde önemli bir misaldi. Dolayısıyla arzuladıkları bu fikri bir kitle ideolojisine dönüştürmeyi arzu ediyorlardı¹². Bu islamcılık politikasını "kültürel" manada değerlendirmek ve önemli bir araç olarak görmek daha muvafıktır.

Panislam tabirinin menşesinde muhtelif görüşler vardır. Birer sömürge gücü haline gelmiş Batılı devletlerin tebaası arasına artık Müslümanlarda katılmıştı. Bunlar arasındaki isyan hareketleri ve organizeli birliktelik batılı devletleri böyle bir yoruma itti¹³. Bunu bir heyula gibi görmeye başladılar. Nitekim İngilizlerin başta Osmanlılardan hilafet müessesesi sayesinde çıkan irili ufaklı ayaklanmaların bastırılması için yardım aldığı arşiv kaynaklarından bilinmektedir. Ama daha sonra bu politika değişmişti¹⁴. Lee'ye göre

¹⁰ Bu iddialar ve tahlilleri için bakınız; Jacob M. Landau, *Pan-islam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme*, s.25-55. J. E. Lee, "The Origins of Panislamism", *Amerikan Historical Review*, January, 1942. s. 279. (Landau'dan aktarılan). Ayrıca bkz. İ.S. Sırma, II. *Abdulhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul 1983.

¹¹ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.28-33.

¹² Mümtaz'er Türköne, *a.g.e.*, s.281.

¹³ Bu noktada N. Berkes ve O. Koloğlu gibi isimler bunu özellikle İngilizlerin Ortadoğu uzmanı Blunt'a atfederek bu politikanın Batılılar gözünde şişirildiği görüşünde iken, Le Chatelier gibi yazarların bu politikanın ilk başına ve manipüle edilmeden Osmanlılar için cazibedar oluşundan bahseder. Bkz. Şerif Mardin, *a.g.e.*, 205.

¹⁴ Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet tartışmaları 1873-1909", *İslam Araştırmaları Dergisi* 1998-2. Bu makalesinde Özcan bu ilişkilerin tarihsel sürecini değerlendirirken İngiltere'nin hilafet gücünü daha III. Selim

Panislamizm 93 harbi sonrası başlamıştır. Hollandalı müsteşrik Hungroje ve Alman İslam uzmanı Becker'e göre 1878 Berlin Kongresinin hemen sonrasındır. Bu tabirin doğuşunu, meşhur Gabriel Charmes'ın 1883'te *L'Avenir de la Turquie: Le Panislamisme* kitaplaşmış yazılarına da atfedenler de vardır¹⁵. K.Karpat ise terim olarak İslami olmayan bu ilerici hareketin Batı'dan ödünç alınana kadar Türk, Fars ve Araplar tarafından kullanılmadığı dile getirmiştir¹⁶. Mümtaz'er Türköne'ye göre ise İttihâd-ı İslam tâbiri daha 1870'li yıllardan itibaren yeni Osmanlılar arasında yoğun bir entelektüel hava içersinde tartışılmış ve fikir olarak gazete sütunlarına taşınmıştır.

Elbette, bu siyasetin İslamcılığı öne çıkarmasındaki en önemli etken şüphesiz hilafete olan vurgudur. Nitekim, V. Arnold'dan iktibas yapan C. Eraslan, daha önce hiçbir devirde bu vurgunun böylesine seslendirilmediğini ifade eder¹⁷. Bu dönemde, muhtelif İslam coğrafyalarından gelen misafirler gazete sütunlarında neşrediliyordu. Sömürge olmuş bazı Müslümanların, mücadeleleri sonucu devlet kurmaları da yine gazetelerden duyuruluyordu. 1870'de hem İngiltere hem de Rusya'nın tanıdığı Kaşgar devleti bunlardan bir tanesiydi. 1873'te Hollanda'nın Açe Sultanlığına saldırması ve bozguna uğraması artık Müslümanlarca biliniyordu. 7 Temmuz 1873'te *İbret* gazetesinde Namık Kemal şöyle diyordu; “ Bundan 20 sene evvel Kaşgar'da İslam olduğu bilinmezdi. Şimdi efkâr-ı umumîye onlarla ittihâda çalışıyor.” İşte böyle bir atmosferde oralardan gelen heyetler ve misafirler Osmanlı'dan, bu tek bağımsız İslam devletinden, yardım bekliyorlardı. Vâkıa, bu yeni bir olgu değildi, 16. asra kadar dayandırılabilen bir olaydı¹⁸.

Hilafet, hukuksal olarak, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasıyla ilk kez uluslar arası planda sesini duyurmuştu¹⁹. Hilafeti kamuoyunda tartışmaya sokan Yeni Osmanlılar olmuştur. Ali Suavi'nin, Hilafetin ruhani otoritesiyle beraber dünyevi otoritesine vurgu yapması boşuna değildir. Osmanlı hilafetinin Arap dünyasından çok, Hindistan ve Maveraünnehir civarındaki Müslümanlardan kabul gördüğü belirtilmelidir.²⁰ Çünkü hilafetin Osmanoğullarında olması tartışılan bir mesele olagelmıştır. Araplar, Osmanlı'nın iç ve dışta zaafa uğradığı her devirde bu tartışmayı alevlendirmişlerdir. Hint Müslümanlarının Osmanlı hilafetine duydukları bağlılık ise oradaki İngiliz hakimiyetiyle paralellik göstermiştir.

amanında gördüğünü kaydeder. Güney Hindistan'da Tipu Sultan'ın kendilerine engel teşkil ettiğini anlayınca, Sultan'a başvurmuşlar ve bir mektupla bu hareketi engellemesini istemişlerdi. Nitekim 1857'deki büyük isyanda da aynı istekle gelindiği bilinmektedir. Dahası, 1860'lardan itibaren Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesini durdurmak için oradaki hanlıkların Hilafetle olan bağlarını temin etmişlerdir.

¹⁵ Mümtaz'er Türköne, *a.g.e*, s.39.

¹⁶ Kemal Karpat, *The Politization Of Islam*, New York 2001, s.18.

¹⁷ Cezmi Eraslan, *a.g.e*, s.33.

¹⁸ Mümtaz'er Türköne, *a.g.e*, s.149-150.

¹⁹ Cemal Tükin, “K.Kaynarca”, *D.İ.A.*, Cilt 6, 1065-70.

²⁰ Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Hilafetiyle olan ilişkilerine dair geniş bir çalışma için bkz. Azmi Özcan, *an-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul 1992.

Hintlilerin hilafete gösterdikleri bu ilgi büyük ölçüde hilafet müessesini uluslar arası politikada hesaba katılması gereken bir unsur haline getirmiştir. Araplar arasında ise hilafet itibar aracı olarak kullanılmıştır. Sürekli asayiş ihlal eden ve asker ile vergi vermeyi kabul etmeyen bedevi aşiretler karşısında etkili bir silah gibi kullanılmıştır²¹.

Osmanlı hilafetinin asıl gündemde panislamizmin müteradifi gibi kullanılması batı matbuatında konunun işlenmesiyle başlamıştır. Yukarıda belirtilen sebeplere ek olarak, Hacc'ın birleştirici fonksiyonu ve *El-Cevâib* gazetesi gibi Arapça basılan ve bir çok İslam memleketine gönderilen gazete faaliyetlerinin etkisini de görmek gerekir. Devlet desteği ile çıkan bu gazete, temkinli ve duygusallıktan uzak hareket etmiştir ve yer yer "halife" sıfatını kullanmaktan kaçınmamıştır. Osmanlı hilafetinin itibari bir konuma sahip olduğu söylenir. Gerçekten, dünyadaki İslami dayanışmayı tetikleyip örgütlemekten öte, bu fikrin doğal seyriyle ortaya çıkması hilafeti beslemiştir.

Selim Deringil'in ifadesiyle, emr-i hilafet imparatorluğun kendi tebaası olan Müslümanlara uyguladıkları siyasi bir enstrümandır. Panislamizm ise imparatorluğun tebaası olmayan ve çoğu kez Hristiyan devletlerin sömürgeleri konumundaki halklara yönelik bir propaganda vasıtası olarak tanıtılmaktadır²².

II. Abdülhamit İslamcılık siyasetini denge politikası üzerine müesses hale getirmiştir. Çoğu zaman bu siyasetin dış cephesinde hilafeti ön planda tutmuştur. Şahsının dindar bir görüntü arz ettiğini göstermesi ve Cuma selamlıklarına dikkat etmesi bundandır. Ancak, sömürge Müslümanlarla ilgisini kesmemiş bunu hilafetin en doğal hakkı olarak görmüş ve göstermiştir. Tersine adlandırmaları, yani tahrik ve örgütleme gibi ithamları hem içeride hem de dışarıda şiddetlice tekzip etmiştir²³. Hilafet aracılığıyla tüm Müslümanlar ile "kültürel" etkileşime girdiğini özellikle vurgulamak istiyordu. İngiltere ve Fransa'nın bu konuda tahrik edilmesini yada onlara koz verilmesini istemiyordu. Hatta bir zaman Abdülhamit "İttihat-ı İslam" ifadesini yasaklamıştır²⁴. Bu noktada, Orhan Koloğlu'nun da belirttiği gibi "toslamama yada dalgalandırmama" siyasetini takip ediyordu²⁵. Cemaleddin Efgani ve Mizancı Murat böylelikle nötrale edilmişti. Zaten, Efgani'nin savunduğu siyasi anlamda İslam Birliği ile Abdülhamid'in güttüğü siyasetin farklı anlamlar taşıdığı, ilkinin bütün bir İslam alemini kuşatan anti-empyrist bir cephe teşekkülü anlamı taşıırken, ikincisinin ise İmparatorluk

²¹ M.Türküne, *a.g.e.*, s.189-191.

²² Selim Deringil, "II. Abdülhamit'in Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, CII, s.306.

²³ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.34.

²⁴ Orhan Koloğlu, *Abdülhamit gerçeği*, İstanbul 2002, s.210. Mümtazer Türküne, *a.g.e.*, s.198.

²⁵ Koloğlu kitabında şöyle bir misal anlatır. Hilafetin Türklerin meşru bir hakkı olduğunu anlatan bir eser neşreden bir müellif acilen saraya çağrılır. Muhtemel bir iltifat bekleyen yazarı, Sultan'ın katiplerinden biri azarladıktan sonra, güneşi göstererek; "Bu güneşi görüyorsun değil mi?" diye sorar ve neticesinde şöyle der; "İşte Zat-ı Şahanenin hilafeti bu güneş gibi parlaktır. Göstermek için isbata lüzum yoktur." *A.g.e.*, s.175.

toprakları içerisinde yaşayan “taazzuvlaşmış bir millet” oluşturmak için kullanılan ideoloji olduğu dile getirilmiştir²⁶.

Sultan Abdülhamid, sömürge Müslüman toplumlarında Avrupa’ya ve bu güçlere karşı oluşmuş bir tepki ortamında tahta oturmuştur. Batılı güçler, Sultan’ın bu ülkeler üzerindeki etkisini kırmak için bir takım stratejik hareketlere giriştiler. Bunlardan biri olarak, Türk Hilafetine karşı Arap hilafeti tezini tekrar ihdas ettiler. Aslında bu sorunsal teorik olarak daha önce İslam müellifleri tarafından çok tartışılmış olmasına rağmen, muhtelif görüşler böyle bir hareketin doğmasına yol açmış olabilir. Daha Rus savaşı sırasında bu tartışmalar ivme kazanmıştı ve kendisini zora sokmuştu. Bu noktada da çok temkinli olunmuş ve dış güçler ürkütülmemeye dikkat edilirken mukabil davranışlarda da bulunulmuştur. Örneğin, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bu yıllarda Panislamcı eğilimleri reddeden haberler ve yazılar vermiştir²⁷.

Yurt dışında hilafet aleyhine çıkarılan yazılara şiddetli tekzibat yollanıyordu. Mesela, İngilizler, Delhili Gazanfer Ali Han tarafından çıkarılan *Peyk-i İslam* adlı gazetenin Panislamcı yaklaşım içerdiğini iddia etmişlerdi Urduca ve Türkçe çıkarılan bu gazetenin alem-i İslam’ın her köşesinde dağıtıldığını savunmuşlardı. Bunun üzerine *El-Cevâib* bu haberi ve iddiayı yalanladı. Aynı haber, Hindistan’da *Ceride-i Rüzgar* adlı gazetede de yalanlanmıştı. Gazete, haberin yalan olduğunu bizzat İngiliz yönetiminin resmi çevirmeni C.D.Bayners’in bu gazete hakkında verdiği olumlu rapora dayandırılıyordu²⁸. Buna benzer örnekler sıralanabilir.

Filhâkika, Sultan II. Abdülhamit ihtiyatlı bir politika sergilemiştir. Devletin gücünün farkında olan Sultan, onu “hasta adam” diye niteleyenlere kolayca verecek kadar safdil değildi. Çok sistematik ve hesaplı bir politika takip eden Sultan, özellikle İngilizlerden çekiniyordu²⁹. Vâkıa, 1882’ de Mısır’ın işgali, düşüncesinin doğruluğunu ispat etmişti. Bundan sonra çok temkinli hareket etmişti. Eylemci ve tahrik edici hareketlerden kaçınan bu politika 3 Nisan 1882 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* adlı gazetede şöyle ifade ediliyordu;

“Barışa muhtacız.(...) Evlâd-ı vatanı silahlandıralım, fakat tüfekle değil. (...) Tüfek gerekinceye kadar depoda dursun. Evlâd-ı vatanı kazma kürek ile silahlandıralım diyoruz. Bir askeri saldırı yolundan ise bir uygarlık yolu açalım ve fethe hücum edelim. Kaleyi topa tutacağımıza, ulusal servetimizin yollarına engel olan dağları, kayaları dinamite tutmanın bugün daha karlı olacağını anlarız. Bu sadece bir gazetecinin görüşü değil, devletimizin politikası da bununla oluşur.”³⁰

²⁶ K.Karpat, “Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Haziran 1987, s. 13-14.

²⁷ O.Koloğlu, *a.g.e*, s.171.

²⁸ *A.g.e*, s.174

²⁹ Sultan Abdülhamit, *Siyasi hatıratım*, İstanbul 1999, s.93

³⁰ O. Koloğlu, *a.g.e*, s.182

Bu son ifade devlet politikasının özellikle dış güçlere ihsas ettirildiğinin bir göstergesidir.

Sultan II. Abdülhamid dönemini panslavist ve pangermanist akımlar gibi, panislamcı bir siyasetle tavsif etmek çok analitik bir yorum olamaz. Yani, bu politikayı eylemci ve yayılmacı diye tanımlamak tarihi verilerle ters düşmek manasına hamledilebilir. Aslında, Sultan tüm Müslümanlarla bir bağ kurmaya çalışmıştı. Heyetler ve kişiler göndererek bu rabıtayı güçlendirmeye çalışsa da, Batılılar elinde bir koz olacak herhangi bir harekete girişmekten kaçınmıştır. Ancak İslamcılık politikasının yapıldığı da açıktır. Bu politikanın kendi tebaası üzerinde kuşatıcı ve pekiştirici olmasının beklendiği söylenebilir. Nitekim, dahilde bu politikanın uzantıları olarak, tarikatlerin önem kazanması, din adamlarına verilen önem, dini kitaplara ve müesseselere olan itinânın artması, hatta gündelik hayatta İslami hassasiyetin toplumun geneline kazandırılması şeklinde görülebilir³¹. Hususiyle, Rifai, Medeni, Kadiri ve Nakşi tarikatlerin nüfuzlarının bu yönde kullanılması câlib-i dikkattir. Mesela, bu tezin konusu olan Muhammed bin Hasan El-Vadi Ebu'l Huda Es-Sayyadi (1850-1909) gibi Halep'li bir Rifai şeyhinin İstanbul'a nakli, akrabası ve yakın dostlarına yapılan ihsanlar³² takip edilen bu politika hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Vakıa, kendisine ithaf edilen 200'den fazla neşriyatında, halifeye itaatin ve bağlılığın gerekliliği gibi konularda çok durması ve bunun Arapça konuşulan bölgelerde dağıtılması, ülke içindeki ayrılıkçı ve milliyetçi karakter taşıyan oluşumların kırılması şeklinde özetlemekte mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle açılan Rifai tekkeleri ve Ebü'l-Huda'nın yayınları Müslüman kamuoyunun mutlak gücünü Sultan'ın lehine çevirdiği söylenmiştir³³. Bundan başka, bir başarı olarak tanımlanan ve İslamcılık politikasının müşahhas bir neticesi olan Hicaz Demir yollarının hatırlanması gereklidir³⁴. Hariçte ise, bu siyasetin savunmacı bir karaktere bürünen³⁵ ve denge üzerine bina edilen ilişkiler şeklinde olduğu söylenilebilir. Bu noktada, İran dahil olmak üzere bütün İslam diyarları ile münasebet kurulmaya dikkat edilmiştir.³⁶ Ayrıca, sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanlara Kur'an-ı Kerim ve dini kitaplar göndermek, haklarından soyutlanan Müslümanlara yardımcı olmak, küçük Müslüman devletçiklerinin idarecilerinin problemlerine arabulucuk yapma gibi "tamamen küçük çapta" olan faaliyetler Hilafetin

³¹ Cezmi Eraslan, a.g.e, s.215-230.

³² B.O.A. *Yıldız Esas Evrakı*, 14/157, 7.

³³ Itzhak Weismann, *Taste of Modernity: Sufism, Salafiyya and Arabism in Late Ottoman Damascus*, Brill 2001, s.105.

³⁴ Şerif Mardin, a.g.e, s. 205.

³⁵ John Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla II. Abdülhamid*, İstanbul 1964, s.199.

³⁶ Gökhan Çetinsaya, "İsmi olupta Cismi olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Panislamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", *OA*, Ankara 1999, s. 380-381. Çetinsaya bu makalesinde, İttihad-ı İslam politikasının üç farklı bağlamda kullanıldığını söyler. Birincisi, bütün yerli ve yabancı literatürünün üzerinde yoğunlaştığı dış boyutudur. İkincisi, ittihad-ı anâsır'dan ittihad-ı İslam'a geçiş olarak yorumladığı iç politika boyutudur. Son olarak da, Şii-Sünni yakınlaşmasıdır.

himayesini simgeleyen sembolik davranışlar olarak tanımlanmıştır.³⁷ Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya ziyaretinden sonraki tâli amaçları arasında bu meselenin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir³⁸. Fakat tüm bunlar olurken büyük devletlerin tahrik edilmemesine son derece hassasiyet gösterilmiştir. Özellikle, sömürge idaresinde yaşayan Müslümanlar ile ilgili bir etkinliğe kendi adının karışmamasına özen göstermiştir.³⁹

Netice olarak, Sultan II. Abdülhamit devrinin İslamcılık politikası değerlendirilirken mevcut şartları nazar-ı dikkate almak gerekir. Özellikle, devletin bu politika konusunda gösterdiği titizlik, sömürge gücüne dayanan uluslar arası güçleri tedirgin etmemeye yönelik olmuştur. Bununla beraber, bütün Müslümanlarla olan ilişki hilafet bağlamında “bir cihet-i câmia-i İslamiye” şeklinde olmuştur. Yani, kültürel ve sembolik anlamda bir temas her zaman söz konusudur. Aynı zamanda, devlet bütünlüğü politikasında bir araç olarak İslamcılığın çeşitli formlarda kullanıldığına şahit olmaktayız.

İleride ele alacağımız Ebü'l-Huda'nın Abdülhamid nezdindeki konumu, Sarayın ona yaklaşımı bu çerçevede ele alınmaktadır. II. Abdülhamid İslam dünyasındaki nüfuz ve prestijini artırmak için önemli bazı ulemâyı İstanbul'a getirtmişti. Böylelikle getirilen şahısların çevresinin etkilenmesi hedef alınırken özellikle bu alanda tasavvuf ve tarikat mensuplarının kullanılışı dikkat çekmiştir.⁴⁰ Sultan bazı etkin aileler ve tarikat şeyhleriyle özellikle yakın ilişkiler kurmuştur. Onlara hediyeler ve nişanlar dağıtarak yönetim çarkının içine çekip özellikle Anadolu ve Suriye'de Tanzimattan bu yana ihmal edildiğine inandığı bir durumu telafi etmeye çalışmıştır.⁴¹ Daha net bir deyişle, II. Abdülhamid İslamcılık politikaları çerçevesinde Ebü'l-Huda ve oldukça yaygın bir tarikat olan Rifailik aracılığı ile Osmanlı taşrasını merkeze entegre etmeye çalışmıştır. Böylelikle, kendisine bağlı topraklarda bağlılık ve otorite tesis edilmeye çalışılmıştır.

³⁷ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti”, *OA*, Ankara 1999, II/375.

³⁸ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1995, s.364-370.

³⁹ Eraslan, “II. Abdülhamid”, *OA*, Ankara 1999, II/376.

⁴⁰ Azmi Özcan, *Panislamizm ...*, İstanbul 1992, s.77.

⁴¹ Engin Akarlı, “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, *OA*, II/259-260.

I. BÖLÜM:

EBÜ'L-HUDA'NIN HAYATI VE SARAYA İNTİSABI

1.Ebü'l-Huda'nın Saray Öncesi Hayatı

a. Doğumu ve Ailesi

Asıl adı Muhammed bin Hasan Vadi olan Ebu'l-Huda, Halep'e bağlı Maa'rra Numan bölgesinde bir köy olan Han-ı Şeyhun'da miladi 1850, hicri 1266 Ramazanın üçüncü günü dünyaya gelmiştir⁴². Ebu'l-Huda künyesinin babasına ait olduğu söylene de babası tarafından kendisine verilmiştir. Sayyadi nisbesini Ahmet Rifai'nin soyundan gelen kendi köylerinde medfun Ahmed es-Sayyadi'den almaktadır⁴³. Kendi tercüme-i halinde aile silsilesini olduğu gibi ve ayrıntılı gösteren Ebü'l-Huda soyunu Hz. Hüseyin'e dayandırıp Peygamber sülalesinden olduğunu söylemiştir⁴⁴.

Ebu'l-Huda hayli ilginç bir kişiliktir. Halep'e bağlı küçük bir köyden Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a uzanan yaşamında parlak bir kariyer elde etmiştir. Sultan II. Abdulhamit'in huzuruna sık sık çıkacak kadar ona yakınlaşmıştır. 1872'de Cisir'u Suğur, 1873'te Halep Nakib'ül-Eşrafı olana kadar olan hayatı hakkında pek malumat yoktur⁴⁵. Bu zaman dilimi çok belirgin olmadığından, hakkında değişik söylentiler vârid olmuştur⁴⁶. Yerli kaynaklar da aynı belirsizlikten ötürü değişik bilgiler verirler. Mevcut bilgilerin hemen hemen tamamı da kendisinin bizzat kaleme aldığı birkaç kitabının arkasına yazdığı tercüme-i

⁴² Ebü'l-Huda Sayyadi, *Zahiretü'l-Mead*, Mısır 1306, s.58. İleride bu ayrıntılı soy ağacı ileride aynen verilecektir.

⁴³ Butrus Abu-Manneh, "Sultan Abdülhamid ve Şeyh Ebü'l-Huda es-Sayyadi", M.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-10, 1995, s.375.

⁴⁴ Ebü'l-Huda Sayyadi, *a.g.e.*, s.57-58

⁴⁵ Şu ana kadar bu konuda yapılmış çalışmalar O'nun İstanbul öncesi hayatı hakkında fazla bilgi olmadığı hususunda hemfikirdir. Son zamanlarda Thomas Eich ile birlikte Julia Gonnella'nın da bu konuda değerli çalışmaları olmuştur.

⁴⁶ Butrus Abu-Manneh, Ebu'l-Huda ile ilgili biyografiler hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Abu-Manneh, *a.g.m.*, s. 376/3. Julia Gonnella ise bu farklı görüşleri belirtir. Örneğin, şaşırtıcı olan onun halen Halep'in meşhur ailelerinin şimdiki torunları tarafından sevilmemesi ve hakkında söyledikleridir. Bu yorumlar kendi biyografisini çelişkili hale getirmektedir. Gonnella, Muhammed el-Tabbah'ın eserine atıfta bulunurken, Tabbah'ın Ebü'l-Huda'nın kendi resmi biyografisini kabul etmediğini ve kendisini Halep'in soylu ailelerinden birisinde göstermeye çalıştığını anlatır. Gonnella, yaptığı araştırmasında günümüz Halep'inde Ebu'l-Huda hakkında söylentileri şöyle sıralar; kendisine sahte bir soy ve mistik bir silsile ihdas ettiği, Cisir Suğur'daki Nakib'ül-Eşraflık payesinin gülünç olduğu çünkü bu küçük yerde Nusayriilerin yaşadığı, hatta Osmanlı ajanı olduğu gibi... Bkz. Julia Gonnella, *As-Sayyid Abu'l-Huda Al-Sayyadi In Aleppo*, s.299, *The Empire in the City, Arab provincial capitals in the late Ottoman Empire*, ed. Jens Hanssen, Thomas Philipp, Stefan Weber. Beirut 2002.

hâlimden nakledilmektedir. Dolayısıyla, bu kaynaklara ihtiyatla yaklaşma gereği duyulmaktadır.

Butrus Abu-Manneh, Ebü'l-Huda'nın kendi ailesi için, çevrenin seçkin ve tanınmış olan ailelerinden biri olduğunu söylediğini kaydeder. Büyük dedesi Ali Hüzzam'ın (1764) ailesinin asıl kurucusu, keramet ehli olduğuna inanılan biri olduğunu ve kabrinin insanlar tarafından çokça ziyaret edildiğini belirtir⁴⁷. Nitekim, Ebü'l-Huda 1306/1889 yılında Mabeyn-i Hümayun baş kitabetine gönderdiği bir arizada kendi soyunu şöyle anlatır;

“.... Ancak Halep vilâyet-i celilesi dahilinde Hân-ı Şeyhun civarında defin han ve gazân ve bütün Suriye ve memâlik-i Arabiye'nin muktedi olup mahall-i ziyâret-i umum ve tarîkat-ı âliye-i rifaiyenin pîr-i sânisî bulunan ceddîmiz Gavs-ı Celil-i Rabbani es-seyyid Ahmed es-Sayyadi er-Rifai (K.S) hazretlerinin dergâh-ı şerifi yine Halep vilayeti dahilinde Maa'rra kazasında Hisin karyesinde pederi dâîlerinin bizzat cedleri ve bütün avenenin mahalli ziyareti ve muktedileri olan es-seyyid Ali el-Hüzzam es-Sayyadi (k.s) türbe-i menbâları bunca zevât ve duâgiyân-ı İslamiyenin merci' hâssı...⁴⁸”

Ebü'l-Huda'nın babası Hasan Vadi'nin Halep ile kendi köyü arasında tüccarlık yaptığı söylenmiştir⁴⁹. Kendisi Maarra'da meskun iken, Halep'teki Rufailere mensup olan ve ticari ilişkilerde bulunduğu Cundi ailesinden birinin yanına, çocuğunu tahsil için buradaki mahalli bir şeyhe gönderdiği dile getirilmiştir⁵⁰. Ebü'l-Huda kendi biyografisinde ise, babasının, Halep'li Şeyh Hayrullah (1279/1862) ve Bağdat'taki Muhammed Mehdi Er-Ravvas'ın tesiriyle Rifailiğe intisaba karar verdiğini anlatır. Bu tarikat Kadirilik ile birlikte önemli bir yere sahipti⁵¹. Rifailik, oralarda 19. asrın ilk çeyreğinden itibaren sesini yükseltmeye başlamıştı. Halveti ve Rifai şeyhlerinden biri olan şeyh Ebü'l-Vefa Osmanlı valisine bir zaviye açtırtmıştı. Oğlu Bahaüddin ile tarikatın şöhreti devam etmişti. 1850 ayaklanması ile daha da meşhur olup Bahaüddin yeterli olmadığı halde, Halep'in müftüsü olmuştu⁵².

Babası ve kendisi, şeyh Ravvas ile irtibatını devam ettiriyorlardı. Hatta Hama'nın önde gelenleriyle girdikleri ticari bir anlaşmazlıktan ötürü kendi köylerini terk etmişlerdi. Bir himaye arayışı onları şeyhe yaklaştırmış olabileceği söylenmiştir⁵³. Yine bu vasıta ile pek çok önemli aile ile tanıştılar. Daha sonra, kendi ifadesiyle “büyük bir alim” olan Muhammed

⁴⁷ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, 376.

⁴⁸ *Y.MTV* 30/39

⁴⁹ B.Abu Manneh, *a.g.m.*, s.376. Julia Gonnella, *a.g.m.*, s.65

⁵⁰ Butrus Abu Manneh, *a.g.m.*, s.376.

⁵¹ Julia Gonnella, *a.g.m.*, s.300

⁵² B. Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.377.

⁵³ Abu Manneh böyle bir ihtimalden söz ederken. Mezkur çekişmenin Emin El-Cundi tarafından izale edildiği de söylenmektedir. Bkz. Thomas Eich, “The Forgotten Salafi-Abu'l-Huda As-Sayyadi”, *Die Welt des Islams*, 43, (2003), s.66.

Ravvas kendisine el vermiş ve Halep'te Rifai tarikatının başına geçmiştir⁵⁴. Ebü'l-Huda ise ilk icazetini kendisi de bir şeyh olan babası Hasan Vâdi'den aldığını söyler⁵⁵.

Ebü'l-Huda'nın soyu ile ilgili bilgiler muğlaktır. Julia Gonnella'ya göre, Rifai meşrep olan Keyyali ailesinin günümüzdeki torunlarının dediklerine nazaran; Ebü'l-Huda Halep'e ilk geldiğinde kendi zaviyelerine gelmiş, ama dedeleri tarafından kendisi sahtekar olarak görüldüğünden reddedilmiş. O da dışarıdan gelenlere karşı daha hoşgörülü olan Hayrullah ailesine yönelmiş. Yine aynı müellife göre, bu aile tarafından Rifailiğe alınmıştır. Ayrıca, kendisini tarikata alan diğer bir şahıs olan Muhammed el-Revvas'ın hayali bir kişilik olduğu iddiaları vardır⁵⁶. Fakat bu bilgilere ise şüpheyile yaklaşmak gerekir. Çünkü daha sonra da görüleceği üzere Keyyali, Hariri ve Sayyadi aileleri hep birlikte hareket etmişlerdir.

Bununla birlikte, Ebü'l-Huda kendi soy ağacını tanıttığı ve 1306/1889 yılında Mısır'da bastırdığı “Zâhîretü'l-Mead fî Zikr-i sâdat-ı benî Sayyad” adlı eserinde babasının 1245/1828 yılında doğduğunu ve küçük yaşta yetim kaldığını anlatır. Annesi tarafından büyütülüp 17 yaşındayken amcaları ve şeyhleri olan Şeyh Recep Sayyadi tarafından babasının çağrıldığını bildirir.⁵⁷ Bir yıla yakın amcasının yanında kaldıktan sonra amcasının ona halifelik verdiği böylelikle Hân-ı Şeyhun'da bir zaviye açtığını dile getirir.⁵⁸ Babasının hayatına dair bu kadarlık bilgi veren Ebü'l-Huda onun bir Rifai şeyhi olduğunu ve 200 tane içlerinde alim, şerif, seyyid ve salih insanların bulunduğu halife yetiştirdiğini eklemiştir⁵⁹.

b. Eğitimi ve Yetiştirilmesi

Ebü'l-Huda babasının da teşvikiyle okuma yazma, Kuran ve diğer İslami bilgileri öğrenmek amacıyla Ma'arra bölgesinde mahalli bir şeyhe gönderildi⁶⁰. Bu şeyhin ismi kendisinin belirttiğine göre, şeyh Mahmud bin Hacc Taha El-Ma'arri idi. 7 yaşından önce Kur'an-ı Kerim'i okuyup hatmetti. *Elfiyetu ibni Malik* ve *Zübde* gibi Arapça gramer kitapları okumaya başlayan Ebü'l-Huda, Fıkıh ilmiyle iştigale başladı. Bundan sonra hadis ve tefsir ilimlerine yöneldi. Edebiyat ve gramer-mantık ilimlerinin yanında Hikmet ve Nazariyat, yani Felsefe ile de uğraştığını kaydeden Ebü'l-Huda, ilm-i kıyafet ve ilm-i nücüm (astroloji) üzerinde ihtisas sahibi olduğunu da aktarır. Bu kadar formasyonu elde ettikten sonra, tasavvufa yönelmiştir. Kendisi bu ilimde de ilerlediğini söylemektedir. Tasavvuf içerisinde büyük bir kol olan Rifailiğe intisap etmiştir. Kendi ifadeleri içerisinde, pek çok mutasavvıfın

⁵⁴ Ebü'l-Huda, *a.g.e.*, s.58.

⁵⁵ Aynı Yer.

⁵⁶ Julia Gonnella, *a.g.m.*, s.300.

⁵⁷ Ebü'l-Huda Sayyadi, *a.g.e.*, s.55.

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ Aynı yer.

⁶⁰ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.366

önemli eserlerini ve dîvanlarını bitirmekle kalmamış, dostlarının ve hatta düşmanlarının dahi itiraf ettiklerine de temas ederek yüz binden fazla beyit ve terkip ezberlediğini dile getirmiştir⁶¹.

Bunlardan da anlaşılacağı üzere, aldığı eğitim formasyonu medreseden tekkeye doğru bir yön çizmektedir. Nitekim şahsiyetini çeşitli eleştirilere tabi tutan biyografi kitaplarında bile onun hakkında şöyle ifadeler geçer: “ Alim, fâkih, nahvî, edîp, müverrih, mutasavvîf, filozof, tabib, arraf, veli, şair, siyasi, idarî, malî, askerî, bahrî, berî”⁶². Oldukça çok yönlü yetişen Ebü'l-Huda adeta bu haliyle Ortaçağ İslam filozoflarını anımsatmaktadır.

c. Kariyeri ve Konumu

Ebü'l-Huda 1869'ta Şam idaresine garip bir başvuru ile gitmişti. Kendi köylerine yakın bir yerde medfun bulunan Ahmed es-Sayyad'ın soyundan geldiğine dair bir şecere ve silsile ile gerekli mercilere yöneldi. Kendisinin Ahmed Es-Sayyad'ın torunu olduğunu ve silsilesinin Ahmed Rifai üzerinden Hz. Peygamber'e dayandığını ispat eden bu evrak, başta yetkililerce kabul edilmemesine rağmen; Han Şeyhun'un mahalli şeyhliği kendisine verilmiştir. Bunu aktaran Butrus Abu-Manneh, Ebü'l-Huda'nın kendisini bu şekilde takdimini Tanzimat ile değer kazanan metruk arazi ve türbeler üzerinden saygıdeğer bir kimlik inşası olarak gösterip doğruluk ihtimalinden uzak tutulması gerekli bir görüş belirtir⁶³.

Yaklaşık iki yıl kadar sonra, mezkur türbenin şeyhliği için bu sefer İstanbul'a gitti. Bu noktada, onun daha Sultan Abdülaziz zamanında Dersaadet'e geldiğini biliyoruz. Eldeki kaynaklar evkaf meselesi için geldiğini söyleseler de, bu konu da aşağıda görüleceği gibi muğlaktır. Ayrıca, çok iyi dost olduğu iki şahsın İstanbul'da rical-i devletten mühim tanıdıkları vardı. Bunlar Abdulkadir el-Kudsi ve Emin el-Cundi idi. Abdulkadir ile olan dostluğu o kadar kuvvetliydi ki Tabbah'a göre, biri diğeri olmaksızın yapamazdı. Abdulkadir el-Kudsi, Kudsiler ailesindendi. Zaviyeleri olmamalarına rağmen Suriye'de saygı gören büyük bir aileydi⁶⁴. Emin el-Cundi ise yukarıda bahsedildiği üzere önemli bir kişilik idi. Kendisi hem Rifai hem de Şam Müftüsü idi. Muhtemelen Şam idaresiyle arasını o bulmuştu ve Ebü'l-Huda payitahtta olduğu sırada kendisi de Mecelle Komisyonunda Ahmet Cevdet Paşa'nın çalışma grubundaydı. Bu iki zatın bir özelliği de Tanzimat'ın büyük devlet adamlarından Âli Paşa ile irtibatları olmasıydı⁶⁵.

⁶¹ Ebü'l-Huda, *a.g.e.*, s.58

⁶² V. Yekun, *el-Ma'lum ve'l-Mechul*, Kahire, 1327, s.90.

⁶³ Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.378-380. Böylelikle, kendisine, ailesine ve türbesine bir kudsiyet atfedilecekti.

⁶⁴ Julia Gonnella, *a.g.m.*, s.301.

⁶⁵ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.66.

Bunlardan başka, yine Halep'in önde gelen eşrafiyla ilişkilerini geliştiren Ebü'l-Huda, Cezayirde Fransızlara karşı 1830-40'lı yıllarda direnişin önderliğini yapmış Abdulkadir El-Cezayiri ile tanışmıştı. Kendisi ulemanın teveccüh ettiği bir kişiydi ve kısa süre içersinde etrafında alimlerden oluşan bir halka toplandı. İşte bunlardan en az beş mühim sima ile tanışmış olan Ebü'l-Huda, o mecliste olan Salih el-Attar'ın evinde ilim sohbetlerine iştirak ediyordu. Tüccarlıktan gelme bazı alimler de buraya katılmıştı. Abdulmecid el-Hurdacı bunlardan biriydi. Bu zatın babası İstanbul'dan gelmişti ve kendisinin İstanbul'da kuvvetli dostları vardı⁶⁶. Dikkat edilecek olursa, gerek Tanzimatçı gerekse bölgesel ve Selefî kanaldan bu ihtiraslı gencin ilişki ağlarını kuvvetlendirdiği görülebilir.

Bu tavassutlar ve şahsi karizmasıyla, kendisine yoğunlukla Nusayrilerin yaşadığı yer olan Cisru's-Şuğur Nakib'ül-Eşraflığına tayin edildi. Ebü'l-Huda kendi biyografisinde, burada pek çok hizmet yapıp -gerçi hizmetlerinden çok bahsetmese de- özellikle kendi tarikatı olan Rifailiği neşrettiğini anlatır⁶⁷. Bir yıl içersinde hizmetlerinden ötürü 1872'de kendisine İzmir müderrisliği payesi verildi. Bu noktada, Abu-Manneh'in de haklı olarak sorduğu gibi, böylesine genç bir insanın bu payelere ulaşması gerçekten şaşırtıcı bir hadiseydi.⁶⁸

1873'te Halep müftüsü Bahaüddin'in ölmesi üzerine tekrar İstanbul'a giden Ebü'l-Huda bu sefer Halep Nakibü'l-Eşrafi olarak geri döndü. Bilindiği üzere "Nakibü'l-Eşraflık" Osmanlı devletinde yaşayan seyyid ve şeriflerin silsilelerini ve soylarını kaydedip koruyan ve bunlara liderlik yapan görevlilere verilen ünvân idi⁶⁹. Kısa süre içersinde Sultan Abdülaziz tarafından yetkileri genişletilerek ayrı bir ödenekle beraber, kendisine Suriye, Diyarbakır, Bağdat ve Basra Nakibü'l-Eşraflıklarının müfettişliği de verildi⁷⁰. Buradan çıkan sonuç, Ebü'l-Huda'nın gerek çevre gerekse merkez idare ile ilişkilerini gayet önemli bir hale getirdiğidir.

2. Saraya İntisabı Hakkında Tartışmalar

Giriş bölümünde açıklamaya çalıştığımız İslamcılık ya da İslam Birliği politikasının bir tezahürü olarak, sosyal dayanışmanın tesis edilmesinde inkar edilmez bir role sahip⁷¹ tarikatlardan istifade edilme yoluna gidilmiştir. Şeyh Zâfir gibi Kuzey Afrika topraklarında etkin olan bir Şazeli şeyhi İstanbul'a celp edilmiş⁷², Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin Cisri, Seyyid Ahmed Esad, Şeyh Fâzıl gibi nüfuzlu insanlarla etkileşime geçilmişti. Elbette, işte tam

⁶⁶ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.67

⁶⁷ Ebü'l-Huda, *a.g.e.*, s.60.

⁶⁸ Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.379-380.

⁶⁹ Hasan Yüksel ve M.Fatih Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sadat-i Kiram ve Nakibü'l-Eşraflar*, Sivas 1998, s.19-23.

⁷⁰ Abu-Manneh, *a.g.m.*, 380-381

⁷¹ Mark Sedgwick, "Dini Sosyal hayattaki yeri: Osmanlı Sufiliğinin Doğası", *OA*, IV/446.

⁷² S.T. Buzpinar, *a.g.e.*, s.92-95.

bu bağlamda adından en çok söz ettirmiş olan Ebu'l-Huda'nın sarayla olan ilişkisini incelememiz gerekir.

Ebu'l-Huda'nın Sultan ile tanışması hakkında değişik görüşler vardır. Sultan Abdülaziz'in vefatından sonra bir müddet Halep'teki vazifesinden alınan Ebu'l-Huda, tekrar eski vazifesine döndü. Bu sefer rütbesi artırılmış ve "haremeyn payesi" verilmişti⁷³. 1876 sonlarında yakın arkadaşı olan Abdülkadir Kudsi ile tekrar İstanbul'a geldi⁷⁴, Kudsizade Kadri'ye göre, 2 ay sonra Abdülhamid tarafından saraya çağrıldı. Artık, kendi ifadesiyle saraya sık sık çağrılır oldu. Acaba Abdülhamid'in onunla ilgilenmesinden maksat ne idi? Gerçekten, bazılarının söylediği gibi, onun şahsi özelliklerinin etkisinde mi kalmıştı? Ya da onun üzerinde fayda sağlayacağı bir şey mi sezmişti? Bütün bunlar iddia edilebilir. Bunları irdelemeden önce, Ebu'l-Huda'nın Padişahın teveccühüne mazhar olmasının sürecini takip etmeliyiz.

Ebu'l-Huda, kısa bir süre sonra Tanzimattan sonra ihdas edilen ve tüm tarikatlerin denetimini yapan "Meclis-i Meşayih Reisliğine" getirildi. "Şeyh'ül-Meşayih" rütbesi verildi⁷⁵. Onun böylesine hızlı yükselişinin ve padişahın iltifatlarına mazhar olmasını çekemeyenlerin etkisiyle makamını su-i istimal ettiği şayiaları dile getirilir. Bundan rahatsız olan Sultan onu tekrar Halep'e göndermiştir⁷⁶. Gönderiliş nedeni tam olarak bilinmese de devletin bazı özel işlerine karıştığı iddia edilir⁷⁷. Fakat, bu sürgün uzun sürmez. Payitaht'taki sıkı dostluk kurduğu arkadaşlarının tavassutuyla, İstanbul'a geri çağırılır. Bu dostlar, bilindiği üzere, Mabeynci Osman Bey, Ahmet Es'ad ve Mahmut Celalettin Paşa'nın adamlarından olan Hacı Ali gibi zevattır⁷⁸. Tekrar İstanbul'a yerleşen Ebu'l-Huda'ya, Beşiktaş'ta Abbasağa mahallesinde bir ev tefriş edilerek verilir⁷⁹.

a. Şeceresi

Ebü'l-Huda Yıldız sarayı ile ilişkilerini ilerlettikçe bir yandan nüfuzu artıyordu fakat öte yandan şahsına ve özellikle nesebine karşı ciddi ithamlar ile karşılaşılıyordu. Ebü'l-Huda şahsına karşı yapılan bu saldırılara karşı daima kendini korumuş, yazdığı eser ve risalelerle bunlara karşılık vermiştir. Pek çok eserinin başına ya da sonuna kendi tercüme-i hâlini ve

⁷³ Butus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.384.

⁷⁴ Abdülkadir Kadri, *El-Kevkebü'l Münîr fî tercemeti'l Üstaz es-Seyyid Muhammed Ebi'l-Huda Efendi es-Sayyidi er-Rifai eş-Şehir*, Tarihsiz, s.43.

⁷⁵ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.384. Ancak, o devir salnamelerinde Ebü'l-Huda'nın Meclis-i Meşayih'te ismi geçmemektedir.

⁷⁶ Bu noktada, Ziya Şakir, Halep'e yollanmasını meşrutiyetçi fikirler taşımasına bağlar. Ona göre, "Dai'rreşad" ıdli eserinde meşrutiyetin güzelliğinden bahsetmesi ve meclisin kapanmasına karşı çıktığı için gönderilmiştir. 3kz. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.265. Thomas Eich da benzer fikirleri dile getirir. Ona göre ise, Ebu'l-Huda meşrutiyetçi ikerlerinden ötürü sürülmüştür. Meclisin kapatılmasına karşı olduğunu, çünkü Şam'da önde gelen selefi alimler le bağlantısı olduğunu belirtir. Bkz. Thomas Eich, *The Forgotten Salafi*, s.68.

⁷⁷ S.T.Buzpınar, *a.g.e.*, s.97.

⁷⁸ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.69. Eich, Ebü'l-Huda'nın Sultan'a akaid dersleri vermek üzere geri çağrıldığını söyler.

⁷⁹ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.267.

şeceresini eklemiştir. Bu listelere göre kendi nesli Hz. Peygamberin torunu olan Hz. Hüseyin'e dayandığını iddia etmektedir. Bu tür eserlerden alınan bir şecereyi aynen yazmak faydalı olacaktır.

“1-Ebü'l-Huda Muhammed Sayyadi

2-Hasan Vadi

3-Seyyid Hüzzam

4-Seyyid Ali Hüzzam

5-Seyyid Hüseyin Burhaneddin

6-Seyyid Abdilalam

7-Seyyid Abdullah el-Şehabeddin el-Mübarek

8-Seyyid Mahmud Savki

9-Seyyid Muhammed Burhan

10-Seyyid Hasan el-Gavvâs

11-Seyyid El-Hac Mahmud Şah

12-Seyyid Mahmud Hüzzam

13-Seyyid Nureddin

14-Seyyid Abdülvâhid

15-Seyyid Mahmud el-Esmir

16-Seyyid Hüseyin el-İrâkî

17-Seyyid İbrahim el-Arabî

18-Seyyid Mahmud

19-Seyyid Abdürrahman Şemseddin

20-Seyyid Abdullah Kasım Necmeddin

21-Seyyid Mahmud Hüzzam es-Selîm

22-Seyyid Şemseddin Abdülkerim

23-Seyyid Salih Abdürrezzak

24-Seyyid Şemseddin Muhammed

25-Seyyid Sadreddin Ali

26-Seyyid el-Kutub El-İzzeddin Ahmed es-Sayyadi

27-Seyyid Mehdi ed-Devle Abdurrahman

30-Seyyid Seyfeddin Osman

31-Seyyid Hasan

32-Seyyid Muhammed Asle

33-Seyyid Ali Hüzzam

34-Seyyid Ahmed

- 35-Seyyid Ali Mekki
- 36- Seyyid Mehdi
- 37-Seyyid Ebi'l Kasım Muhammed
- 38-Seyyid Hasan
- 39-Seyyid Hüseyin Abdürrahman el-Muhdes el-Garbi
- 40-Seyyid Ahmed el-Ekber
- 41-Seyyid Musa Sâni
- 42-Seyyid el-İmam İbrahim el-Murtaza
- 43-İmam Musa Kâzım
- 44-İmam Ca'fer-i Sâdık
- 45-İmam Muhammed Bakır
- 46-İmam Zeynelabidin
- 47-İmam Hüseyin Şehid-i Kerbela⁸⁰

b. Şahsiyeti ve Nesebi Etrafında Yapılan Tartışmalar

Ebü'l-Huda Sayyadı'nın nesebi ile saraya intisabı hakkında hem yerli hem de yabancı kaynaklarda muhtelif ve birbirinden zıt fikirler mevcuttur. Bu kadar zıt yorumların üstünde temerküz ettiği Ebü'l-Huda aslında bir bakıma II. Abdülhamid devri tarih yazımında sık görülen bir yaklaşımın da ürünüdür. Mesela, aynı satırlar içerisinde “veli” diye tanıtılan Ebü'l-Huda, başka bir cepheden “fâsık ve casus” olarak takdim edilir⁸¹. Göklere çıkarıldığı gibi, yani tasavvufi mertebelerin en yükseği diyebileceğimiz “kutbü'l-aktâb” payesi verilirken⁸², öte yandan bunun tam tersi dinsizlik diye adlandıracağımız “zındık” tabiriyle de itham edilir⁸³. Bu bize aynı zamanda ülkemizdeki Abdülhamid devri tarihçiliğinin paradoksunu yansıtmaktadır.

İlk olarak, Ebü'l-Huda hakkındaki yaygın söylenti onun Seyyid yada Şerif olmadığı yönündedir. Bu tartışmalara yukarıda temas ettiğimiz için tekrar değinmeyeceğiz. Ancak, “müteseyyidlik” diye adlandırılan ve 17. yy'dan beri Osmanlı toplumu içerisinde bir takım türedilerin olduğu ve sadat-i kiram denilen peygamber torunlarının nail olduğu bazı imtiyazlardan faydalanmak için sahte şecere hazırladıkları bilinen bir olgudur⁸⁴. Bu noktada

⁸⁰ Bu liste Ebü'l-Huda'nın “Zâhiretü'l-Mead” isimli eserinde alınmıştır.

⁸¹ V. Yekun, a.g.e, s.90

⁸² Abdürrezzak Baytar, *Hiyet'ül Beşer*, Dımaşk 1963, s.72-94.

⁸³ *İttifâk Ulema' el-Tahkik 'ala enne Ebi'l-Huda Zındık*, (İzinsiz basım), İstanbul 1313. Bu eserden bahseden C. Farah, söz konusu ithamların onun Sultan'a yakın olmasının doğurduğu bir kıskançlık sonucu olabileceğini söyler. Bkz. Ceaser Farah, *Arabs and Ottomans: A Cheekered Relationship*, İstanbul 2002, s.165.

⁸⁴ Hasan Yüksel ve M.Fatih Köksal, a.g.e, 12-13

ise Ebü'l-Huda'nın bir müteseyyid mi veyahut Seyyid mi olduğu tam olarak net değildir. Fakat, Saray tarafından tanınmasını sağlayan hadise ise eriştiği "Nakibü'l-Eşraf" mertebesiyle olmuştur. Nitekim Arapça kaynaklar arasında bu noktada farklı mütalaalar vardır. Yekun, onun soy kütüğünü ve silsilesini "Rifai, Halidi, Kureysi, Haşimi ve Alevi" diye sıralayıp, Hz. Peygamber soyundan geldiğini söylerken, aleyhinde yazılan bir risalede Faslı Mustafa Efendi ve Abdülhamid Hurdacı gibi dostları vasıtasıyla kendisini Halidi olarak gösteren Ebü'l-Huda, şeceresini yazdığı defteri Basra Kadısına yollamış o ise Ahmet Es'ad vasıtasıyla bu eserin çok eski olduğunu söyleyerek Sultan'a takdim etmiştir⁸⁵. Burada şunu söylemek gerekir ki Ebü'l-Huda Saray nezdinde itibar sahibi olduğu günlerde dahi sürekli nesebi ve ailesi hakkında türlü ithamlara maruz kalmıştır.

Yerli kaynaklarımız arasında Ebü'l-Huda'dan en çok bahseden eserler, hatıralar olmuştur. Bu hatıraların yazıldığı dönem ve objektifliği her zaman tartışmaya açık olduğu şüpheden varestedir. Bu eserlerde de yine söz konusu paradoks ile karşılaşmaktayız. İstanbul Ansiklopedisi'nde Vasıf Hiç, hakkında yazdığı kısa bir maddede şöyle der;

"Ünlü remilci, falcı. Aslı mağribi idi, Tunuslu yahut Cezayirli idi. Nuruosmaniye caddesinde bir dükkanı vardı, gelenlere remil dökmek suretiyle fal bakar, geçinirdi. Uzun boylu ve ırkının çok güzel bir adamıydı. Çok zekiydi, şöhretini evvela bilhassa kadınlar arasında yapmıştı.... Memleketinde çok fakirmiş, 15 yaşlarında gemiye tayfa olarak binmiş, daha sonra Bağdat'a gitmiş. Orada Ravvas adında bir şeyh bunu görmüş ve 'Bu oğlanı bana bırakın! Bir seneye kadar onu irşad edeyim ve kalb gözünü açayım. Bu, İstanbul'da Al-i Osman padişahına müsaheb ve nedim olacak!' demiş"⁸⁶.

Ziya Şakir ise bu türden rivayetleri sıralayıp, bunların II. Meşrutiyet günleri bazı İttihatçılar tarafından isnat edildiğini söyler. Ve şöyle devam eder; "

Ebü'l-Huda, aslen nereli olduğu belli olmayan bir Arap kıptisi imiş.. başında güneşten rengi solmuş yeşil bir sarık... omuzunda parça parça solgun ve nefli renkte bir bayrak... lime lime bir elbise... topal bir merkebe biner... köy gezer... def çalarak ve ilahi okuyarak dilenir.. topladığı erzak ve hububat ile geçinir, Mehmet isminde bir dilenci... Bu dilenci zeki bir adam olduğu için, zillet ve sefaletten kurtulmak istemiş. Bir rüya tasni etmiş. Bu rüyada, 'hayat ve saltanatınız hakkında bana malumat veren Hazreti Peygamber, eliyle yüzümü örttü. Ve bu rüyayı bizzat zat-ı şahanenize arz etmeden açmamamı emretti. Huzurunuzda celbediniz rüyamı söyleyeyim. Yoksa ilelebet böyle gezeceğim' demiş... Sultan Hamit'te bunu merak etmiş. Ebülhüdayı

⁸⁵ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.69.

⁸⁶ Vasıf Hiç, "Ebulhuda", *İstanbul Ansiklopedisi*, 9 c. İstanbul 1968.

İstanbul'a getirtmiş. Rühayı dinlemiş. Eliyle yüzünü açmış ve o günden beri maiyetine Müneccim başı olarak almış... Ebülhuda'nın mazisi hakkında verilen bu malumat, yalandı... Ebülhuda, İstanbul'a ilk defa olarak Sultan Aziz zamanında gelmiş. Ve gelişi de iş zımınıdadır. Bu adam, Rufai tarikinın piri olan Ahmet Rufai'nin kızının oğlu Seyyid Ahmed Sayyad'ın ahfadındandır. Bu aile Halep, Hama ve hatta bütün Suriye'de bir çok vakıflara malik olduğu için daima müreffeh yaşamışlardır.”

Ziya Şakir, bunları söyledikten sonra babasının ölümünden dolayı evkafın tevliyetinin kendi uhdesine geçtiğini söyleyip bunun için İstanbul'a geldiğini söylese de babasının 1894'te öldüğü bilinmektedir⁸⁷. Soyunun Ahmet Sayyad'dan geldiğine ve yukarıdaki hikayesine dair Mizancı Murat da aynı minvalde bahseder⁸⁸.

Her ne kadar Z. Şakir, bunları söylese de yukarıda da bahsedilen ve II. Meşrutiyetten 13 yıl önce izinsiz basılmış, Abdullah bin Hasan el-Kayravani isminde bir zat tarafından pek çok Arap beldelerinden kendisine gelen, Ebü'l-Huda aleyhinde olan mektupların neticesinde kaleme alınmış bir risalede, sarayla tanışmasını yukarıda anlatılana yakın bir rüya hadisesiyle irtibatlandırmıştır. Rus savaşının neticesini Hz. Peygamberin rüyada kendisine söylediğini duyurarak İstanbul'a geldiğini anlatır⁸⁹.

John Haslip ise eserinde Sultan Mahmud'un hanımı Pertevnihal'den bahseder. O'nun fala merakı vardır. Abdülhamid'in şehzadeligi döneminde bu kadınla araları çok iyidir. Pertevnihal'in Ebu'l-Huda'yı tanıdığından ve ondaki kerametlerden bahisle bir gün Kağıthane köşkünde şehzade ile tanıştırır. Orada Ebu'l-Huda, Abdülhamid'in iki yıl sonra Eyüp'te Sultanlık kılıcını kuşanacağı müjdesini verir. (Bu arada yazar, Ebu'l-Huda'dan Suriyeli Şeyh diye bahseder.) Haslip'e göre, Abdülhamid Padişah olunca, Sultan Hamid bu Suriyeli şeyhi Lübnan'daki tekkesinden İstanbul'a getirtir⁹⁰. Ziya Şakir ise daha farklı anlatır;

“Sultan Hamid'e intisabı da şu suretle olmuştur. O zaman ikinci Mabeynci olan Osman bey evvelce Halep valiliğinde bulunuyormuş. Orada bulunduğu da Ebu'l-Huda ile çok iyi görüşürmüş. Sultan Hamid'in cülusunun ilk senelerinde Ebu'l-Huda yine İstanbul'a gelmiş. Nakib'ül Eşraf İzzet Bey'in evinde konuk olmuş. Osman Bey bunu duymuş ve ziyaretine gitmiş. Lakırdıya dalarak orada epey bir zaman geçirmiş. Bu esnada Osman Bey Sultan Hamid'e lazım olmuş. İki defa arattığı halde saray gelmedi cevabını alınca, konağına adam yollatmış. Saraya gelir gelmez doğruca huzuruna çıkmasını emretmiş. Osman iradeye uyup sultan huzuruna çıkınca geç kalış

⁸⁷ Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler I*, İstanbul 1943, s.262-263.

⁸⁸ Mizancı Murat, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat*, İstanbul 1997, s.23.

⁹ “İttifak Ulema-ı Tahkik..”, s.5.

⁰ John Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid*, İstanbul 1964, s.70.

nedenini anlatmış. Bu genç Rufai şeyhi hakkında birçok senalarda bulunmuş. Sarayın eski ananesi mucibince şeyhlere ve dervişlere ehemmiyet veren Sultan, annesinin de Rifai olmasından ötürü, şeyhi yanına çağırılmış. Şeyhin genç olmasına rağmen ilim ve zekasına hayran kalmış. Onun Halep'e gitmesini arzulamamış ve sıkça yanına çağırır olmuş. Ebu'l-Huda da artık Osman Bey'in konağına yerleşmiş"⁹¹.

Diğer bir örnek ise, Yemen vilayetinin valiliğini yapmış Mahmud Nedim Bey'in hatıralarıdır. 1935 yılında Milliyet gazetesinde tefrika halinde yayınlanan bu hatıralarda, Mahmud Nedim çok sert ifadeler kullanarak gayet olumsuz bir Ebü'l-Huda portresi çizmiştir.

“ Birkaç sene evvel, Mahmut Paşa yokuşunda elinde keşköl, belinde kemer, omuzlarına düşen kirli saçlarını sallaya sallaya dolaşarak, kasideler okuyan, yanık sesi ile etrafı çınlatan adam” diye Ebü'l-Huda'dan bahsederek, onun büyük bir konağa malik ve padişahın yanından ayırmadığı bir adam olduğunu görünce şaşkına döndüğünü anlatır⁹². Bu öyle şaşırtıcıdır ki;

“ Mahmutpaşa ve Fincancılar yokuşlarında dolaşan serseri bir dervişin birkaç sene içinde Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatını idare eden zalim ve müstebit bir başın klavuzu, hocası, mürşidi olabileceğine inanılabilir mi?”

demekten kendini alamamıştır.⁹³ Ayrıca onun iyi büyü yapıp, güzel bir şekilde rüya tabircisi olduğundan da bahseder. Hatta daha da ileri gidip, II. Abdülhamid'in huzurunda bir gün bu mevzunun açıldığı sırada, Sultanın Ebü'l-Huda'nın söz konusu geçmişini bu şekilde, tahkikat sonucu öğrendiği ve bunu Ebü'l-Huda'ya iletğinde onun kendisine “ o zaman öyle icap ediyordu, hak yolcusunun yolu bazen o tarafa düşer, tebdil-i kıyafet yalnız bizim değil, Sultanların da bir zamanlar yaptığı işlerden değil mi idi, Padişahım” diye cevap verdiğini nakleder⁹⁴. Görüldüğü üzere Mahmud Nedim de Ebü'l-Huda'nın Sultan Abdülaziz döneminde meczup bir derviş olduğunu söylemektedir.

Falcılık, büyücülük, remilcilik ve rüya tabirciliği Ebü'l-Huda hakkında söylenen en belirgin iddialardır. Yabancı kaynaklarda bile böyle geçmektedir. Mesela, Edwin Pears onun hakkında “court astrologer” diyerek, onu “sarayın müneccimi” diye tavsif eder.⁹⁵ Trimmingham ise onun bir sufi fakiri olduğunu, Halep'in kenar mahallerinde ilahiler okuyarak geçimini sağlarken, metafizik güçlerinin nüfuzuyla İstanbul'a gelip genç Sultan'ın dikkatini çekip, manevi güçleri ve müneccimliği ile Sultanı etkileyip, dini politikalarını yönlendirdiğini söyler⁹⁶. Baha Gürfırat, Ebü'l-Huda'nın başta gelen marifetlerinden birinin muskacılık olduğunu söyleyerek arşivde bulduğu şöyle bir belgeyi yayınlar;

⁹¹ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.264-65.

⁹² Mahmud Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür*, İstanbul 2001, s.37.

⁹³ Aynı yer

⁹⁴ Aynı yer.

⁹⁵ Edwin Pears, *40 Years in Constantinople*, England, 1916, s.381.

⁹⁶ J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders In Islam*, , Oxford 1971, s.127.

“ İlişkide sunulan nüshaların küçüğü suya bırakılıp bir hafta kadar içilmeli, büyüğü muşambaya sarılıp iki dal üzerine dikilip öyle kalmalı. İnşallah zerre miktarı sıkıntınız kalmayacak, bundan böyle vücudunuz afiyette olacak ve cin ve şeytanların şerlerinden emin ve selamette bulunacaksınız”⁹⁷.

Diğer bir değerlendirme de bunlara yakındır. Cemal Kutay’ın Süleyman Tevfik Bey’den iktibasla yaptığı çalışma da şöyle geçmektedir;

“Ebü’l-Huda’nın Halep’ten İstanbul’a, yaşadığı köyün vakıf mütevelliliğini almak için gelişi, Süleyman Tevfik Bey’in mülkiye talebeliğine rastlıyor: Meşhur Şıpka kahramanı Süleyman Paşa ile birlikte Halep’e sürülmüş olan babası Evkaf müsteşarı Ahmet Hulusi Efendinin Halep’teki yılları sırasında dost olduğu Cabirizâde Nafi Paşadan –ki 1908 Halep mebusu idi- bir tavsiye mektubu getirmiş. Türkçe’si garip, çok zeki hoş sohbet, fakir bir köy hocası... Bir süre Ahmet Hulusi Efendinin Süleymaniye’deki konağında Selamlık kısmında misafir kalmış, konak halkının sevgisini kazanmış, onların falına bakıyor, geleceklerini anlatıyormuş. İnanılmaz hafızası, eline aldığı kişinin gelmiş-geçmiş, mizaç ve arzuları üzerindeki isabetli tahminleri ile öylesine muhit yapmış ki, Halep’e dönüp köyündeki vakıf mütevelliliği yerine Beyazıt’ta bir odaya çekilip, ruh hastalarına, çaresi bulunmayan illetlere nüsha yazmak, remille fala bakmak, bilhassa rüyaları tabir etmek daha karlı meşgale olmuş. Talihi de yaver gitmiş: Sultan Aziz devrinde saraydan çırak edilmiş ve Çifte-Saraylarda oturan Dürrü-Nigar kalfanın rüyasını isabetle tabir edince, şöhreti Harem-i Hümayuna ulaşmış. Nihayet Sultan Hamid’e kadar iletilen bu kudreti keşfiyyesi harikulade Şeyh hazretleri bir gün Saraya davet edilmiş... İlk günlerin himaye ve dostluğunu hiç unutmamış Ebü’l-Huda Efendi, Saray’da Padişahla karşılaşınca, merasim ve adap hakkında bilgi almak için, aralarındaki yaş farkına rağmen ilmine değer verdiği Süleyman Tevfik Bey hatıralarında şu samimi itirafta bulunur: ‘ O senelerde saray muhitinde büyük şöhreti olan bir şeyh Zafir vardı. Padişah kendisini sık sık kabul ve iltifat ederdi. Beşiktaş’ta Sultan Hamid’in ihsan ettiği konakta otururdu. Bana göre Ebü’l-Huda efendi daha zeki ve mizaç-aşına idi. İtiraf edeyim ki biraz da merak sebebiyle ve dostluğuna inandığım bir kişinin Saray muhitinde neler yapabileceğinin tecessüsü ile, kendisine bazı tavsiyelerde bulundum. Bunları alaka ile dinledi. Padişahla ilk karşılaşmasında öylesine istiğna, dünya nimetlerinden uzak kalma kifayeti, geleceğin hadiselerini isabetli tahmin yolunda kendisinden önceki üstatlardan ilim veraseti mevzuunda kanaat yaratmıştı ki, hiçbir benzerine nasip

⁹⁷ Baha Gürfirat, “Ebü’l-Huda’nın II. Abdülhamid’e sunduğu Arizalar (Yıldız Arşivi)”, *Belgelerle Türk Tarihi*, sayı 18, s.1969.

olmayan iltifat ve müsaadelere bir müddet asla rağbet göstermedi. Beyazıt'ta, Sahafların arkasında Bakırcılar semtindeki, bir köşesinde yattığı, bir köşesinde ziyaretçi ve misafirlerini kabul ettiği odadan ayrılmadı, Dürrü-Nigar kalfanın gönderdiği tabla tabla yemekten, sadece bir-ikisini alıp, diğerlerini çevresindeki fakirlere ikram ile yetindi, para pul kabul etmedi. Bu hali ile Harem-i Hümayundaki şöhreti, Padişahın bütün ömründe manevi bir istinat aramış mizacını öylesine teshir etti ki, Sultan Hamid, bir gün adeta Saltanat kudretini kullanarak O 'nu Saray duvarları arasına aldırды, nihayet Serencebey yokuşundaki Kuşçubaşı Mustafa Bey'in konağını dayalı-döşeli emrine tahsis ettirdi"⁹⁸.

Falcılık, cincilik, yılcılık, büyücülük gibi tabirleri onun hakkında Abdülhamid rejimi muhalifleri de çok sık kullanmıştır⁹⁹. Özellikle, II. Meşrutiyet ilanını müteakip eden zamanda bu muhalif yayın Ebü'l-Huda'yı hedef tahtası ilan etmişlerdir. Hatta sonraları ise "Abdülhamid'in cinci hocası" diye iştihar etmiştir. Geniş olarak daha sonra inceleyeceğimiz bu konuya sadece temas ediyoruz. Ancak, muhalefetin istibdat algısını yansıtmaması bakımından önemi gayet büyüktür. Görüleceği üzere, daha çok olumsuz yorumların hakim olduğu Ebü'l-Huda Sayyadı'nın kimlik ve geçmişi tartışmalıdır. Bu ise Abdülhamid'in onu İstanbul'a çağırmasındaki maksatlar etrafında ayrı tartışmalar meydana getirmektedir.

c. II. Meşrutiyet Öncesi Muhalefet'in Ebü'l-Huda Algısı

Yukarıda bir nebze bahsedilen "olumsuz" Ebü'l-Huda portresinin o devrin muhalif basınında nasıl algılandığını daha ayrıntılı şekilde görmek mümkündür. Devrin son on yılında muhalefet gazeteleri arasında Ebü'l-Huda imajı nefrete dönüşmüş bir hal almıştı¹⁰⁰. Sultan'a ve "istibdat" rejiminin öznelereinden biri olarak gördükleri Ebü'l-Huda'ya karşı çok sert bil dil kullanılıyordu. Örneğin, 11 Kanun-u Sani 1897 tarihli, kendisini 'Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin vasıta-ı neşriyatı' olarak takdim eden *Mizan* gazetesinde Ebü'l-Huda, "Yıldız çetesinin" vurguncusu ve gaspçısı olarak zikredilir;

"İhtiyaç neler yaptırmaz. Muzâyık-ı maliyeden nâşi irad! Ve satışları azalmış olan Yıldız çetesinin seyyar memurlar çıkarmağa başladıklarını muhbirlerimiz yazıyor. En şaban zikri olan 'Ebü'l-Huda' kuludur. Oğlu rüsumat a'zâsından

⁹⁸ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul 1974, s.105-106.

⁹⁹ *Mizan*, Tanin ve II. Meşrutiyet yıllarında yayınlanan Üfürük dergileri hep bu vasıflar ile Ebü'l-Huda'yı anmışlardır.

¹⁰⁰ Bu muhalif gazetelerden birisi de Mısır'da 1896-1899 yılları arasında Jön Türkler tarafından çıkarılmış İslami argümanlarla meşrutiyeti savunan Kanun-i Esasi mecmuasıdır. Bu mecmuada Sultan sert eleştirilere maruz kalırken Ebü'l-Huda'da sihirbaz, büyücü, rezil gibi benzetmelerle bazı kitapların yaktırılmasından sorumlu tutulmaktaydı. Bkz. Mustafa Mercan, *Jön Türkler'in Mısır'daki Faaliyetleri ve Kanuni Esasi Mecmuası (1896-1899)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.

Abdürrezzak üç mah evvel Halep'e azimetle tekmi Suriye havalisini devir eyleyerek soygununu ikmal eyleyip avdet eylemiştir. 'Vurgun' sinîn-i sâbıkaya nispeten noksan ise de ortalığın haline kıyasla 'Allah bin bereket versin denecek derecede imiş' yani pederine 5000'i mütecaviz sarı çiçekten ibaret bir demet takdim eylemiştir. İyice rütbe ve nişan satmış. Haylice suçsuz, günahsız memurları azlettirip yerlerine adamlarını tayin ettirmiş. 'Vilâyetlere çıkan Islahat komisyonları' talep ederse hıfz etmekte olduğumuz satış lisansını ale'l-esâmi takdim edebiliriz. Bir numunesi talep olunursa Cebel-i Lübnan'da nısfı peşin nısfı diğeri veresiye -ba'de-l ücret tesviye olunmak için senede verilmiştir- olmak üzere satılan rütbeyi gösterebiliriz"¹⁰¹.

Burada Ebü'l-Huda'nın devlet içerisinde milleti sömüren biri olduğu imajı sunulmaktadır. Rütbe ve nişanlar dağıtmak suretiyle bazı kimselerden rüşvet aldıkları iddia edilmektedir. İhtiyatla yaklaşılması gereken bu haberin kaynağı ise tam olarak bildirilmemektedir. Ayrıca, ufak bir yanlışlık vardır. Abdürrezzak Efendi, Ebü'l-Huda'nın kardeşidir. Rüsumat azası olan çocuğu Mukbil Hasan Halid Efendidir.

Aynı gazetenin iki sayı sonrasında, Ebü'l-Huda'nın hastalanmış Sultan II. Abdülhamid'i remil yaptığı söylenmiştir. İlginç ifadeler kullanılan bu haber sütunu ise şöyledir;

"Dün hazretin (II.Abdülhamid) hastalanıp alelacele doktorlara koşuştukları havadisi intişar etti. Sokağa çıktım, mahsusen dolaştım. Halkın yüzünü 3-4 sene evvelden beri bir halde buldum. Eser-i teessüf, hatta hafiyelerin çehresinde bile seçemedim. Geçen gün Ebü'l-Huda efendi remil etmiş. Hep üç çıkmıştır. Bu üç kimi ay kimi de hafta yapıyor. Sene diyenler bile mefkud imiş. Her ne hal ise Allah devlet ve millete hayırlı neticeler vere!"¹⁰².

Yine aynı nüshada gazetenin yayın yapıldığı yerin Padişah tarafından gözlettirilmeye çalışıldığını bildirdikten sonra, buna asla muvaffak olamayacaklarını belirtir. "Gözleri karakuş bayrağına aldanarak kararmış ve iyice toprağa dikilmiş, binaenaleyh başını kaldıramayacak hale gelmiştir. Nerede kaldı ki, merkez idaremiç içtimagahını keşf ve a'zâ-yi merkeziyeyi elde ede! 'Ebü'l-Hudası' sâhib-i hâdim ola!" şeklinde bir ifade ile Ebü'l-Huda'nın padişahın kendisine sığındığı bir kişi olarak takdim edilmesi ilginçtir.

13 numaralı *Mizan* gazetesinde, aralarında Ebü'l-Huda, Hacı Mahmud, Esvapçıbaşı İsmet gibi Abdülhamid'in etrafındaki hususi bendeganını "haşarât-ı muzırrât" olarak tanıtır.

¹⁰¹ *Mizan*, 4, 7 Şaban 1314.

¹⁰² *Mizan*, 6, 21 Şaban 1314.

Bunların, fotoğraflarının birer birer elde edilip, biyografileri ile birlikte yayınlayacaklarını bildirmektedirler¹⁰³. Böylelikle bu zatlar hedef tahtası haline getirilmeye başlanmıştır.

Ebü'l-Huda muhalif zihniyet tarafından böylesine aşağılanırken, Abdülhamid'i önemli derecede etkileyen bir şahıs olarak bilinmekteydi. Yani, hükümet politikalarının oluşturulmasında bizzat huzura girip, pervasızca görüş bildirecek bir konuma sahip olduğu inancı söz konusu çevrelerce kanıksanmıştı. Yine *Mizan* gazetesinde yayınlanan şu haber ilginç anekdotlar ve bu fikrin yaygınlığını göstermektedir:

“ ... Râgıp ile beraber Garp hükemâsının dedikleri dakikayı keşifte pek mahir bulunan Ebü'l-Huda efendi bu sırada mabeyne koşarak hasm-ı cânı bulunan İzzet'i yuvarlayacak bir tekme atmak istemiştir.

Ebü'l-Huda İzzetin mel'anet ve mefsedetlerinden kerki gibi sarsıldığını, vükelanın ısrarda hakları olduğunu, Yenişehir zabt gibi bir teselli verilmeyince halkı zaptetmek mümkün olamayacağını, Bâb-ı âli ile heyet-i askeriye'yi İzzet Bey hatırı için gücendirmekten iyi bir şey çıkmayacağını, İzzet saraya geldiği günden beri denî-yy-ü neferât olduğunu bir izah ederek acilen bir tedbir ittihaz lüzumunu ihtar etti. Hatta pek teshirane müessir idi. İş anlattı. Bir müddet baş başa konuştular. Akabinde Ebü'l-Huda efendi tekrar celbolundu.

Hünkar; 'Sizin heyet-i vükela ile hemefkar olmanıza teessüf ederim. Siz daima bana sâdık idiniz. Bugün yine sâdık biliyorum. Fakat sizi iğfal etmişler. İşin içinde bazı şeyler var ki size anlatamam. Yalnız harbin vahim olacağını söyleyerek efkarınızı kabul edemeyeceğim.' Bunun üzerine Ebü'l-Huda, şu tekdirin İzzet'in talimatı semeresi olduğunu anlar ve hiddetini zaptetmeksizin bu nesâyihî İzzet'ten aldığını ve bunun dahi İzzetle müştereken Saltanat ettiğinin en büyük delili olduğunu zaten İslam-Hristiyan bütün milletin 'Padişah İzzet, İzzet Padişah demektedir' diye nefretle söylenmelerine karşı şu halin en müthiş bir itiraf ettiğini, halbuki saltanat ve Hilafetin iştirak kabul etmeyeceğine, binaenaleyh kendilerinin halife ve padişah tanılamayacağını, zaten bununla devletin günden güne tedenniye sevk olunduğunu, yüzlercesinden biri elyevm beka-i devletin tehlikeye düştüğünü, bütün alem-i islamın dahi bu devletin bu gidişle mahvolacağını, lakin mahvden evvel hünkar ile beraber bir cümle bendegânın millet tarafından parça edileceğinin veyahut Avrupa tarafından devletin taksim edileceğini bir bir söyler. Bunun üzerine beti benzi sararak titremeye başlamış hünkar; 'Düşünelim. Aman şimdi gelirim' der ve odadan çıkar. İzzet'i içeriye çağırır. Akabinde Ebü'l-Huda'ya bir irade yollar (Evine gitsin bir daha da gözüme

¹⁰³ *Mizan*, 13, 25 Şevval 1314.

gözükmesin) der. Ebü'l-Huda ise zaten artık çağırrsa bile ben gelmeyeceğim der çıkar gider. Hünkar Ragıp beyi çağırır...”¹⁰⁴.

Bu haberde, o zamanki en önemli mevzu olan Yunan harbiyle ilgili bir tartışmadan bahsedilmektedir. Söz konusu yoruma göre, Vekiller ve Padişah arasındaki anlaşmazlığın olduğu ve bunun Mabeyn Kâtibi İzzet Holo Paşa'dan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Huda ise vükela safındadır ve yukarıdaki muhaverenin cereyan edildiği iddia edilmektedir. Bu konuşmanın sıhhati her zaman tartışmalıdır. Ancak, Ebü'l-Huda'nın huzurdaki davranışları, Padişahın bu gibi insanlar karşısındaki konumunun muhalif kanat tarafından nasıl görüldüğü buradan bir ölçüde anlaşılmaktadır. Nitekim, bu hal o kadar belirginleşmiştir ki muhalif kanat arasında, istihza şeklinde yeni kurulacak heyet-i vükela arasında Ebü'l-Huda'nın Meşihat makamına getirileceği, yani Şeyhülislam olacağı söylenmektedir¹⁰⁵.

İntikam gazetesinin 7 Mart 1901 tarihli nüshasındaki ufak bir yorum haberde, Sultanın baş müşavirleri arasında bulunan Mabeynci İzzet, Ebü'l-Huda, Hacı Ali, Mahmut gibi insanların Şeyh Zafir tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirildikleri kaydedilmektedir¹⁰⁶.

Yine aynı gazetede Ebü'l-Huda şeyh, Abdülhamid ise onun müridi olarak tavsif edilmiştir;

“ Ebü'l-Huda şevketli müridi ile bozuşuktur. Geçenlerde Ebü'l-Dâlal'ın ma'hudlarından Şekip namında bir genç firar ettiği Mısır'dan buraya avdet etmiştir. Rakib-ül şeyhü'l-keramet İzzet Bey bunu ittihaz-ı fırsatla Şekip'i tevkif eder ve tazyik ve istintaka başlar. Sual ve dolapları evirip çevirip Ebü'l-Huda aleyhine getirir. Şeyhü'l-Dâlal pür hiddet saraydan çekilir. Arada yine şevketli mürit ezilir. İzzet'e iltifatlarda ve saraya gelmesi için şeyhine davetlerde bulunur. Şeyh bu temellük-i gâlibaneden istifadeye meyil ile Şekip'in ûla rütbesi ve kendi oğlunun da murassa iftihar ve daha bilmem kaç dilenciye de bilmem ne gibi menâsıb-ı âliye aksi takdirde Haleb'e avdetine müsaade verilmesini meşru bir talepnameyi cevaben saraya gönderir. Evet gözümün nuru evlatlarım “Şevketlü” can çekişiyor. Teşebbüsât-ı şedîdeniz bu canavarı çok sarstı. Kendi çıkamazsa, canı çıkar...”¹⁰⁷”

Görüldüğü üzere, Padişahın bu nefret edilen adamları arasındaki ihtilafı böylesine arz eden muhalif kanat, adeta Sultan'ın bu adamlar arasında pasif konumda bir kukla olduğu inancındadırlar. Aynı zamanda, bu gibi hallerin Abdülhamid devrini sona erdireceği inancındadırlar.

¹⁰⁴ *Mizan*, 19, 7 Zilhicce 1314 (10 Mayıs 1897)

¹⁰⁵ *Mizan* No: 26. 28 Muharrem 1315.

¹⁰⁶ *İntikam*, No:27, 16 Zilkade 1318.

¹⁰⁷ *İntikam*, No:36, 16 Mayıs 1901.

Bu devir muhalefetinin genel anlayışlarından birisi de, II. Abdülhamid saltanatının ya da kendi deyişleriyle “istibdâtın” ehliyetsiz ve liyakatsiz insanları kademelere getirişidir. Bu mevkileri dolduracak daha uygun insanlar varken bu tip insanlarla doldurulmasından huzursuzluk duyulmaktadır. Örneğin, “Hükümet-i meşruta ve Islahat-ı Umumiye taraftarlarının vasıta-i neşriyatı” olan *Şuray-ı Ümmet* gazetesinin 11 numaralı nüshasında aynen şöyle geçer;

“İstanbul’da rütbe ve nişanların kimlere verildiğini gören herkes hayret eder. Abdülhamid, kadir kıymet bilmez, memurlarının, tebasının hiçbir liyakat ve meziyetini anlamaz. Hoca Tahsin Efendi merhum müderris idi, büyücü Ebü’l-Huda kazaskerdi. Namık Kemal 2. Osmanî nişânı alırken, Mücevherat simsarı 1. Osmanî...¹⁰⁸”

Ebü’l-Huda’ya büyücü denilmekte ve haksız yere kazasker yapıldığı dile getirilmektedir.

İşte, bir takım muhalif gazetelerin Ebü’l-Huda üzerinden nasıl siyaset yaptıkları ve saltanatı nasıl eleştirdikleri açıkça izlenebilir. Başka bir ifadeyle söylersek, Ebü’l-Huda II. Abdülhamid’i istediği gibi yönlendirmekte, otoritesini sarsmakta ve devletin kaynaklarını kendi hesabına kullanabilmektedir. Böylece, muhalefet saltanatın gözükken boşluklarını okuyuculara duyurmayı hedef edinmektedirler.

3. Rifai Tarikatı ve Sayyadi Kolu

Ahmet Rifai tarafından kurulan tarikatın menşei miladi 12. asrın ortalarında Kuzey Irak’a dayanmaktadır. Bu zaman diliminden 15. asra kadar en yaygın tarikat unvanını koruyan tarikat bu tarihten sonra Kadirilere oranla yaygınlığını yitirmiştir¹⁰⁹. Ahmet Rifai’nin Hz. Hüseyin’in soyundan geldiğine dair kaynaklar müttefiktirler¹¹⁰. Ahmet Rifai’nin dedesi Seyyid Yahya zamanın halifesi tarafından Basra’daki şii-sünni çatışmasını sona erdirmesi için Nakiblik vazifesini yapmıştır. Ebü’l-Feth el-Vasıti tarafından Mısır’a, Ebu Muhammed el-Hariri tarafından Suriye’ye iletilen bu tarikatın yaklaşık 24 kolunun¹¹¹ içerisinde bir kolu da Sayyadi koludur ki Ahmet Sayyad (M.1271) tarafından kurulmuştur. İzzettin Ahmed es-Sayyad Ahmet Rifai’nin kızı Zeynep’ten olan torunudur. Zaten Ahmet Rifai’nin soyu kızlarından devam etmiştir¹¹². Bu zat sayesinde, Rifailik Irak, Hicaz, Yemen, Mısır ve Suriye’de yayılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Ebü’l-Huda bu zatın kendisinin büyük dedesi olduğunu söylemektedir.

Tarikatların toplumsal manada önemli fonksiyonlarının olduğu gibi siyasi anlamda bir nev’i yerel siyasi liderlik rolüne de sahip oldukları dile getirilir¹¹³. Bu özellikleri ile

¹⁰⁸ *Şuray-ı Ümmet*, No:11, 3 Eylül 1906

¹⁰⁹ J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders In Islam*, Oxford 1971, s.37-40.

¹¹⁰ Mustafa Tahralı, “Seyyid Ahmed Rifai”, *DİA*, İstanbul 1989, II/127.

¹¹¹ Trimingham, *a.g.e*, 280-281.

¹¹² Tahralı, *a.g.m*, s.128.

¹¹³ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul 1997, s.88.

çatışmaları uzlaştırmaları ve potansiyel olarak geniş kitleleri harekete geçirme yetenekleriyle merkezi idarenin dikkatini çekmişlerdir. Sahip oldukları dini temelle o dönemin İslamcı politikaları ile paralel olan bu tarikatların Sultan II. Abdülhamid tarafından gerektiğinde kullanıldığı söylenmişti. Çünkü, ihtiva ettikleri şeyhe bağlılık durumu ve kardeşlik öğretileri toplumun birliğini pekiştirici öğelerdi. Fakat bu noktada söylenmesi gereken bir ayrıntı vardır. II. Abdülhamid dönemi, tarikat ve devlet ilişkileri açısından diğer zamanlara göre bağımsız işlenmesi gereken bir periyottur¹¹⁴. Genel itibarıyla tarikat şeyhleri Sultanın Osmanlı ve İslam coğrafyasındaki siyasi maksatlarına hizmet ettikleri sürece iltifat görmüşlerdir¹¹⁵, aksi durumda pek çok denetim ve kontrole tabi olundukları bilinmektedir¹¹⁶, Rifai tarikatının ve onun şeyhi olan Ebü'l-Huda efendinin ilk grupta oldukları malumdur.

İşte bu anlamda diğer bazı tarikatlar gibi Rifailik de gerek tarihi tecrübesi gerekse biat anlayışı ile Sultan için önemli bir yere sahipti. Nitekim tarikatların genel özelliklerinden olan bir mürşide mutlak manada tabi olma hakikati, Rifailiğin anlatıldığı ve Rifailik tarikatına ilk intisap eden müridin (sâlik) yapması gerekli kurallar ve ayinler hakkında malumatın verildiği bir eserde şöyle denmekteydi;

“ ... Mürşit ona bîat verir bîatın manası sâlik Şeyh ile el ele olup muâhede kılındığı şeyhin dostuna dost düşmanına düşman ve ‘üsrde ve yüsrde ve cem’i halde ona itaat kılmak üzere ve emrinden asla hâric-i hareket etmemek üzere nitekim ashab-ı Rasullallah (s.a.v) Rasullallah’a bîat ettikleri gibi... ve umurdan bir emir ehline tefviz olundukta onda niza’ etmeyip...¹¹⁷”.

Bu yönüyle biat özelliğini, dolayısıyla mutlak itaat mantığını içeren Rifai tarikatının o dönem itibarıyla Kuzey Irak ve Suriye civarında çok etkin olduğu bilinmekteydi¹¹⁸. Buralarda Muhammed Hariri ve Muhammed Bahaüddin gibi bu tarikatın önde gelen isimleri müftülük yapmışlardı¹¹⁹. Özellikle Ebü'l-Huda'nın şöhret kazanıp Sultan tarafından destek görmesi tarikata Suriye ve Irak'ta tekkelerini genişletmek imkanını verdi¹²⁰. Daha önce de belirtildiği gibi, 6 Nisan 1318/1902 tarihli bir belgede Suriye Valisi Nazım Paşa, Suriye, Şam, Hama, Humus gibi yerlerde ekser ahalinin bir tarikata mensup olduklarını bu tarikatların şeyhlerinin de mücerret istifade için Ebü'l-Huda Efendiye tabi olduklarını ve buradaki pek çok devlet

¹¹⁴ Bilgin Aydın, *Osmanlı Siyasi Tarihinde Mevleviler ve Sultan II. Abdülhamid ile İlişkilerine Dair Yeni Belgeler*, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4. Ankara 1999. s.391.

¹¹⁵ Aynı yer.

¹¹⁶ İsmail Kara, *İslamcılar Siyasi Görüşleri I Hilafet ve Meşrutiyet*, İstanbul 2001, s.70-76. Burada yazar, II. Abdülhamid dönemi bazı tarikat reislerinin nerelere sürgüne gönderildiklerine ve onların İttihat ve Terakki cemiyeti ile münasebetlerine dair faydalı bilgiler sunmaktadır.

¹¹⁷ *Rifai Tarikatı Hakkında Bir Risale*, İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin K. 1053, Tarihsiz, s.18-21.

¹¹⁸ D.D.Commins, *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri*, İstanbul 1993, s.213.

¹¹⁹ Ruth Roded, *Tradition and Change in Syria During the last decades of Ottoman Rule: The Urban Elite Of Damascus, Aleppo, Homs and Hama, 1876-1918*, University of Denver, 1984, (Basılmamış Doktora Tezi), s.238.

¹²⁰ D.D.Commins, a.g.e, s.219.

memurunun da böyle olduklarını belirtir¹²¹. Makedonya’da dahi tekkelerinin olduğu bilinen Sayyadi kolunun¹²² buralarda faaliyet yaptırılmasının buralara yayılmış Bektaşilerin etkisini kırmak için yapıldığı iddia edilmiştir¹²³.

Bu anlamda Ebü’l-Huda Efendi ile yapıldığı söylenen Fransız bir yazara ait olan röportajdan bahsedilmesi anlamlı olacaktır. İstanbul’a yaptığı bir seyahat neticesinde M. De Blowitz isimindeki bu zat, devrin en parlak entelektüel simalarından diye tanıttığı Ebü’l-Huda ile görüşmek istediğini ve kabul edildiğini söyler. “İhlamur” da bir yere gittiklerini söyleyen yazar, Ebü’l-Huda’nın o an 36 yaşında genç biri olarak tanıttıktan sonra zekası yüzüne vurmuş bir zat olarak ondan etkilenmiştir. Kısaca onu takdim ettikten sonra, o an için orada olan babasının Halep’te dergahı olduğunu söyleyip Ebü’l-Huda’nın hanımları vasıtasıyla meşhur Arap sülalelerine akraba olduğunu anlatır. Pek çok tekkelerinin olduğunu hatırlatan yazar ilginç rakamlar vermektedir. Rifailerin sayılarının bu zamanda artıp 300 bini geçtiklerini söyler. Bu insanlar yaklaşık 11 bin eve yayılmışlardır. Ve bu sayıdan göçebe olup ona bağlı bedeviler hariç tutulmuştur. Daha da ilginç olanı yazarın, bu kadar insanı Ebü’l-Huda’nın çocuk ve yaşlısı ile tanıdığını söylemesidir¹²⁴. Eğer yazarın verdiği rakamlar doğruyu yansıtıyorsa, Ebü’l-Huda’nın etkileyici bir güce sahip olduğunu söylemeliyiz. Kitabın yazıldığı tarihin 1884 olduğu hatırlanırsa bu dönemin Ebü’l-Huda ve Rifai tarikatı için parlak bir dönem olduğu bilinmektedir¹²⁵.

Bu anlamda Rifailiğin bir kolu olan Sayyadiliğin İstanbul’da tam manasıyla bu devirlerde şaşaalı bir dönem yaşadığını söylememiz mümkündür. Bu kol, Beşiktaş Serencebey yokuşundaki Ebü’l-Huda Efendi Tekkesi başta olmak üzere, Aksaray Şekerci sokağında yine kendi adıyla anılmaya başlanmış ama Cafer Ağa adıyla bilinen ve Ebü’l-Huda’nın oğlu Seyyid Muhammed tarafından kurulan tekke ve Eyüp’teki kendi adıyla anılan kütüphane -şu an ancak temelleri kalmıştır- gibi müesseseler ile varlığını hissettirmiştir.¹²⁶ Netice olarak diyebiliriz ki Rifailik Ebü’l-Huda vasıtasıyla en yayılmacı ve parlak dönemi yaşamıştır. Devlete bağlı bir tarikat olması yönüyle destek kazanarak birer sivil toplum örgütü gibi çalışmışlardır.

¹²¹ B.O.A.Y.PRK.UM 50/56

¹²² Frederick De Jong, *Notes on Islamic Mystical Brotherhoods*, s.305. Yazar, güney doğu Avrupa’da silsilesi Ebü’l-Huda’ya dayanan başka Rifai tekkesi olmadığını söylemektedir.

¹²³ Şükrü Hanioglu, *The Young Turks In Opposition*, s.56. Nitekim, arşiv belgeleri arasında Bektaşiliği terk etmiş Mesut Efendi isminde bir zatın dergahına gelip gitmesiyle padişaha yazdığı mektupta, bu zata taşrada küçük bir memuriyet verilip Bektaşilere karşı menfaatinin melhuz olacağını bildiriyor. Bkz.B.O.A. Y.PRK.AZJ 18/22.

¹²⁴ M. De Blowitz, *Une Course a Constantinople*, 3.ed. Paris, Librairie Plan, 1884, s.173-176.

¹²⁵ Yalnız yazarın Ebü’l-Huda’nın 36 yaşında demesi ile kitabın yazıldığı tarih arasında iki yıllık bir çelişki vardır. Ama kanaatimizce büyük bir çelişki değildir.

¹²⁶ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.410-412.

II. BÖLÜM

EBÜ'L-HUDA'NIN YILDIZ SARAYI İLE OLAN İLİŞKİSİ

1. Sarayın Ebü'l-Huda'ya Teveccühü

Ebü'l-Huda Padişaha çok yakınlaşmış ve huzuruna girebilme imkanına erişmişti. İsteddiği zaman huzura alınıp, gizli konuşmalarla şeref kazanan Ebü'l-Huda'yı Padişah çeşitli armağanlara boğardı¹²⁶. Abdülhamid rejiminin genel özelliklerinden biri diyeceğimiz havuç siyasetinin, mikro planda kendi üzerinde uygulandığına dair pek çok belgeyle karşılaşılabılır. İstanbul'da geldiği zamandan öleceği ana kadar gerek kendisine gerekse yakın çevresine maddi destek asla ihmal edilmemiştir. Kendisine- ailesine, akrabalarına-tanıdıklarına ve Rifai dergahlarına yapılan yardımlar olarak bunları üç ana kategoriye ayırabiliriz

a.Kendisine ve Ailesine Yapılan İhsanlar

Tekrar İstanbul'a yerleşen Ebu'l-Huda'ya, Beşiktaş'ta Abbasğa mahallesinde bir ev verildi¹²⁷. Bundan sonra resmi bir memuriyeti olmamasına rağmen ulema silsilesi içinde ilerler. İlk önce, 1296/1878'de İstanbul payesi¹²⁸, 1879'de Anadolu Kazaskerliği verilir¹²⁹. 1882 yılında 1.rütbe nişanı ile taltif edilen şeyh, bu nişanı kaybetmişti. Bunun üzerine, 12 Nisan 1882'de tekrar bu nişanın verilmesi ve diğer nişanlarının derecesinin artırılması için irade çıkarıldı.¹³⁰

Bu mevkileri hızlıca kat eden, Ebü'l-Huda aynı yıllarda Rumeli Kazaskerliğine talip olduğunu da Padişaha bildirmiş ama bu isteği kabul edilmemişti. Sadakat ve itaatini tekrarlayarak Padişah'ın buyruklarına rıza göstereceğini belirtiyordu¹³¹, Ama bu makama olan isteği canlılığını sürdürüyordu. Nihayetinde, 1885 yılında kendisine Rumeli Kazaskerliği payesi verildi¹³². Bu paye, Şeyhülislamlıktan bir önceki basamaktı¹³³. Bu gerçekten etkileyici bir yükselişti. Ancak mevkisinde istediği şekilde duramadığını görmekteyiz. Çünkü,

¹²⁶ Ali Said, *Saray Hatıraları*, İstanbul 1994, s.91.

¹²⁷ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.267.

¹²⁸ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.385.

¹²⁹ *B.O.A YEE* 72/161

¹³⁰ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1995, s.220.

¹³¹ *Y.PRK.AZJ* 7/55

¹³² Azmi Özcan, "EbülHuda", *Osmanlılar*, İstanbul 1999, I/s.390.

¹³³ Butrus Abu-Manneh, *a.g.e.*, 385. Ayrıca bkz. *Sâl-nâme-i Devlet-i âliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1303 (41 defa), s.95.

1307/1889 tarihli bir arizasında, Padişah'a Kazaskerlik payesinin eskiden beri münâvebeyle yapıldığını hatırlatıp sıranın kendisine geldiğini söylemişti. Şöyle devam eder;

“... Bu kere yenilerden ve Dersa’adette mukîm bulunan sūdûrdan dâî’lerine memuriyet-i mezkure tesadûf eylediği halde hilâf-ı ka’ide olarak tevcih-i mükerrer suretiyle Necip Efendi hazretlerine arz olunduğu işitiliyor dâî’leri atâbe-i hilafet-i uzmâya mensub ulema-i İslamdan olduğum halde bu sıfatla sarîh ve vâzıh bulunan hakk-ı meşru’amın vikâye ve himâyesi Cenab-ı Emîrû’l müminin efendimize aiddir binaenaleyh şer’an melce-i umûm-i İslam bulunan velinimet-i efendimiz hazretlerinin atâbe-i felek-mertebe Cenab-ı Zillullahilerine ilticâ ederek mezkur olan hakk-ı sarîhimin himâyesine vasıta-i celile-i esfâneleriyle şeriat namına olarak istirham ve istida’ eylerim ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü’l emrindir”¹³⁴.

Burada ilginç olan kendisini ilmiye sınıfından göstermesi ve Kazaskerlik vazifesini açık bir hak olarak görmesidir. Bu istekleri devam ederken kendisine 1892’de Altın Liyakat madalyası, 1893’te ise Murassa Mecidi nişanı veriliyordu¹³⁵.

Ebü’l-Huda’nın Şeyhülislamlık makamına talip olduğu ve bunu bizzat amaç edindiği pek çokları tarafından dile getirilmiştir¹³⁶. Tahsin Paşa’ya göre, yegane gayesi bu idi ve bunun için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu¹³⁷. Bu, muhalif kanat tarafından bazen alaycı bir üslupla gazete sütunlarına taşınıyor ve yeni kurulacak heyet-i vükelada şeyhülislamlık makamına getirileceği söyleniyordu¹³⁸. Gerçekten de kendisine fahri olarak sunulan ilmiye makamlarını sırayla geçen Ebü’l-Huda Osmanlı devlet ve ilmiye teşkilatında pek mühim bir mevki olan Şeyhülislamlık makamına talip olduğunu açıkça ifade etmese bile dolaylı ve teminatlı bir şekilde ifade etmiştir. Özellikle, II. Abdülhamid için gayet ehemmiyetli olan bu makamı, ondan ilginç ifadeler ile istemiştir.

“... Meşihat bahsine gelince vallahi ve tallahi ve billahi çoktan hatır-ı dâî’yânemden çıkmış ve kalbimden silinmiştir zira hizmet-i şahsiye-i mülûkânelerime indimce her makâmdan mukaddem ve her mansıbdan muazzam ve mukaddestir şu kadar ki nimetin tahdîsi kabilinden olarak kemal-i iftihar ile arz eylerim ki hakkımda iftiraya cür’et edenler bilirler ki makâm-ı meşihatta bulunur isem ne dersaadette ne de taşrada devâir-i şeraitten bir harf-i vâhid velinimet efendimize dokunacak veyahud hilafet veya şahs-ı mülûkânelerine muzır olacak sūdûru mümkün olmayacağı misilli olmamasına tekeffül ederim ve vükelâ meclislerinde dahi şahsımı ve makam-ı mukaddes-i hümayunlarına zerre kadar muzır irâs edeceği bir lafz-ı vâhid

¹³⁴ B.O.A Y.PRK.MŞ 2/65

¹³⁵ Cezmi Eraslan, a.g.e, s.220.

¹³⁶ Ali Said, a.g.e, 91. Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, s.66.

¹³⁷ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1996, s.184.

¹³⁸ *Mizan*, 26, 28 Haziran 1897.

dönmeyeceği hususunda suret-i kat'iyede temin eylerim ve bu meziyetin sâhibiyim ve buna muktedirim..”¹³⁹.

Şeyhülislam olur ise, dolaylı olarak, saltanat ve hilafet aleyhine tek bir kelime bile etmeyeceğine dair teminat veren Ebü'l-Huda, bu hususta kendisinden başka hiç kimseyi göremediğini belirtir. Fakat, temkinli olmaya devam ederek, aslında meşihat makamına talip olmadığını da özellikle belirtir;

“Velakin be tekrar vallahi billahi ve tallahi hizmet-i mücâhidin mukaddese-i nurâniyetleri ve muazzam bulunan efendimizin sermülükâneleri hukukiyeden ne meşihatı isterim ve ne de bu fikr-i haliyedeyim mahza efendimizin himâye-i hukuki âliyeleri için say u gayret etmekte olduğum ve bu meziyeti takdir eden padişahıma arz u hali beyan keyfiyet-i cesaret eylediğim..”¹⁴⁰

Bunu belirttikten sonra, düşmanlarının taarruzundan korunmak için Padişaha sığındığını belirtir. Evet, neticede Ebü'l-Huda'nın meşihat makamına talip olacak kadar kendini Padişaha yakın gördüğünü söyleyebiliriz. Yine de Padişah bu konuda mesafeyi koruyup, onu o makama getirtmemiştir.

II. Abdülhamid, Ebü'l-Huda'nın çeşitli ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, onun aile ve akrabalarına da yardımlarını esirgememiştir. Buradan sağladığı maddi ve manevi imkanlar neticesi erken bir dönem diyebileceğimiz 1298/1881 tarihinde, Dersaadet (İstanbul) ve Bilâd-ı selâsede tuz işletme imtiyazını almak için teşebbüste bulunmuştur, ancak olmamıştır¹⁴¹. Yani, İstanbul'a tekrar çağrılmasından kısa bir süre sonra, elde ettiği sosyal statü ve sermaye ile ticarete dahi atıldığı ya da en azından buna teşebbüs ettiği söylenebilir. Ayrıca, Paul Fesch de Ebü'l-Huda'nın yapay buz üretimi imtiyazını tekeline alarak, oğlunu bu noktada istihdam ettiğine dair bir iddiada bulunur¹⁴². Fakat bu hususu teyid edecek başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, Ebü'l-Huda'nın oğlu ve yeğeninin Hicaz Demiryolu yapımında Almanlar ile kömür depoları işine giriştikleri belirtilmiştir¹⁴³.

8 Şevval 1299/ 22.08.1882 tarihli bir arızasında Ebü'l-Huda Padişaha, yüz yüze yaptığı konuşmayı hatırlatarak kendisinin borçlarından kurtulması ve huzur ve refaha ermesi için verilen vadin gerçekleşmesini istemiştir¹⁴⁴. Anlaşılan ihtiyaçlarını çok rahat bir şekilde padişaha arz edebilmektedir. Hatta, bu taleplerini topluca bildirdiği zamanlar da vardır. Örneğin, kardeşi Abdürrezzak Efendi için Anadolu Kazaskerliği veya emsali bir rütbe, oğlu Hasan Halid için cemiyet-i rûsûmiyeden münasip bir memuriyete naklini, amcasının oğlu

³⁹ Y.EE 14/157-15

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Y.PRK.AZJ 4/63

⁴² Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, İstanbul 1999, s.194.

⁴³ Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen 19. Century Challenges to the Ottoman Rule*, New York 2002, s.116.

⁴⁴ Y.PRK.AZJ 5/69

Seyyit Said Bey'e askeri hizmetlerinden dolayı üçüncü Osmani Nişanı, yine amca oğlu olan ve kendisinin yetiştirdiği Rifaizade Şekip Bey için de üçüncü Osmani, akrabalarından olup Kadiri soyundan gelen Kilani ailesine mensup bir başkası için Memleketi Hama'da memuriyet ricasında bulunur¹⁴⁵. Özellikle biraderi ve oğlu için Hz. Peygamberin doğumuna denk gelen önemli ve değişik zamanlarda bu isteklerini yinelemiş, rütbelerinin terfi ettirilmesini istemiştir¹⁴⁶. Yeğeni Seyyit Mustafa Efendiye 18 Şaban 1318 tarihli bir iradeyle münasip bir maaş bağlandığı gibi¹⁴⁷, kız kardeşlerine de maaş bağlanmıştır.¹⁴⁸

Kimi zaman ise isteklerin karşılığı biraz tehir edilince hemen müdahale edip, ilginç bir üslup kullanmıştır. Bu bize bir nebze Sultan ile olan ilişkisini gösterebilir;

“Hâk-i pâ-yi merhameti ihtivâ-i Cenâbı-i Zillullahilerine fart-ı ubudiyetim ve kadim olan memlukiyetim hasebiyle leffen atâbe-i âliyeyi e'âzımlerine ref' kılınan işbu ale-l-âde olan mesned-i âyât-ı da'ıyanem için iki seneden beri istida' olunmakdayım isim söylemeyim ama defter defter arz edenleri ve derâkab mazhar-ı is'âf olmamı görüp kendi akraba ve evladım için iş bu istirhamâtımın mani' is'âfına olduğu meçhulüm bulunduğundan bu kere de dahi merhamet-i seniyye mazhar olup is'âfiyla mesrur olamaz isem odamı kapayıp ağlamakla imrâr-ı evkât edeceğim ve bir hal ile Rasullallah efendimizi kabri âlilerinde mahzun eyleyeceğim mümkündür.”¹⁴⁹

Başkalarının yanında kendi isteklerinin ne kadar az olduğunu ve buna rağmen bu isteklerin yerine getirilmemesi karşısında odasına çekilip ağlayacağını söyler. Daha ilginç olan ise, bu durum karşısında Hz. Peygamberin de mahzun olacağını söylemesidir. Kullanılan bu üslup, Padişahın dini hissiyatının tahrik edilmesi yanında, adeta kendi manevi makamının büyüklüğünün bir şekilde gösterilmesine yönelik bir davranıştır. Neticede, bu şekilde davranmasının sonuçları da alınmıştır.

Bu şekilde davranarak Padişahı etkilemeye çalışna Ebü'l-Huda, özellikle kardeşlerini bürokrasi içine dahil edebilmişti. Arşiv evrakı içinde en çok görülen, biraderi Abdürrezzak Efendi'dir. 1309/1891'de Meşihat tarafından kendisine Hameyn Payesi verilmişti¹⁵⁰. 1315/1898 yılında Meclis-i Maliye azasından Sayyadizade Abdürrezzak Efendi'ye Anadolu Kazaskerliği verilerek, rütbesi artırılmıştır¹⁵¹. Bu zata, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar türlü ihsanlarda bulunulmuş ve sürekli maaşı arttırılmıştır¹⁵². Nureddin ismindeki kardeşi de

¹⁴⁵ Y.EE 14/157-4

¹⁴⁶ Y.EE 14/157-3

¹⁴⁷ B.O.A. İ. Hususi 50

¹⁴⁸ B.O.A. İ. Maliye 3659

¹⁴⁹ Y.EE 14/157-5

¹⁵⁰ Y.MTV 63/78

¹⁵¹ Y.PRK.BŞK 56/44 ve 21/40 nolu belgeler.

¹⁵² Y.MTV 280/18 ve 290/44 numaralı belgelerde, 1907 ve 1908 yıllarında bu artışlar görülebilir.

1302'de (1885) 1500 kuruşla Maarif Meclisi azalığına memuriyeti sağlanıyordu¹⁵³. Oğlu Hasan Halid ise genç yaşta (22 yaşında) Şurây-ı devlet azası olup Sivil rütbelerin en üstünü olan “ulâ” rütbesine eriştiği söylene de¹⁵⁴ aslında onun Rüşumat Emanetinde Bâlâ rütbesi elde ederek Murassa Osmani ve Mecidi iftihar ve imtiyazlarını aldığı ayrıca H. 1317-1326'e/ M. 1899-1908 dek bu vazife de kalıp Altın ve Gümüş Liyakat madalyası aldığı bilinmektedir.¹⁵⁵

İlk evinden sonra, kendisine ayrıca bir ev daha verildiği söylenmiştir¹⁵⁶. 1889'lu yıllarda mevcut evinden şikayet ederek, evin hastalıklara sebep olduğunu söyler. Bu isteğini amca oğlunun Basra Nakib'ül-Eşraf'ı olmasından dolayı teşekkürlerini sunduğu bir mektubunda dolaylı olarak dile getirir;

“Ma'lûm-i şahâneleri buyurulduğu üzere kendim ve cümle ailem kulları hastahânedeki mevcut bulunan gurebâ hastalar gibi olduğumuz halde sâkin olduğumuz hâne ne türlü kahrhâne olduğunu mükerreren atâbe-i âliyyeye eylediğimiz ve vücudun zayıflığıyla beraber envâ-i zahmet ve meşakatlere müptela olduğumuz esnasında...”

Bu isteğine de kayıtsız kalmayan Padişah, Feraşet Vekili Ahmet Esad efendi vasıtasıyla kendisine haber ulaştırır. Ebü'l-Huda ise bunu fırsat bilerek, 13 yıldan beri diğer bendegana verilen konaklardan mahrum kaldığını belirtip, Şeyh Zâfir efendinin konağına yakın boş bir fıstıklıkta konak inşası için izin ister¹⁵⁷. Yeni bir konak inşası yerine,

“Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda olup Said bey uhdesinde ve senedât-ı Defter-i Hakani nezareti celilesine irsal kılınan konağın müterakim vergisi ödenmek üzere iki yüz elli bin kuruş bedel ile iştirâsı kararlaştırılarak meblağ-ı mezburenin taraf-ı eşref-i hazret-i Padişahîden ihsan buyurulmak üzere mezkur konağın sudûr-i a'zamdan semahatlü Ebulhuda efendi hazretlerinin uhdesine...”

verilmesi istenir¹⁵⁸. Bu konak artık onun ismiyle anılacak ve aynı zamanda onun dergâhı olacaktı. Çok misafir almasından geniş olduğu bilinen bu konakta, Ebü'l-Huda Arap coğrafyasından gelen pek çok insanı ağırlamıştır. Ziya Şakir, böylesi büyük bir konağın kendisine tahsis edilmesine sebep olarak ona verilen bir vazife gereği olduğunu söyler. Bu vazife, gerek ziyaret gerekse davet suretiyle gelen Arap reislerinin kendi evinde ağırlamak, onların fikir ve görüşlerini Sultan'a iletmektir¹⁵⁹. Böyle bir amaç açık bir şekilde mevcut

¹⁵³ B.O.A İ. Dahiliye 77925

¹⁵⁴ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul 1974, s.104-105.

¹⁵⁵ *Salname-i Devleti Osmaniye*, 1324 (62. sene), Dersaadet Ahmet İhsan matbaası, s. 570.

¹⁵⁶ Ziya Şakir, *Yarım Asır evvel bizi idare edenler* 1, İstanbul 1943, s.267.

¹⁵⁷ B.O.A Y.PRK.AZJ 25/24

¹⁵⁸ Y.MTV 44/6

¹⁵⁹ Z.Şakir, a.g.e, s.267.

belgelerde gözükme de o devir kaynaklarından geçtiği şekli ile pek çok misafirin mezkur konakta misafir edildiği söylenebilir¹⁶⁰.

Ayrıca, Ebü'l-Huda'nın bürokrasiye memur olmamasına rağmen, tıpkı büyük bürokratlar gibi mutfak masraflarına varıncaya kadar pek çok ihtiyacının karşılandığı görülmektedir. Örneğin, 20 Sefer 1309/1891 tarihli bir iradeye göre, "hazine-i hassa-i şahânen tahsis ve ita kılınan tayinat" olarak; "günlük 13 çifte nân-ı aziz (ekmek), 5 kıyye (6 kilodan fazla) lahm (et), aylık 50 kıyye revgan-ı sade (sade yağ), 50 kıyye şeker, 50 kıyye dakik (fasulye ve patates türü şeyler), 24 kıyye zeytin yağı, 30 çeki hatab (odun), 240 kıyye kömür, 5 kantar saman" Ebü'l-Huda efendiye verilmektedir¹⁶¹. Bu belki bize konağın yoğunluğu hakkında fikir verebilir. Öte yandan, konağın tamiri ve inşasına dair yardımları da görmekteyiz. Nitekim, "Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda semahatlı Ebulhuda efendi hazretleri konağının harem cihetinde müceddeden inşa olunacak hamamın..." masrafları Saray hazinesi tarafından karşılanmıştır¹⁶². Bununla da yetinilmemiş, Araba koşumlarının yenilenmesi bile sağlanmıştır¹⁶³.

b. Akrabalarına, Rifailere ve Dergahlarına Yapılan Yardımlar

Abdülhamid'in İslamcılık politikası tezahürlerinden birisi hiç şüphesiz dini yapılara verilen önemin artmasıdır. Gerçekten, İmparatorluk topraklarında pek çok cami, medrese, tekke ve zaviye onarılmış, ihtiyaçları karşılanmıştı. J.Landau bu uygulamayı yönetimdeki Müslüman Arap kadrolaşma ile birlikte alır¹⁶⁴. C. Eraslan' a göre, bunun nedeni Tanzimat'tan bu yana devamlı kendini yenilemiş Hristiyan yapılara mukabil gayet harap hale gelmiş İslam'ın sembolü olan yapıların ihmal edilmesidir¹⁶⁵. II. Abdülhamid döneminde, bu tip yardımların "İslam'ın Sünni yorumunu" içeren ve halifeye itaati salık veren tarikatlara yapıldığı çokça görülebilir. Böylelikle, hem o tarikat öğretilerini yaymak için alt yapıya sahip oluyordu hem de merkez otoritesini pekiştirecek ve halkın nabzını tutacak sivil organizasyonlara arka çıkılıyordu. Nitekim, Arap coğrafyasında tarikatların etkinliği öteden beri bilinmekteydi.

1306/1888 tarihli bir arizasında Ebü'l-Huda Halep'teki dergahlarını anlatarak, Seyyit Ahmed Rifai'nin soyundan gelen büyük dedesi Ali Hüzam'ın orada yattığını ve çevredeki

¹⁶⁰ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Ankara 1986, s.23

¹⁶¹ Y.PRK.HH 24/79

¹⁶² Y.PRK.HH 31/53

¹⁶³ Y.MTV 77/138

¹⁶⁴ Jacob M. Landau, *Pan-İslam Politikaları*, İstanbul 200, s.156-157.

¹⁶⁵ C. Eraslan, *a.g.e.*, s.225.

pek çok Müslüman'ın kendisine saygı duyarak türbelerini ziyarete geldiklerini ancak türbenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanamadığından bahseder. Tekkenin başında babasının durduğu ve ona da ödenek istemektedir. Aynı zamanda, oraya gelen fakir fukaraya sarf edilecek bir tahsisatın olmamasını da dile getirerek Sultan'dan yardım ister¹⁶⁶. Vaat alınınca mahalli hükümetten Dahiliye nezaretine gelen keşfin icrası için Sultan'a bir dilekçe göndermiştir¹⁶⁷. Bu dergâh tamir edildiği gibi, dergâha yemek takviyesi olarak tahsisat da ayrıldı¹⁶⁸. Hatta, zaman zaman bu ödeneğin miktarı artırılmıştır¹⁶⁹. Ayrıca Halep'te ayrı bir tekke ve zaviye inşasına başlanmıştı. Bu gerçekten, mimari olarak modern eklektik unsurlar taşıyan, yani geleneksel motiflerin yanısıra bir takım Batı tarzlarının da yer aldığı ve Halep şartlarında oldukça kendini belli eden bir yapı olmuştur. Bu kompleks 1295/1878'de başlamış ve R. 1325/1909'de bitmişti. Abdullah Haccar'a göre, eski şehirdeki Avrupalı tarz ilk binadır¹⁷⁰.

Ebü'l-Huda'nın Rifai olması ve Halep, Hama, Humus, Bağdat ve Trablusşam vs. yerlerde kayda değer bir nüfuza sahip olması gibi sebeplerden ötürü, söz konusu yerlerdeki mevcut tekkeler onarılmıştı. Nitekim, mezkur coğrafyada ne denli bir nüfuza sahip olduklarını, 6 Muharrem 1318/1900 tarihli şifreli yazısında Suriye Valisi Nazım Bey'in ifadelerinde görebiliriz;

“Burada ekser ahali bir tarikata bu tarikatlerin ekser meşâyih de mücerred istifade için Şeyh Ebulhuda Efendiye mensup oldukları gibi müşârun-ileyhin delâletiyle merkez ve mülhakat vilâyatda ve hususiyle Hama, Humus taraflarında nâil-i memurin ve terakki olanlar daha ziyade isticlab-ı tevcih için Rifailiği neşr ve tamime çalışdıkları... ve burada ekseriyet üzere Arap olan efrâd-ı askeriye ile zabitanın tarikat-i rifaiyeye müntesip olup...”¹⁷¹.

Devlet mekanizması içerisinde olanlar ve yükselmeye çalışanlar arasında yaygın olması, Rifailiğin ne kadar revaçta olduğu hakkında bize bilgi verebilir. Elbette, tarikatın bu derece genişlemesi Ebü'l-Huda'nın İstanbul'da olmasından kaynaklandığı gibi, Rifailiğin oradaki tarihsel etkinliğinden de kaynaklanır.

Rifailere gösterilen bu yardımlar sadece dergahlarına has olarak kalmamıştır. Ebü'l-Huda Osmanlı devletinin önemli bir hassasiyeti haline gelmiş bir anlayışı kendi çevresi için kullanabilmiştir. Bu ise, Rifai olup Hz. Peygamber'in soyundan gelen akrabalarının ve bazı ailelerin askerlikten muaf tutulmalarıdır. Gerçekten, Sâdat-ı Kirâmdan olanların askerlik

¹⁶⁶ Y.MTV 30/39.

¹⁶⁷ Y.EE 14/157-7.

¹⁶⁸ B.O.A. İ. Hususi 101.

¹⁶⁹ B.O.A. İ. Maliye 3.

¹⁷⁰ Julia Gonnella, *a.g.m.*, s.305-306.

¹⁷¹ Y.PRK.UM 50/56.

yapmamaları, Peygamber neslinden gelenlere sunulmuş bir imtiyazdı¹⁷². Nitekim 1302/1885 tarihli bir irade şöyledir;

“Hazret-i Rifai Sülâle-i tâhiresinden Şeyh Muhammed Rifai, Ahmed Hariri ve Muhammed Hayrullah efendi tarafından arz-ı atâbe-i aliyeye kılınan arzuhalde sülâle-i tâhireden olub Şâm-ı şerif vilayetinde bulunan sâdât hizmet-i askeriyeden ihsan buyurulan muafiyetin Sayyadi ve Keyyali ve Hariri ve Cundi ve Sebsebi sülâlelerine dahi şamil olması ve el yevm eş ve ekber evlâd-ı Rifai Haleb’deki dergah-ı şerif-i Rifai ve Hankâh-ı Sayyadi Postnişini Şeyh Hasan Vadi bulunduğundan bu babda iktiza eden muamelenin emsal-i vechile...”¹⁷³.

Sayyadi ailesinin bu muafiyetten nasıl faydalandığı burada açığa çıkıyor. Bununla birlikte, ismi zikredilen aileler (Keyyali, Hariri, Cundi, Sebsebi) ile Sayyadilerin birlikte hareket ettiğini söylememiz mümkündür. Vâkıa, bu aileler aslında Rifai tarikatının muhtelif kollarını oluşturmaktadırlar. Rifailiğin 15 kolundan Irak ve Suriye civarında etkin olanları bunlardır¹⁷⁴. Sayyadi ailesinin tüm bu ailelerin başını çektiği ve onların hamisi olduğunu da söylememiz mümkündür. Ayrıca, bu muafiyet kaidesinden Ebü’l-Huda’nın akrabaları istifade ettiği halde, Halep, Suriye ve Basra’da kendi soylarından gelen 179 neferin askerliğe alınması karşısında, Ebü’l-Huda bu uygulamayı iptal ettirmek için ayrı bir arıza daha sunmuştur¹⁷⁵.

Ebü’l-Huda hem İstanbul’da hem de memleketinde nüfuzunu arttırıyordu. Mühim mevkilere kendi yakınlarının gelmesi kendisine ayrı bir güç kazandırıyor. İşte bu sıralarda, Suriye ve Irak civarlarında Nakibü’l-eşraf, Mutasarrıflık ve Nâiblik vazifelerini kendi akrabaları elde etmiştir. Seyyit Ahmed Rifai’nin ser türbedarı olan Seyyid Ahmed ismindeki zat Amâra Nakibü’l-Eşrafıdır¹⁷⁶. Başka bir Sayyadizâde olan Seyyid Ahmed Efendi ise Trablusşam nâkibidir¹⁷⁷. Bundan başka, Necid mutasarrıfı Talip Paşanın, Ebü’l-Huda’nın amcasının oğlu olduğu bilinmektedir¹⁷⁸. Basra nakibinde amcazâdesi olduğunu kendisi bir arızasında belirtir¹⁷⁹. Görüldüğü üzere, bu tip vazifeler genelde Ebü’l-Huda’nın akrabaları tarafından doldurulmuştur.

Ebü’l-Huda’nın yıldızının parlaması, Rifai tarikatının ikbali demektir. Bu sıralarda, pek çok Rifai tarikat piri istidalarını merkeze göndermiştir. Rifai meşayihinden olduğunu söyleyen Hacı Ali isminde biri kendisinin soyunun târik-ı aliye-i seyyit Ahmed Rifaiden

¹⁷² Hasan Yüksel ve M.Fatih Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakibü’l-eşraflar*, Sivas 1998, s.10.

¹⁷³ B.O.A. İ. Dahiliye 77539.

¹⁷⁴ İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990, s.266-267.

¹⁷⁵ B.O.A.Y.MTV 37/67.

¹⁷⁶ B.O.A. İ. Hususi 29.

¹⁷⁷ B.O.A. İ. Hususi 91.

¹⁷⁸ Y.PRK.AZJ 48/87.

¹⁷⁹ Y.PRK.AZJ 22/27.

geldiğini iddia ederek. Her nasılsa uğradığı çeşitli zulümlerden ötürü Fransa himayesine girmiş olduğundan bahseder. Ancak, şimdi ise eskiden olduğu gibi adaletli ve merhametli Sultan'ın tebasından olmak istemektedir¹⁸⁰. 1302/1885 tarihli olan bu istidanın Ebü'l-Huda'nın popüler olduğu zamana denk gelmesi tesadüf olamaz.

c. Bürokraside Aracı Olarak Ebü'l-Huda

Daha önce belirtildiği gibi, Ebü'l-Huda'nın Payitaht'a gelmesinde ve Sultan ile tanıştırılmasında mühim bazı zevatın aracılığı olmuştu. Bu Osmanlı devlet yapısında çok sık görülen bir özellikti. Tahsin Paşa'nın da belirttiği gibi saray "ikbale vusul için" yegane vasıta idi¹⁸¹. Sarayın tek merci olması durumundan dolayı, Saray görevlilerinin diğer bürokratlara göre ön plana çıkmasına neden oldu. Zamanla işlerin görülmesi adına bu bendeganın aracı olması hem Bâb-ı âli'yi etkisiz hale getiriyor hem de kendi konumlarını farklılaştırıyordu¹⁸². "Delâlet" diye tabir edilen bu aracılık, kişilerin devlet kademesi içerisinde yer bulmasını sağlayabildiği gibi işlerinin halledilmesinde de etkin bir yapıya sahipti. Doğal olarak, bu aracılık vazifesini yapan şahsın ise saygın ve etkili bir konuma sahip olmasını gerektirirdi. Yani, eğer aracılık yapan şahıs, işlerin halledilmesini temin ediyorsa Saltanat içerisinde nüfuz sahibi olduğunu söylememiz mümkündür. Ebü'l-Huda'nın ise saraya yakın olması hasebiyle, bu noktada pek çok zevata tavassut ettiği gibi bir çoklarının ise işinin halledilmesi için kendisine müracaat etmesi, belgeler ışığında gözlemlenebilir.

Bu aracı olma meselesini iki grupta inceleyebiliriz. Birincisi, bazı tekil şahısların isteklerinin bildirilmesi. İkincisi ise gruplar halinde belirtilen istekler. İlk grubun bir özelliği, belli şahısların Ebü'l-Huda vasıtasıyla memuriyet elde etme çabalarıdır. Örneğin, ebü'l-Huda Yemen'e müdür olarak giden Haririzade Seyyid Mehmed Efendi ile gelen Trablusşam eşrafından Reşid Yahya Efendi'nin Tarsus'a müdür olarak atanması için aracı olmuştur¹⁸³. Bazen de Padişah'ın bütün Müslümanların hâmesi ve menbâ-ı kerem ve lütfu olduğunu vurgulayıp, "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" Hadis-i Şerifine atıfta bulunup zarureti olan insanlara yardım etmesini istemiştir. Necip Paşa'nın arızasını takdim ederken, bu üslupta beyan etmiştir¹⁸⁴. Kürt ve Ermeni meselesinden dolayı bazı ithamlara ve iftiralara maruz

¹⁸⁰ Y.PRK.MŞ 1/65.

¹⁸¹ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1996, s.183.

¹⁸² Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıalı'yla İlişkileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.2, Ankara 1999. s. 288.

¹⁸³ Y.MTV 69/49.

¹⁸⁴ Y.MTV 75/101.

kaldığını, bu yüzden canının tehlikede olduğunu bildiren Osman Paşa da bu arızasını Ebü'l-Huda'nın kaleminden yapmıştır¹⁸⁵.

Aracı olunan şahısların bazı durumları Ebü'l-Huda'nın prestijini arttıracak şekilde idi. “Tarik-i Bektaşî’yi terk eden ve efendimizin Halife-i muazzamın nur-i irşad-ı akdeslerinden tarik-ı Hidayete avdet eyleyen Yahya Efendi Dergahında mukîm Mesud Efendi dâileri birkaç gün dürüşaneme gelip ahvalinden bahsediyor...” diye Bektaşilik gibi devletçe zararlı görülen bir tarikatı terk eden zata tavassut etmekle Ebü'l-Huda faydalı bir işe girişmiş oluyordu. Ayrıca bu zatın aylık birkaç kuruş maaşla Anadolu’da bir memuriyete atanmasını teklif ederek Bektaşilere karşı faydasının dokunacağını belirtmiştir¹⁸⁶.

Bu minvalde bir çarpıcı örnekle daha karşılaşabiliriz. Ebü'l-Huda bu sefer Kerkük’ün “meşhur ulemasından” olan Mar’uf efendi namında bir zatın enteresan bir tespiti içeren mektubuna aracılık yapmıştır.

“Ulema-i a’lâmın bihakkı kadar meziyetini bilen ancak velinimet-i ilm efendimiz olduğundan ve Kerkük Ulema-i meşhuresinden hakika-i fudâlâ-i ümmetten Ma’ruf Efendi daileri ‘ulum-u diniyede malumat ve ıtıla’ı derece-i âliyyede olduğu gibi ulûm-i maneviyede iktidarı müsellemler bulunduğundan iki gün evvel münasebetle velinimet-i ilm efendimiz kırk seneye yakın kemal-i şevket ve izzet ile hükümet-i İslamiyede icra-ı merâsim hilafet buyuracakları ve dahilen ve haricen teyidât-ı Samedaniyeye ve kuvvet-i Rabbaniye ile müeyyid ve mansur olup bir çok memâliki feth ve teshir edecekleri fenâ-i müstehric olduğunu mümaileyh Maruf efendi dâi’lerinden istediğimden kendisinden rica edip istihrac-ı mezkuru teminen ve tebriken kendimde bulunmak için abdi fakirlerine versin deyü söyledim ve rica ettim binaenaleyh leffen kendisinden aldığım mübarek ve metn-i istihrac-ı ali böyle bir yevm-i mesudda atâbe-i âliyyeye takdim eylerim çünkü maznunu bir çok istinbatât-ı Kuraniye ve fenniyeden diyor ki yukarıda arz olunduğu gibi velinimet bir çok alınmış olunan memâliki istirdâd edip azim fütuhatta müeyyid buyurulacağı ve cümle a’dası mekhur ve medmur olacakları gibi velinimet ne vücudu âlisinde ve ne de sevdiklerinde biiznillahi teala kemal-i azametle ve tûl-i ömürle taht-ı hilafetpenahilerinde oldukları halde asla bir keder görmeyeceklerdir ve bu istihrac-ı âli-i hakikate ümmet-i Muhammediyeye meşrud-u külliye olduğu cihetle ve sahib-i istihrac ise falcı veyahut cüheladan olmayıp bihakkı ulemadan olduğu sebebiyle asâr-ı celile-i Kur’aniyeden ve meani-i nebeviyeden müstehric olan iş bu istihracı huzur-i âli cenâb-ı Zıllullahiye

¹⁸⁵ Y.PRK.AZJ 25/19.

¹⁸⁶ Y.PRK.AZJ 18/12

meserret-i hümayûn-i mülûkâneleri niyetiyle arz ve takdim eylediğim maruzumdur.”¹⁸⁷.

Bu her yönüyle ilginç bir belgedir. Zira, birincisi, böyle bir çıkarımın Kur'an ve Hadislerden olduğunu söyleyerek hem Maruf Efendi hem de Ebü'l-Huda, Padişahın dikkatlerini çekmiş oluyorlar. İkincisi, içinde söylenen şeylerin çoğunun beşaret türünden olması bu ilgiyi daha da arttırmaktadır. Üçüncüsü, hükümleri istinbat eden şahsın câhil-i cüheladan ve özellikle onun falcı olmadığına temas ediyor. Bilakis hakiki alim olduğuna vurgu yapılması ise, tüm bu çıkarımların değerli olmasını sağlayan diğer bir unsurdur. Bir taraftan falcı ve remilci ithamlarına hedef olan Ebü'l-Huda'nın aracılık ettiği şahsın falcı olmadığına değinmesi üzerinde düşünülmesi gereken çok önemli bir husustur. Son olarak bu hadisenin yaklaşık olarak 1890 senesine tekabül etmesi ise ilginçtir. Çünkü, metnin içerisinde fütihat ve toprak alımından bahsedilmesi, François Georgean da belirttiği gibi, 1890'lı yıllarda Osmanlı devletinde “yeniden fetih” rüzgarlarının estiği zamanı anımsatmaktadır¹⁸⁸. Böylelikle, Padişahın teveccühüne daha çok mazhar olmak kolaylaşmaktadır. Daha sonra, bu Kerküklü Maruf Efendi bir memuriyete tayin olmuştur¹⁸⁹.

Belli gruplar ve cemaatler tarafından yapılan aracılık faaliyetlerinin tesirleri ise daha fazlaydı. Böylece daha geniş bir kitle, aracının mühim pozisyonunun farkında oluyor ve bunu kabul etmiş oluyordu. 1310/1893 yılında, Lazkiye dahilinde Bayır ve Bucak nahiyesinde müdür olan Kemal Bey'in göstermiş olduğu emek ve muvaffakiyetten ötürü, rütbe-i saniye alması için oradaki halkın muteber bir kısmı (50 kişilik bir grup) tarafından gönderilen istidayı Ebü'l-Huda efendi takdim etmiştir¹⁹⁰. Diğer kalabalık bir kitle ise, Trablusşam mutasarrıfı Hasan bey için Ebü'l-Huda'ya başvurmuştur. Görevini gayet doğru bir şekilde yapmasına rağmen, alınmasını haksızlık olacağını vurgulayarak tekrar vazifesinin verilmesini istemişlerdir¹⁹¹. İşte bu tür başvurular, Ebü'l-Huda'nın bulunduğu konumu pekiştiren vasıtalar olmuştur. Hem merkez tarafından hem de çevre tarafından itibarının arttığı söylenebilir.

¹⁸⁷ Y.EE 14/168

¹⁸⁸ François Georgean, “II. Abdülhamid”, OA, Ankara 1999, II/270.

¹⁸⁹ Y.PRK.AZJ 17/34. Nitekim, bu belgede Maruf Efendi'nin Musul naibliğine tayin olunduğunu anlıyoruz. Bu, Musul'un önde gelen ulemasından bir grubun telgraf namesidir. Görevini su-i istimal ederek, akrabaları ile hukuku aştıkları iddia edilmekte ve vazifesinden alınması talep edilmektedir. Yaklaşık 20 imzadan oluşan bu telgraf, Musul vilayetinin Belediye meclisi tarafından tetkik edilerek Mabeyn-i Hümayun'a yollanmıştır. Bu zati istemedikleri anlaşılmaktadır.

¹⁹⁰ Y.MTV 67/104.

¹⁹¹ Y.PRK.AZJ 28/73.

2. Saray Bürokrasisinde Ebü'l-Huda

Ebü'l-Huda Sayyadi Saray içerisinde hızlı bir şekilde yükselmiş ve Padişaha yakınlığı artınca doğal olarak bir takım dostluklar kazandığı gibi düşmanlıklar da elde etmiştir. Zaten, Meclis-i Mebusan tatil edildikten hemen sonra, birden gözden düşüp Halep'e geri yollanmasında, bu düşman çevrenin etkin olduğu kanaati hakimdir¹⁹². Ebü'l-Huda'nın Saray'a tekrar gelip, huzura kabul edildikten sonra nüfuzun arttığı görülebilir. Thomas Eich, Padişah ile birlikte geçen 30 yıllık süreyi ikiye ayırır; ilki 1879'dan 1890'lı yıllar onun yıldızın parladığı zaman dilimidir. Bundan sonraki dönemde ise II. Meşrutiyet'e kadar eski etkinliğini yitirdiğini söylemektedir¹⁹³. Eich'ın söyledikleri makul görünüyor, çünkü arşiv belgelerinden böyle bir değişimin yaşandığını söylememiz mümkündür. İlk önce, Saray içerisinde elde ettiği dostluklar perspektifinde nasıl etkin olduğuna bakalım. Daha sonra ise, kendisine karşı gösterilen antipati çerçevesinde nasıl algılandığını irdelemeye çalışalım.

a. Ebü'l-Huda'nın Nüfuzunun Boyutları

Daha önce de belirtildiği gibi, İkinci Mabeynci Osman Bey, Ebü'l-Huda'nın Saray ile ilişkisini temin ettiği söylenmektedir. Ayrıca kitabet dairesinde bir memur olan Abdülkadir Kudsi ile olan sıkı dostluğun bu irtibatta kuvvetli bir rolü olmuştur. Her ikisinin de Halepli olduğunu görüyoruz. Abu-Manneh, Tuwairani'den iktibasla, Abdülkadir Kudsi'nin Halep müftülüğü yapmış olan Muhammed Kudsi'nin torunu olduğunu söylemektedir. Babası ise Nakibü'l-Eşraf olan Takiyyüddin'dir. Bu sıkı dostluğun aslında bir mürid ve şeyh ilişkisi olduğunu da ekler¹⁹⁴. Yaşça, Abdülkadir Ebü'l-Huda'dan büyük olmasına rağmen onun manevi makam sahibi birisi olduğuna inananlardan biridir. Abdülkadir aynı zamanda Ebü'l-Huda'nın en meşhur kitabı olan "Dai'r-Reşad'ı" Türkçeye kazandıran şahıstır. Bu kitaba yazdığı önsözde, onu nasıl algıladığına dair çarpıcı ibarelere rastlanılabilir.

"Cenâb-ı Mürşid-i ekrem ve şeyh-i mükerrerem u muhterem kâmus-i esrâr u hakâyık ve levh-i mehfuz-ı furkan-ı rekâyık hizane-i manzum u mensur-ı münşeat-i gaybiyye ve kitabhane-i mahzun-i meknun-ı mesail-i şuun-ı la-reybiyye hulasa-ı sadat

¹⁹² Butrus Abu-Manneh, Thomas Eich gibi günümüz tarihçileri bu fikirdedir. Ayrıca Ziya Şakir'de aynı görüşü paylaşır.

¹⁹³ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.77.

¹⁹⁴ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.385

ve zübde-i sülâle-i Hasaneyn-i ahseneyn ve nekave-i eşraf... es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Efendi Ebü'l-Huda er-Rifai es-Sayyadi.”¹⁹⁵.

Burada zikredilen bir takım ibareler elbette tasavvufa ait değişik makamlardır. Ebü'l-Huda'nın diğer eserlerinde buna benzer takdim ifadeleri görülebilir. Ancak, üsluptaki yoğun iltifatlar aslında, Kudsi'nin Ebü'l-Huda'ya ne nazarla baktığını gösterir.

Ebü'l-Huda'nın sarayda etkili bir mürit daha edindiği bilinmektedir. Bu kişi ise Padişaha olan sadakati herkes tarafından bilinen Behram Ağadır. Hatta bu zatın sadakatini yabancı gazetelerin dahi dile getirdiklerini görüyoruz. Berlin Muahedesinin gerektirdiği ıslahatın icra edilemeyişinden bahisle matbu bir İngilizce varakanın tercümesinde aynen şöyle demektedir;

“...Saray ağası Hâfız Behram Ağadır. Filhâkika bu büyük zat -zira fehmetlü ünvanını haizdir- şehzadelerin taraftarı olduğu zan olunursa da aleyhinde hiçbir şeyi isbat olunmadı. Yalnız hakkında bilinen şey kendisinin zat-ı şahaneye sadık olmasıdır. Bunun sâdık olduğuna itimat etmek için olan delil sarayda bulunan harem ağalığının amiri bulunmasıdır. Behram Ağa külli bir servet toplayıp yine vefatında zat-ı şahaneye avdet edecektir.”¹⁹⁶.

Hatta, J. Haslip'e göre, harem ağası olan bu zat padişahın 'en mutemet bir hafiyesiydi'. İşte bu Behram Ağa Ebü'l-Huda'nın elinden Rifai icazetnamesi alacak kadar ona yakınlaşmıştır¹⁹⁷.

Ebü'l-Huda'nın bir diğer arkadaşı ise Feraşet-i Şerife Vekili Ahmet Esad Efendidir. Mekke'de Kabe'nin temizliği vazifesini ifa eden bu şahıs da Sultan Abdülhamid'in yakını olup, hususi işlerinde Sultan'ın onu kullandığı bilinmektedir. Daha sonra da değineceğimiz gibi, Mısır'da çıkan Urabi Paşa isyanı sırasında bu zat Mısır'a gönderilmiştir¹⁹⁸. Aslında, Ahmet Esad mürit ya da şeyh değildi. Ancak, Kuzey Hicaz'daki bedevi aşiretler arasında yaygın olan nüfuzuyla, dindarlığı ve sadakatiyle Padişah tarafından Bâb-ı âli ile Saray arasındaki Mabeyn Memurluğuna atanmıştı¹⁹⁹. İstanbul'a geldiği zaman Ebü'l-Huda'yı sık sık ziyaret ettiği ve hatta birlikte gezintiye çıktıkları bilinmektedir²⁰⁰.

Görüldüğü gibi, saray içerisinde müessir gücü fazla olan bazı kişiler ile sağladığı münasebet onun da nüfuzunu arttırmış ve onu cazibe merkezi haline getirmiştir. Bundan

¹⁹⁵ Ebü'l-Huda Sayyadi, “Dair'reşad li sebili'l hikmet-i ve'l inkiyad”, *Hilafet Risaleleri 1*, (Derleyen: İsmail Kara), İstanbul 2002, s.161.

¹⁹⁶ B.O.A Y.PRK.HR 36/112.

¹⁹⁷ B.O.A Y.EE Defteri 444. Bu, 2,5 metre uzunluğunda ve Arapça olup, çok orijinal bir icazetnamedir.

¹⁹⁸ Cezmi Eraslan, a.g.e, s.221.

¹⁹⁹ Butrus Abu-Manneh, a.g.m, s.386-87.

²⁰⁰ Y.PRK.AZJ 23/135.

başka, Ebü'l-Huda'nın devlet erkânı veya bunlara yakın kesim içerisinde sevenleri ve müritlerinin olduğunu da söyleyebiliriz.

Bunlardan bir tanesi Muallim Naci'dir. Entelektüel kimliği ile tanıdığımız Muallim Naci aynı zamanda Ahmet Midhat Efendi'nin damadıdır. Abdülhamid Saltanatı yanında olmuş ve bazı zamanlar bu rejimin savunuculuğunu üstlenmiştir. Örneğin, *Mizan* gazetesinde çıkan haberlere ve yorumlara karşı reddiye yazdığı bilinmektedir. Muallim Naci ile Ebü'l-Huda'nın ilişkisi erken dönem değildir ama Ebü'l-Huda'nın şöhretinin doruk noktasına ulaştığı zamana rastlar. Aynı zamanda bu ilişki boyutunun bir mürşid ve mürid boyutunda olduğunu bile söyleyebiliriz. Zira, Muallim Naci *Hikem-i Rifai* isimli bir eser telif etmiştir²⁰¹. Bu eserin, Ebü'l-Huda'nın *Kalaidü'z-zeberced ala Hikem-i Rifai* adlı Ahmet Rifai'nin eserinin bir şerhine dair yazılan telif olduğu bilinmektedir²⁰². Bu eser incelendiğinde Muallim Naci'nin giriş kısmında Ebü'l-Huda Efendi'ye büyük bir saygı ve ihtiramda bulunduğu görülür.

Eserin giriş kısmında Ahmed Rifai etraflıca tanıtıldıktan sonra, eserin içeriği konusunda Muallim Naci şöyle ifadeler kullanılır;

“Risale-i mezkure ve ‘hizanetü'l-hikem’ itlakına şayan bir gencine edeb ve irfan bulunmakla efâdıl-ı sudûr-u a’zamdan ve ekâmil-i ulema-i a’lamdan olup neseb-i âlileri kudvetü'l-evliya Seyyid Ahmed’e ve bu cihetle kabîletü'l-enbiya Hz. Muhammed’e (sav) müntehi ve her türlü fezâil-i Ahmediye ve Muhammediyeye müntemi bulunan Sayyadizade semahatlü, siyadatlü es-Seyyid Muhammed Ebü'l-Huda Efendimiz hazretleri tarafından gayet muhakkikâne bir surette şerh olunmuştur.

Nâşir-i envar-ı hakikat, mürşid-i erbâb-ı tarikat olan cedd-i kerimelerinin urefâ-i ümmete pek kıymetli bir yadigarı bulunan risale-i mezkurenin şerhine himmet ve bu suretle bilcümle ehl-i İslama ve hususiyle uşşaka âl ve evlâd-ı kirâma bir büyük hizmet etmiş olduklarından dolayı Ebü'l-Huda Efendi hazretlerine ne kadar arz-ı takdirat ve tazimat olursa hakkıyla ifâ-i vecibe-i şükran edilmiş olamaz.”²⁰³

Bunları ifade ettikten sonra Muallim Naci eserin kıymet derecesine atıfta bulunur ve telif nedenini Ebü'l-Huda'nın Arapça olarak ve *Kalâidü'z-zeberced ala hikem-i Mevlana el-Gavs eş-Şerif er-Rifai Ahmet* adlı neşredilen bu eserin daha çok kimsenin istifadesine sunmak olduğunu bildirir. Şöyle devam eder;

“ Böyle bir cesaretle bulunuşum resâil-i Ahmediyenin havi olduğu cümlelerin Ebü'l-Huda Efendi hazretleri tarafından fasih ve belîğ-i ibarât-ı vazıha ile şerh edilmiş olmasındandır. Yoksa öyle bir gavvâs-ı azimin her biri bir cihân-ı muarefet olan

²⁰¹ Muallim Naci, *Hikem-i Rifai*, İstanbul (Matbaa-ı Amire), 1304.

²⁰² Mustafa Tahralı, “Seyyid Ahmed Rifai”, *DİA*, İstanbul 1989, II/129.

²⁰³ Muallim Naci, *a.g.e.*, 6.

hükm-i azimesine dair –velev beş on satırdan ibaret olsun- söz söylemek hadd-i acizanemin bütün bütün fevkinde görünürdü.

Ebü'l-Huda Efendi hazretleri o şerhi elbette Hazret-i Pir'in imdadı ruhaniyetiyle yazmış oldukları gibi bende bu eseri zât-ı âli-i fâzılânelerinin muarefet-i mevruse ve meksubelerinden istimdad ile yazmaya cür'et ediyorum.”²⁰⁴.

b. Ebü'l-Huda'nın Muhalifleri

Sultan Abdülhamid, başta kendi şahsı ve sonra yaşadığı devir itibariyle birbirinin tam zıddı denilecek değerlendirmelere medar olmuştur. Dillere pelesenk olmuş ifadesiyle, kimi ona “Kızıl Sultan” derken kimi ise “Ulu Hakan” demiştir²⁰⁵. Ebü'l-Huda ile ilgili yapılan yorumlarda da aslında bu bakış açısının bir çeşit tezahürü diyebileceğimiz bir yaklaşımla karşılaşırız. Başka bir ifadeyle, bu devrin muğlaklığı Ebü'l-Huda üzerinde de hissedilir. Kendisi resmi devlet mekanizması içerisinde olmadığından arşivde çok fazla malumat elde etme şansına sahip değiliz. Ancak, kendisi hakkında etraflıca bilgileri o devri anlatan hatıralardan elde edebiliyoruz. Bu noktada, bir handikapla karşılaşırız; bu hatıralar genelde yazıldığı devrin siyasi konjonktüründe düşünüldüğünde çok sağlıklı bilgiler içermiyor²⁰⁶. Hemen belirtelim ki, hakkında söylenenler bir bakıma II. Meşrutiyet yıllarında istibdat devrinin hedef tahtası haline gelmiş bendegan arasında görülmesinden de kaynaklanır. Bu noktaya, son kısımda ayrıca değinilecektir. Fakat, yine de gerek yaşadığı devirde gerekse daha sonraki yıllarda kaleme alınmış bazı çalışmalar ve hatıralarda pek çok yazarın mutabık olduğu hususlar vardır. Yerli-yabancı kaynaklar başta olmak üzere bu minvalde arşivde karşılaşılan bilgiler ışığında “olumsuz” Ebü'l-Huda kişiliğine bakalım.

Bu bahse geçmeden önce, biraz “jurnal” meselesinde durmanın faydası olacaktır. “Jurnalcilik” haddizatında Abdülhamid devri genel karakteristiğindendir. Diğer adıyla hafiyelik, Abdülhamid’ e göre çok mühimdir ve perde arkasında oynananların öğrenilmesi için gereklidir²⁰⁷. Daha sonra başka bir münasebetle şunu söyler; “Jurnalciliğin ayıp bir şey olduğunu biliyorum. Fakat, bundan vazgeçmeğe imkan yoktur.... Dünyanın hiçbir yerinde entrikanın, bizde olduğu kadar feci olacağını zannetmiyorum.” İlave ederek, mübalağalı raporları diğerlerinden ayırabildiğini söylemektedir²⁰⁸. Berkes, jurnalciliğin resmi bürokrasiyi

²⁰⁴ A.g.e, s.7-8.

²⁰⁵ Bu konuyu irdeleyen ve farklı bir bakış açılarını yansıtan yorumlar için bkz. Gökhan Çetinsaya, “Abdülhamid’i Anlamak: 19. yy Tarihçiliğine Bir Bakış”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul 2001, s.137-146.

²⁰⁶ G.Çetinsaya, a.g.e, s.138

²⁰⁷ Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1999, s.72.

²⁰⁸ A.g.e, s.159

denetim altında tutmaya yönelik, gayr-ı resmi ve gizli bir organizasyon olarak tanımlar²⁰⁹. Haber toplama işinde sınırsız özgürlüğe sahip olan bu örgüt, tehlikeli görülen şahısları takibe almıştır. Zamanla, bu o kadar su-i istimal edilmiştir ki inandırıcılığını yitirmiş pek çok jurnal padişaha sunulabilmiştir. Ali Said'e göre ise, Hafiyelik kendisinin Saray'a intisabı tarihine, yani Rumî 1301(1885-86) tarihlerine denktir. Fakat daha sonra bu işi farklı insanların aldığından bahisle, Sultan'ın kuruntularını keşfedenlerin bunlardan istifade ettiklerini anlatır. Suikast ve vehim gibi nedenlerin hafiyeliği teşvik ettiğini söyler. Hatta, jurnalı veren ve aracılık eden iki ayrı zümre olduğunu anlatır²¹⁰. Jurnalcılık faaliyetinin Abdülhamid rejimine en büyük katkılarından birisi ülkenin en ücra köşesinde olup bitenlerden Sultan'ın haberdar olabilmesidir²¹¹. Bir çeşit gelir elde etmeye dönüşen jurnalcılık, bazen insanların kendini muhafaza etmeleri için de uydurma pek çok jurnal üretmelerine neden olmuştur.

Yıldız Sarayının bir diğer özelliği ise, Sultan'ın hususi bendeganı arasında cereyan eden zımnı, bazen de aleni olan çatışmadır. Bu birazda jurnalcilikten kaynaklandığı gibi, Saray içerisinde meydana gelebilecek en ufak bir yakınlaşmanın yanlış tevillere sebep olacağı korkusuydu. Aslında, bunun Sultan'ın bir siyaseti olduğunu düşünenler vardır. Nitekim, daha önce iyi dost olan pek çok insan sarayda yükselme imkanına erişince bu dostlukları nefrete dönüşmüştür. Bu, kontrolü intaç eden bir sistemdi²¹².

Bu perspektif bilindikten sonra Ebü'l-Huda'yı incelemek daha anlamlı olacaktır. İlk olarak, eserlerde Ebü'l-Huda hakkında yazılanlara bakalım. Kimine göre, büyüleyici hileleriyle Padişah'a yaklaştı onun sevgisini ve güvenini kazanmıştı, zaten yaratılışı hileci olduğundan, her türlü hilekarlığa başvururdu²¹³. Mizancı Murad, Ebü'l-Huda'nın muhbirleri vasıtasıyla jurnalcılık yaptığını ileri sürer²¹⁴. Zekasını kullanarak jurnallerle Padişaha daha çok yaklaştığı da söylenmiştir²¹⁵. Tahsin Paşa'ya göre ise, Ebü'l-Huda büyüklerle çok uğraşır ve onlar aleyhinde jurnal verirdi²¹⁶. Bazılarına göre ise, tamamen jurnal vermeğe kilitlenmiş bir şahsiyettir²¹⁷. Ziya Şakir ise, Sultan Hamid'in hal'inden sonra kurulan komisyonun dediklerine nazaran, onun alelade jurnal hadiselerine karışmadığını, İzzet Paşa veya ecnebilerle iş gören bazı devlet ricali hakkında jurnalleri olduğunu söyler²¹⁸.

²⁰⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s.344. Ayrıca benzer bir düşünce için bkz. Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, sf. 318-319. Koloğlu, Yıldız'ın her bilgiyi elde etme ihtirasının bir müddet sonra Babıaliyi ortadan kaldırdığını söyleyerek, bunun bürokrasinin yetkisizleştirilerek etkisizleştirilmesi anlamına geldiğini belirtiyor. Ayrıca, ifrata varan jurnallerden bir demet sunuyor.

²¹⁰ Ali Said, *Saray Hatıraları*, İstanbul 1994, s.102-103

²¹¹ Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.320.

²¹² Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.268.

²¹³ Ali Said, *a.g.e.*, s.91.

²¹⁴ Mizancı Murat, *Mücadele-i Milliye*, İstanbul 1994, s.72.

²¹⁵ Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, İstanbul 2001, s.63-67.

²¹⁶ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1996, s.184.

²¹⁷ Mahmud Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür*, İstanbul 2001, s.35.

²¹⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.270.

Hafiyeliğin bir meslek haline geldiği, Padişahın takdirini kazanmak için Saray bendeganının birbirine husumet göstermesinin bir gereklilik halini aldığı, Tevfik Fikret'i dahi "Kaç nasiye var çıkacak pak ü dirahşan" demeye zorlayan bir atmosferde, gerçekten Ebü'l-Huda'nın da bir takım jurnal hikayelerine karıştığını gördüğümüz gibi bazı şahıslar ile ters düştüğü de müşahade olunmaktadır. Kaynaklarda ve arşivlerde geçen isimler üzerinde tek tek durmadan önce ona ait olarak duran bir jurnal örneğine bakalım.

19 Mayıs 1308/1892 tarihli bir mektubun Ebü'l-Huda vasıtasıyla Saraya verildiği anlaşılmaktadır. Bu mektubun daha önce hiç tanımadığı bir kişi tarafından Londra'dan kendisine ulaştırılmış olduğunu dilegetirir.

"Şimdi aldığım Londra'dan olup ömrümde namını işitmediğim Mustafa Nuri nâmındaki bir adamın mektubu suretiyle kartvizit ve hâk-i pâyi âliyye arzmasını aynen ve kemal-i süratle takdim ederim mektubun suretinden ma'lûm-u âli buyurulur ki zabıtan hafi tutulması iktiza eden ve aklen usul-i hâzıraya göre öyle münasip olduğu görülür kaziyenin mefâdinden İngiliz meşrep ve Reşâdi mezhep olanların hem efendimize ve hem de şahsi memlûkâneme ne derece husumetleri terakki etmiştir ki icra-yi cinayet-i müthişeye kadar gidiyorlar mamafih yine Bağdadi Said ile Kefeli takımı meydandadırlar her ne ise vuku' hal böyledir hikemane suretle ve fevkalgaye hafi tutulur ise malum olacağı görülür Zira evvelki gün sakalını tutarak iki üç gün kadar intikamımı Ebulhuda'dan alacağım diye alenen söyleyen ve bu günde gayret-i maneviye-i Cenâb-ı İmam-ı Rifaiyyeden olarak bu mektubun kelimesi birbirlerine teması ashab-ı tecrübeye ma'lum nazar-ı âliye ye göre ma'numdur Binaenaleyh hakikat-ı halde Cenab-ı İlahiyeye iltica ederek sadakatten gördüğüm ve şimdiye kadar çektiğim ah u eninlere zımnî olarak katlime kadar tertiplerin âsârı meydana çıkmış kaffesinden korkmuyorum yalnız beyân-ı hal-i mecburiyet ve sadakat namıyla ibraz-ı ubudiyet ediyorum ferman velinimet-i ilm efendimizindir. Abd-i dâi' memlûkleri Ebulhuda"²¹⁹.

Burada, padişaha karşı bir suikast tertiplendiğini ve bunda İngiltere ve Şehzade Reşat'ın da parmağının bulunduğunu anlatan bir jurnal kendisi takdim etmiştir. Kendi hayatının da tehlike de olduğunu söyleyen Ebü'l-Huda, birkaç isim vermeği de ihmal etmemiştir. Ayrıca, Zaptiye'den gizli tutulmasını istemektedir. Kayda değer bir bulgu da, Jurnalı yazan şahsın Ebü'l-Huda'ya gönderdiği mektup ki onu da dahil ederek Sultan'a yollamıştır;

"Zât-ı âlilerinin Padişahımız efendimiz hazretlerine olan sadakatini cümle indimizde malum olduğundan sizden halife ailesinde vuku bulacak olan gayet müthiş

²¹⁹ Y.PRK.AZJ 21/109

bir cinayeti haber vermek sadakatim ve dinen ve evvelen hayatım beni mecbur etti buradaki Ermenilerin bazıları İstanbul'da isimleri Müslüman kendileri haş u din-i devlet Müslümanlar muhabere etmek için bendenize bir mektup yazdırdılar mektup o kadar müthiş idi ki elan burada ben bile korkmaktayım. O Müslümanların isimleri mazbutamdır vakit zayi etmeden Halife-i Faruk cah efendimize haber vermek ok yaydan çıkarsa nadim olursunuz velinimet efendimize ihanet etmiş olursunuz (İşin içinde zabıta eli de var bu mektubu zabıtabadan hafı tutunuz) Efendimiz bu işe sizi tayin buyursunlar bende gelip o Müslümanların ve Ermenilerin kimler olduğunu söylerim ben padişahımız efendimiz velinimetimize bu kadar hizmet edebilirim kusur sizindir bendenizin malumatı bu kadardır cinayet renginden gayet olduğu anlaşılmaktadır isterse şevketmeab efendimize bunu mektubu dahi arzuhalim ile beraber verebilirsiniz Cenab-ı Hakk (azze ve celle) hazretleri devlet ve padişah düşmanlarını kahr etsin. Amin. (19 Mayıs 1308) Londrada Ficari Street sokağında Cimse Adalık Misafirhanesinde mukim Mustafa Nuri.²²⁰

Diğer ilginç bir nokta, Mustafa Nuri'nin dilinden kendi sadakatini, nüfuzunu ve durumunu Padişaha intikal ettirmesidir. Ayrıca, bu olayı araştırmak için Ebü'l-Huda'nın tavzif edilmesi istenmektedir.

Bunu, Ebü'l-Huda'nın hazırlatıp hazırlatmadığı bilinmemektedir. Ancak, jurnalciliğin ikili yapısına uyan bu hadisede, Ebü'l-Huda'nın da istifade etmeğe çalışması çok açıktır. Bu örnekten sonra, bu açıdan Ebü'l-Huda ile bazı sivil ve bürokrat zevat ile olan ilişkilerine ve bu ilişkilerden doğan çatışmalara sırasıyla göz atalım.

1)Şeyh Zâfir

Şeyh Hamza Zâfir, aslen Tunus'lu olup Afrika'nın Trablusgarp eyaletinde faaliyetleri yoğun olan Şazeli tarikatının şeyhiydi. Mahmud Nedim Paşa sadrazam olunca kendisini İstanbul'a getirtmişti²²¹. Şazeli tarikatının Fransızlara karşı olan mücadelesi²²² ve hatta Suriye'ye kadar olan hatta etkinliği bilinmekteydi²²³. Sultan ile tanıştıktan sonra, Sultan kendisine büyük saygı gösterdi ve Yıldız sarayına yakın kendisine bir zaviye yaptırdı. Bu zaviyenin bir fonksiyonu da Kuzey Afrika'dan İstanbul'a gelen misafirlerin

²²⁰ *Ayne Yer.*

²²¹ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.301

²²² Jacob M. Landau, *a.g.e.*, s.74-75.

²²³ S.T.Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and Arabs*, Manchester University, s.92-94.

karşılanmasıydı²²⁴. Müslüman coğrafyada Osmanlı hilafetinin pekiştirilmesi için, Ebü'l-Huda gibi kendisinden de eser yazması istenmiştir. Onun kadar çok eser yazamasa da, “El-Envarü'l-Kudsiye” adlı bir eser yazdı. Osmanlı Devletinin “dâr-i hilafet-i İslamiye” olduğuna değinen Şeyh Zâfir, İslamcılık politikası bağlamında kullanılmıştır²²⁵. Kendisine ve ailesine padişah tarafından pek çok ihsanda bulunulmuştur²²⁶.

Hem Ebü'l-Huda hem de Şeyh Zâfir aslında benzer vazifelere sahiptiler. Birinin Rufai diğlerinin Şazeli-Medeni tarikatından olması, bu iki tarikatın da intişarına zemin hazırlamıştır. Ama Şazelik, Rufailiğe göre daha mütevazı bir yayılma göstermişti²²⁷. Bu iki zatın Sultan tarafından desteklenmesi ve hatta konakların yerlerinin bile yakın olması birbirleri ile kıyaslanma sonucunu doğurmuştur. Pek çok kaynakta da bu mukayeseyi görmekteyiz. Ebü'l-Huda Efendi haris ve dünya adamı olarak gösterilirken, Şeyh Zâfir ise mütevekkil, abid ve zahit, dünya işlerine pek karışmaz bir şahıs olarak takdim edilir²²⁸. Genelde aralarında bir gerilim olduğu söylene de bunun çok açık ve iki taraflı olduğu net değildir. Mezkur çatışma hatıralarda değinilmiş ve Ebü'l-Huda'nın onun aleyhinde jurnaller verdiği ileri sürülmüştür²²⁹. Bunlardan en meşhuru, bir Cuma selamlığında Sultan'a yapılacak bombalı bir suikast haberi idi. Şu an Ertuğrul Tekke diye bilinen ve Beşiktaş'ta bulunan, Şeyh Zâfir'in zaviyesine Padişah Cuma namazı için ara sıra gitmektedir²³⁰. Ebü'l-Huda'nın bu durumu çekemeyip böyle bir tertipte bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu ihbar üzerine sıkı bir denetim yapılmış, bomba bulunamamış ama yinede Sultan Hamid Cuma namazını orada kılmıştır. Denilenlere göre ise bu olaydan sonra, Sultan bir daha orada Cuma namazı kılmamıştır²³¹. Bu jurnalın Ebü'l-Huda'nın bir adamı tarafından Hariciye kanalıyla yaptırıldığı bilinmesine rağmen, bu zamandan sonra Şeyh Zâfir'in gözden düştüğü söylenir²³².

Ebü'l-Huda'nın gerçekten Şeyh Zâfir'i kıskandığı ve çekemediğine dair objektif bilgilere sahip değiliz. Ancak, arşivde Lewis Sabuncu tarafından tercüme edilmiş ve Padişaha takdim edilmiş ilginç bir evrak vardır. 15 Cemaziyel evvel 1316/01.10.1898 tarihli bu tercümede, Sabuncu, Mısır'da *Türkiye* ismiyle neşredilen ve Ebü'l-Huda'nın fikirlerini yansıtan bir gazeteden alıntı yaptığını söylemektedir. Bu gazetede, İstanbul'da isim vermeden bir şeyh ve Fransız taraftarı bir politikacının muhaveresi yayınlanmıştır. Buna göre, bu şeyh hilafet aleyhtarı yayınları ile tanınan *Şems'ü-l Hakika* ve *Cüheyne* isimli gazeteleri

²²⁴ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.301.

²²⁵ S.T.Buzpınar, *a.g.e.*, s.94

²²⁶ *B.O.A. İ. Hususi* 1016 ve *İ. Maliye* 3763.

²²⁷ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.301.

²²⁸ Bu karşılaştırmalar için bkz. Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim-Yaptıklarım*, İstanbul 1945, s.11 ve Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş vahdeti ve Çavuşların isyanı*, s.63-67.

²²⁹ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s.35-47.

²³⁰ Kâmil Büyüker, *II. Abdülhamid Han'ın Şeyhi Şeyh Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, İstanbul 2004, s.33.

²³¹ Ahmet Reşit Rey, *a.g.e.*, s.11.

²³² Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, s.319.

destekleyen Şeyh Zâfir imiş, Fransız taraftarı politikacı ise İzzet Bey imiş. Ebü'l-Huda böyle bir kurgu ile onların aleyhinde bu yazıları neşrettirdiğini aktaran Sabuncu, ayda ikiyüz liradan fazla maaş alan Ebü'l-Huda'nın böyle şeylere çok rahatça tevessül ettiğini söylemektedir. Gerek yazının kendisi gerekse Sabuncu'nun yazısından yapacağımız alıntılar dikkat çekicidir;

“Fransız Taraftarı: Şeyh Efendi! Min’el kadim Mısırdaki “Hidâyet” namıyla bir gazete neşr ettiğinizi biliyor idim. Niçin el-yevm o gazeteyi tatil ettirdiniz de ama bedel “Cehine” ve “Şemsul Hakika” nam gazeteleri çıkarmaya başladınız? Nasıl oldu da Hilafet-i Osmaniye ve Saltanat-ı Seniyye aleyhinde bu gibi gazetelerin neşrine teşebbüs ettiniz?

Şeyh: Ey Oğlum! Artık “Hidâyet” namından bıktım. Ve bu hidayet ismini derhatır ettiğimde tüylerim ürperir.

F.T: Niçin? Ne olmuş? O küçük “Hidâyet” gazetenize çok ehemmiyet verilmez ve müruc-i efkârınız olduğunu kimse bilmez idi.

Ş: “Hidayet” kelimesi “Ebü'l-Huda” ismi gibi “Huda” filinden müştak olduğu için ikisinden dahi nefret ederim.

F.T: Bu sözleri istihsan edip tebessüm etti. Şeyh ise kelamına devam edip dedi ki;

Ş: Mısırdaki “El-Basîre” namıyla meşhur ve bize taraftar diğer bir gazetemiz daha vardır. “Berk” gazetesinin muharrir-i sabıkı olup el-yevm dersaadette bulunan ve bize mensup olan “Mahmud Zeki” tarafından bazı bende-i mahsusları kaleme alınıp Mısırdaki “El-Basîre” gazetesinde “Fâdıl fil İstiane” imzasıyla derc olunuyor (Mümaileyh Mahmud Zeki Efendi El-yevm dersaadette “Kevkeb-i Osmani” namıyla bir gazete neşrediyor) Muharrir mümaileyh yazmış oldukları bendeleri bazısında Şeyh Ebulhuda Efendiyi “Tağiye fil istiane” yani dersaadette ahaliyi iğfal eden vasfıyla tavsif ediyor.”²³³

Bu her yönüyle çok ilginç bir belgedir. Doğru olup olmadığı meçhul olmakla birlikte, gerçekten Ebü'l-Huda Efendi'nin böyle bir şey yapabileceği gibi zıttı da mümkün olabilir. Bu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, ortada gerilimin varlığı ve bu çatışmanın gazeteler vasıtasıyla merkezden çevreye taşındığını görmekteyiz. Bu vesileyle statü ile elde edilen nüfuzun maddiyata çevrilmekle beraber, fikirlerin Arap coğrafyasında nasıl yayıldığını görebiliriz. Vâkıa, Sabuncu söz konusu gazetede Ebü'l-Huda'nın nasıl tavsif edildiğini şöyle anlatır;

“Kendisinin silsile-i nebeviyeye mensub olduğunu iddia edip ve medh ü senası yolunda kitab-ı lügatta söz bırakmamıştır. İşte Ebulhüda ne türlü sahte bir fâdıl ve riyâkar olduğu bundan birkaç gün mukaddem arz ve takdim eylediğim maruzatla ispat olunmaktadır.”

²³³ B.O.A. Y.PRK.TKM 41/10

Hasılı, Şeyh Zafir ile olan münasebeti hakkında olumsuz bir havanın olduğu söylenebilir²³⁴.

2) İzzet Holo

Ebü'l-Huda'nın en baş düşmanları arasında gösterilen İzzet Bey²³⁵ ile, daha önce iyi bir ahabap oldukları ve İzzet Bey'in Saraya dahil olmadığı zamanlarda Ebü'l-Huda'nın konağının müdavimleri arasında olduğu kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır²³⁶. İkisinin de Arap olması, bu yakınlaşmada önemli bir etken olabilir. İzzet Paşa'nın sarayla olan irtibatının da Ebü'l-Huda ile sağlandığı iddia edilir²³⁷. Fakat, bu dostluğun düşmanlığa dönüştüğü söylenir. Hatta, Tahsin Paşa hatırasında, Ebü'l-Huda ile tanışmasını bu sebebe bağlar. İzzet Paşa ile araları açıldığını Ebü'l-Huda'nın duyduktan sonra, kendisine yaklaşıp tanıştığını ve sürekli İzzet Paşa aleyhinde konuştuğunu aktarır²³⁸.

Arşiv belgelerinde, Ebü'l-Huda imzalı bazı arizalarda mezkur İzzet paşa düşmanlığı görülmektedir. Bir örnek şöyledir; Ebü'l-Halil isminde bir şahsın Arap hilafetine dair gayet zararlı bir oyun tertip ettiğini, fakat buna başta müftü ve sair ulemanın engel olduğunu söyledikten sonra bu zatın Şamdan çıkarıldığını belirtmiştir. Sonra, bu zatın Mısırda Arap hilafeti fikrinde olanlar ile bir araya geldiğini ve İzzet Bey'in bu zatın kızına maaş tahsis ettirmesini anlatıyor²³⁹. Tarihi bilinmeyen diğer bir belgede, kendisinin İzzet Bey'in iftirasına uğradığını belirtir. İzzet Bey, Ermenilerin katline fetva verilen ve Ebü'l-Huda isminde çıkan bir risale neşrettirmiş. Böyle bir risalenin Devlete vereceği muhtemel zararları sıraladıktan sonra, İzzet Bey'in "ağrâz-ı sefilesinin" böyle bir iftiraya sebep olduğunu anlatmıştır²⁴⁰. Bu, iki zat arasında belki düşmanlık boyutunda bir mücadele olduğu ortaya çıkmaktadır.

3) Kamil Paşa

Ziya Şakir'e göre, Ebü'l-Huda'nın Kamil Paşa ile olan münasebeti eskiye dayanıyor. II. Meşrutiyet'ten sonra kısa süreliğine Halep'e geri gönderilen Ebü'l-Huda'yı duyan, o sırada Halep valisi olan Kamil Paşa'nın kendisini ziyaret ettiği söylenmektedir. Bu tanışma daha sonra dostluğa dönüşmüştür. Tekrar İstanbul' a döndükten sonra, Kamil Paşa'nın Evkaf

²³⁴ Bu olumsuzluğa ve rekabete dair Mahmud Nedim Bey'in hatıralarında, Ebü'l-Huda'nın Zafir'e karşı tutumunu gösteren çok ilginç bir hikaye için bkz. *A.g.e.*, 35-36.

²³⁵ İzzet Bey, -Arap İzzet diye bilinir- Şam eşrafından Holo Paşa'nın oğludur. Gayet zeki olduğu, adliyeden yetişerek, icra ve ticaret mahkemesi reisliği yaptığı bilinmektedir. Saray'a girdikten sonra İkinci Katip unvanını alarak Padişah'a çok yaklaştı. Vazifesini kötüye kullandığı iddialarıyla II. Meşrutiyet ilanında en çok uğraşılın insanlardan birisidir.

²³⁶ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.268. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s.65

²³⁷ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996, s.58.

²³⁸ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.184.

²³⁹ *Y.EE* 14/157-16

²⁴⁰ *Y.EE* 14/157-6

Nazırı olarak gelmesini sağlamış. Bu olduktan sonra, Kamil Paşa'nın onun istediği minvalde hareket etmemiş ve kendisine zorluk çıkardıktan sonra araları bozulmuş²⁴¹.

Kamil Paşa'nın Sadrazam iken azline sebep olan "tevatür" beyyinesinin bir jurnalle Ebü'l-Huda tarafından yapıldığı iddia edilir. Bir başka olay da Kamil Paşa'nın medrese talebelerine para vermesi jurnalinin arkasında da Ebü'l-Huda'nın olduğu iddiasıdır²⁴². Bu hadiseden sonra Ebü'l-Huda'ya Kamil Paşa'nın "masdar-ı şer" dediği söylenir. Kamil Paşa ise hatırasında, bu olayların müsebbibinin Ebü'l-Huda olduğunu Fransız gazetelerinin yazdığını belirtir²⁴³. Vâkıa, Kamil Paşa, mezkur gerginliğe temas etme sadedinde, Aydın'a valiliği sırasında hareketlerinin gözlemlenip Ebü'l-Huda'ya bildirilmesi için kendisine müntesip Samipaşazade Hasan isminde bir zatın yanında tavzif edildiğini anlatır²⁴⁴. Ayrıca, Kamil Paşa Mısır basınında Saltanat ve Hilafet aleyhine çıkan menfi yazıları Osmanlının İngiltere karşısı politikalarının yanında, Arap ve Mısır halkının Ebü'l-Huda'ya beslediği husûmetin birer neticesi olarak değerlendirmiştir²⁴⁵.

4) Bedirhanzâdeler

Ebü'l-Huda'nın anlaşmazlığa düştüğü bir grup ise Bedirhan ailesidir. Bilindiği üzere, Bedirhan ailesi Sultan Abdülmecid tarafından İstanbul'a çağırılmış bir Kürt ailesiydi. Aile efradı o zamandan bu yana, değişik devlet kademelerinde istihdam olundu. Ebü'l-Huda ile olan anlaşmazlıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak, böyle bir anlaşmazlığın varlığı ise sabittir. Zira, 1314/1896 tarihli Mabeyn-i Hümayun Baş kitabetine çekilen bir telgraf namede, Bedirhanzâde olan beş kardeşin hapsedilmesi ve uğradığı zulmün bir an önce önüne geçilmesi istenmektedir. Bu telgrafi ise mahpus kardeşlerin eşleri yollamıştır ve bu olayın Ebü'l-Huda tarafından tertip edildiğinden bahisle, eğer adalet icra olunmazsa bu sefer Ecnebi sefirler aracılığı ile müracaat edeceklerini söylemektedirler²⁴⁶. Ziya Şakir de böyle bir gerginlikten bahseder, Ebü'l-Huda'nın Bedirhan kardeşleri bir jurnal ile hapse attırdığını anlatır. Ona göre, bunun nedeni Ebü'l-Huda'nın amcalarının servetine el koymak istemesidir çünkü Ebü'l-Huda amcalarının kızı ile evlidir²⁴⁷. Ayrıca bu anlaşmazlığın en belirgin göstergelerinden biri de

²⁴¹ Ziya Şakir, *a.g.e*, s.269

²⁴² Ahmet Rasim, *İki Hatırat Üç Şahsiyet*, İstanbul 1976, s.31-32.

²⁴³ Gül Çağalı, *Kamil Paşa'nın Anıları*, İstanbul 1991, s.91.

²⁴⁴ Gül Çağalı, *a.g.e*, s.207.

²⁴⁵ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2002, s.73.

²⁴⁶ B.O.A. Y.PRK.AZJ 37/82

²⁴⁷ Ziya Şakir, *a.g.e*, s.190-192

Bedirhanzâdelerden Ali Şâmil Paşa ile Ebü'l-Huda'nın çocuğu Hasan Halid arasında bir kavganın cereyan ettiği, Hasan Halid'in dövülmesi olayıdır.²⁴⁸

5) Necip Melhame

Necip Melhame, Ebü'l-Huda'nın gerginlik yaşadığı en önemli ve en belirgin kimselerden biridir. Tunuslu olan Necip, 20 Zilkade 1311/05.06.1893 tarihinde Ebü'l-Huda Efendi aracılığı ile çıkardığı “El-Basire” adlı gazetesi için Sultan’dan tahsisat ister²⁴⁹. Yani, ilk önce aracılık yapacak kadar Ebü'l-Huda Necip Melhame’ye yakındır ancak bu yakınlık uzun sürmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu vak’a Saray içerisinde dostlukların, rekabet ve husûmete nasıl dönüştüklerinin güzel bir örneğidir. Nitekim, bu aracılık sayesinde 26 Zilhicce 1311/10.07.1893 tarihinde çıkarılan irade-i seniyye gereği her bir sayısından iki nüshasının Mabeyn’e, iki nüshasının ise biri Bab-ı Aliye diğeri bizzat Padişaha arzedilmek üzere, yapılacak tahkikat neticesi eğer hilafet ve saltanat aleyhinde bir şey bulunmazsa, ödenek verilmesi emrediliyordu²⁵⁰. Fakat, çok geçmeden sebebini bilemediğimiz bir anlaşmazlıktan ötürü Ebü'l-Huda'nın şiddetli bir şekilde El-Basire gazetesinin karşısında olduğunu görüyoruz. Bundan tam bir yıl sonra Halep valisinden Dahiliye nezaretine gönderilen bildiride, Ebü'l-Huda Efendi hakkında gayr-i münasip neşriyatta bulunan El-Basire gazetesini dava etmek için aileyi temsil eden bir ferdin Tunus’a gittiği haber ediliyordu. Ayrıca mezkur gazeteden bir nüshanın tetkik için yollandığı da ekleniyordu²⁵¹. Bir hafta sonra, 14 Zilkade 1312/09.05.1895 tarihinde, bu sefer Sayyadi, Keyyali, Sebsebi, Hariri ve Rifai ailelerinin önde gelenlerinden 57 kişilik bir grup gayet büyük bir şikayetname gönderir. Bu gerçekten önemli mesajlar içeren bir metindir. Muhterem ve mukaddes nesillerden gelen insanların haysiyet ve şereflerine dokunacak yazılar neşredenlerin hukuk mucibince mücazat görmesi gerektiğini söyledikten sonra şöyle devam eder;

“Tunus’ta el-Basire nam varakanın sâhibi ve nâşiri olan tebâ-ı devlet-i âliyeden ve taife-i mesihîden Necip Ancalı nam kimsenin gazete-i mezkurenin dokuzuncu ve yetmişinci nüshalarında Saltanat-ı seniyyenin en fedâkar ve sadakatşiar sudûr-i azamından ve sülale-i tahire-i Mustafaviyeden ve sâdât-ı Rifaiye ve kâbâil-i mahzume-i Hâlidîyenin kibriyâ-i reisi muhteremleri ve nezd-i muallâ-ı hazreti hilafetpenahîde meslek-i ubudiyet ve sadakat-i civânesiyle mümtaz ve serefrâz bulunan Halep nakib’ü-l eşrafı, ve tarik-i âliye-i Rifaiyeden Seyyid İzzettin Ahmed es-Sayyadi er-Rifai el-

²⁴⁸ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak’ası*, (Haz: Hümeysra Zerdecî), İstanbul 2004, s.113-114.

²⁴⁹ Y.MTV 96/37

²⁵⁰ B.O.A. İ. Dahiliye 30

²⁵¹ Y.PRK.UM 31/112

Hâlidî hazretlerinin bitteselsül postnişini olan semahatlü siyadetlû Seyyid Muhammed Ebü'ü-Huda efendi es-Sayyadî er-Rifai el-Halidî hazretleri zat ve neseb-i âliyesine taarruz ile hakk-ı semahat penahîlerine suret-i şekâvet-i âmizane ile bir takım neşriyat ve müfteriyat devam eylemekte bulunmuştur..... Binaenaleyh, mezkur Necip Ancala'nın cüret ve iftiraât-ı muarazasından dolayı namuslarına taarruz edilmiş olan sâdât-ı Rifaiye ve sülâle-i Halidiye-i mahzumiyenin efradları tarafından nısf-ı Tunus'ta aleyhine ikâme-i dava etmek üzere sülâle ve ailemizin efradından bir zatı tevkil ile ol tarafa müttehi azimet bulunmuş ise de ol emre işbu istidamızla resmen ikâme-i dava eylememiz nazarıyla bakılarak Necip Ancalanın el-Basire varakasının tatil ve men' neşriyatla vekil-i resmiyemiz ol tarafa sevk olunacaktır.”²⁵².

Bir nevi güç gösterisine dönüşen bu istidada, Ebü'l-Huda kendisine tâbi tüm Rifai ailelerini harekete geçirmiştir. Ebü'l-Huda'nın nesebi hakkında yaptığı neşriyatın bu gerilime sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ebü'l-Huda ısrarının ve gayretinin neticesini almakta gecikmemiştir.

“Cenab-ı devletten tahsisat aldığı halde bir vakitten beri makâm-ı celile-i hilafet ve saltanat aleyhinde neşriyat-ı bi-edebânede ve ahiren dahi bazı ecnebi gazetelerine derc ettirdiği vechile hilafet-i İslamiye ve sâireden bahs-ı muzır bir kitab neşr-i teşebbüsünde bulunmakta olan Tunus gazetelerinden “El-Basire” nam gazetenin sahibi imtiyazı Necip Melhame nam şahsın dört bin kuruş tahsisatının kat'ı istifzanını...”²⁵³.

emreden bir irade yayınlandı. Yani, Necip Melhame'nin aldığı ödenek kesilmişti.

Bütün bunlar karşısında Necip Melhame ise sessiz kalmamış ve II. Abdülhamid'e özel bir arıza göndererek kendi savunmasını yapmıştır. Tunus'un içerisinde bulunduğu siyasi ve iktisadi durumdan bahsettiği 29 Zilkade 1312/24.05.1895 tarihli bu arızasında Ebü'l-Huda'ya ilginç isnatlarda bulunur. Kendisinin padişaha olan sadakat ve itaatini tekrar ettikten sonra, Tunus'ta bulunduğundan, yani İstanbul'dan uzak olmasından dolayı sadık hizmetlerini, saltanata muti zannettiği Ebü'l-Huda efendi vasıtasıyla yaptığından bahseder. Ancak bu hizmetleri, onun tarafından gizli tutulup Padişaha bildirilmemiştir. Bildirilenlerin ise kendi menfaatine uygun olanlar olduğunu söyler²⁵⁴. Anlaşılan, Necip Melhame, Ebü'l-Huda'nın bu hareketinden sonra ona cephe almış ve aleyhinde neşriyata başlamıştır. Bu neşriyat ise Ebü'l-Huda efendiyi tahrik etmiştir. Necip Melhame daha sonra Padişaha yolladığı gizli bir takım bilgileri Ebü'l-Huda'nın Fransızlara verdiğini iddia etmiştir. “Muntazar” adlı gazetenin hilafet aleyhinde yazılacak makalelerinin neşrine mani olduğu, Amerika'daki bazı Ermeni

²⁵² Y.PRK.UM 34/83

²⁵³ B.O.A. İ.Hususî 62

²⁵⁴ Y.PRK.AZJ 29/23

cemiyetlerinin Memalik-i Şahaneye silah ithali ettiklerini bildirdiği ama Ebü'l-Huda'nın iletip iletmediğini bilmediğini söylemektedir. Daha ilginç olan ise, Ebü'l-Huda'nın kendisine gazetede Padişah hakkında hilaf-ı hakikat bazı makaleler neşrederse daha kolay ihsanlara nail olacağını tembih ve irşat eylemiş olduğundan bahsetmesidir.

“Lütfu ve enamı bîpayan hazreti tâcidarilerine müstefrik olmak Ebu'l-Huda efendi hazretlerinin değil insan namını haiz en adi bir ferdin lisanına yakışmayan şu sözler kullarını müşarûn-ileyhe derece-i gâyede tebrid eylemiş ve şimdiye kadar zât-ı şahânelerine sadık zannettiğim müşarun ileyh hazretlerine kamilen aldanmış olduğumu anladım.”

Bu sözlerden sonra, Ebü'l-Huda'nın kendisine bazı şahısları itham eden yazılar ve hilafet aleyhinde olabilecek bazı kitapları yolladığını, bunların neşrinin Sultan tarafından istendiğini söylediğini aktarır. Gerektiğinde bu yazıları ve kitapları Tunus'tan getireceğini söylemektedir.

Görüldüğü üzere iki taraf da birbirlerini sıkı bir şekilde töhmet altında bırakmışlardır. Padişaha arz ettikleri istidalarından bu mücadelenin şiddetini görmek mümkündür. Padişahın, gazete tahsisatını kestiğine dair bir irade tebliğ etmesine rağmen, El-Basire gazetesinin yayınına son verilmemiştir. Gazete çıkmaya devam ettiği gibi, daha sonraları Ebü'l-Huda aleyhinde neşriyatına devam etmiştir²⁵⁵. Necip Melhame'nin yazdığı bu istidadan anladığımız, Padişahın onu Tunus'ta tanzif etmesidir. Sanırız, II. Abdülhamid dengeleri gözeterek, her iki tarafı da kırmayarak, memnun etmeye çalışarak bunlardan istifade etmeye devam etmiştir. Ancak gözden kaçmaması gereken bir husus Tunus gibi Fransızların sömürgesi altına girmiş bir yerde Ebü'l-Huda'nın padişaha aracılık yaptığıdır.

3. Ebü'l-Huda'nın Gözden Düşmesi

Ebü'l-Huda hakkında kaynaklar genellikle onun sürekli Sultan'ın nezdinde önemini koruduğu ve bu ölçüde onu yönlendirdiğini söylemektedir. Ziya Şakir'e göre, itibarını ve kıymetini hiçbir zaman yitirmemiş ve II. Meşrutiyet'e kadar Sultan'ın has müşavirlerinden olmuştur²⁵⁶. Hatta, II. Meşrutiyet kararını Padişaha aldırılanların başını çektiği bile iddia edilir²⁵⁷. Gerçekten öyle midir? Ebü'l-Huda etkinliğini ve itibarını korumaya muvaffak olabilmemiş midir? Her şeyden önce, Ebü'l-Huda'nın saraya ilk intisap ettiği günkü etkisi ile özellikle 1890'lı yıllardan sonraki etkisi farklıdır. Bir ölçüde, bu etkinliğin azaldığı bile müşahade edilebilir. Thomas Eich de onun İstanbul'daki hayatını iki döneme ayırmıştır.

²⁵⁵ Y.PRK.TKM 41/10

²⁵⁶ Ziya Şakir, a.g.e, s.270

²⁵⁷ Edwin Pears, a.g.e, s.234.

1890'a kadar süren ilk dönem ve sonrası. Sonraki dönemde, Ebü'l-Huda'nın etkinliğini yitirmesinde İzzet Paşa'nın etkili olduğunu söyler²⁵⁸. Ayrıca, Padişahın Ebü'l-Huda'nın gönlünü hoş tutmasına rağmen hiçbir vakit tesir ve nüfuzuna girmediğini savunanlar da vardır²⁵⁹.

Özellikle, 1310/1893 yıllarından sonra Ebü'l-Huda'nın hareketlerinin gözetim ve denetime tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu elbette gözden düştüğü manasına gelmemektedir. Nitekim, bu tür vakalara Sultan II. Abdülhamid'in takip ettiği dahili siyasetin ve kontrol mekanizmasının gereği de denilebilir. Fakat, Ebü'l-Huda'nın Sultana yazdığı bazı mektuplarda ona eskisi gibi itibar olunmadığı görülmektedir.

1309/1892 tarihli bir belgede, Yafta maddesinden dolayı zan altına alınmış Bağdadlı Mehmed Said ismindeki zat, kendisinin mağdur edildiğini ve bunun Ebü'l-Huda tarafından tertip edildiğini iddia etmiştir²⁶⁰. Bu tarihlerden sonra artık Zaptiye Nezaretince takibe ve tarassuda alındığı gözlemlenebilir. Nitekim, 1310/1893 tarihinde bir Pazartesi gecesi kendisinin dergahında zikre gelen kimselerin fişlendiğini görmekteyiz. Bu zikirde, Miralay Osman Bey, Belediye Tanzifatı müfettişlerinden bir kürt ve Şeyh Zâfir efendinin dervişlerinden iki kişinin daha olduğu bildirilmişti²⁶¹. Yine aynı tarihte, bir Cuma çıkışı Ferâset Vekili Ahmet Esad Paşa ile gezdiği yerler tek tek zapt edilmişti²⁶². Faiz Demiroğlu, bu jurnalın üzerine Abdülhamid'in mühimdir diye not düştüğünü aktarır²⁶³. Ayrıca, dilenci kılığında bazı hafiyelerin de Ebü'l-Huda'nın evini gözetlediği o devirde yaşamışlarca dile getirilmiştir²⁶⁴.

Halep Valisi muavini Reşid Bey'e 9 Temmuz 1312/1895 tarihinde çekilen mahrem bir şifrede Ebü'l-Huda Efendinin biraderi Abdürrezzak Efendinin beraberinde 6-7 ecnebi ile uygun olmayan bir takım yerlere gittiği padişah tarafından duyulmuş olduğu belirtilip bunun tahkik edilmesi istenmektedir. Ayrıca bir gün sonra aynı şifre bu sefer Beyrut vilayetine çekilip "Halep'e gidiyorum" diye yola çıkan Abdürrezzak Efendinin Beyrut'a gelip gelmediği beraberinde kimlerin olduğunun araştırılması emredilmektedir²⁶⁵. Burada görüldüğü gibi Ebü'l-Huda ve yakın çevresi padişah tarafından sıkı bir kontrole tabi tutuluyordu.

Bu gerginliğin had safhaya çıktığı tarihler ise 1315/1897'li yıllardan sonradır. II. Abdülhamid'in Ebü'l-Huda'ya olan tutumunun değiştiğini Ebü'l-Huda'nın kendisinden anlamaktayız. Özellikle, Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. senesi münasebetiyle ona yolladığı

²⁵⁸ Thomas Eich, *The Forgotten Salafi*, s.77.

²⁵⁹ Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e verilen Jurnaller*, İstanbul 1955, s.17.

²⁶⁰ Y.PRK.ZB 9/39

²⁶¹ Y.PRK.ZB 10/90

²⁶² Y.PRK.AZJ 23/135

²⁶³ Faiz Demiroğlu, *a.g.e.*, s.46.

²⁶⁴ İsmail Hakkı Müştak, *Yıldızda Neler Gördüm*, İstanbul 1950, s.95.

²⁶⁵ Faiz Demiroğlu, *a.g.e.*, 118-119.

mektuplarda Ebü'l-Huda'nın itibarının azaldığını görmemiz mümkündür. O kadar ki İstanbul'u dahi terk etmek istediğini görmekteyiz;

“Cenab-ı Hak bildiği ve umum halkın nezdinde muhakkık olduğu gibi bu abd-i dâi' uğur-u hümayunlarında şehid-i sadakat oldum ve kemal-i mefharetle efendimize feda olayım şu kadar ki yirmi beş sene hizmetten ve afifâne-i saâdikane-i ubudiyetten sonra yirmi beşinci sene-i devriyenin eyyâm-ı mübarekesinden yevm-i cûlus-i âli hümayun-i mülûkânelerinde müsadif bulunan yevm-i saadet ve mevsim-i meserret içinde en eski ve kadim ve naz ü niyazının tahmili hasbel merk ü iktiza eden bu abdi dâi'lerini mahkur ve mahzun edip müteallekat ve muhibbânım dahi münkesir edildiği halde hâin-i din olan bir takım keferede ve bedhahân-ı hilafet ve bir takım süfehâya fevkalade ibzâl-i atüfet buyurulmuş doğrusu en evvel hissiyat-ı damarımdaki kan-ı İslamiyeti tahrik ve âsâbımı tehviz ederek sadâkat ve ubudiyetimi ra'se-i iras edip dehşet vermiş ve hasbel yeman adeta idrak-i fikrim gâşi-i mahzuniyet olmuştur böyle hain-i din ü a'dayı Cenab-ı Seyyidü'l Mürselin ve düşman-ı cümle-i muvahhidin ve bir takım mürtekib-i dini müfsidlerin de eltaf-ı seniyye-i mebzule görülmesiyle asdîkânın hacil ve rezil makhur ve mahkur edilmesi hüzn ve esefle meşhud olur ise ehl-i din ve namus için mevzi-i hakiki demek olduğundan bunca hidemat ve mahz-ı ubudiyet ve sadakatten sonra yalnız hizmetten afv-ı daiyanemle evlâd-ı iyâlimle beraber davet-i hayriye-i Cenab-ı Zillullahilerine ale'd-devam ifâsı şartıyla bilcümle memâlik-i mahruseden çıkmaklığım ve her nereye mütevakkıf ise ferman buyurup mezuniyet-i ihsan-ı âliyye diyanetkar ve merhametsîar halife efendimize maruzdur.”

diyerek bu hüznünü dile getirmiştir. Özellikle hizmetlerinin karşılığının takdir edilmeyip pek çok kötü insanların nail olduğu iyilikler karşısında sinirlerinin bozulduğunu ve artık müsaade edilir ise İstanbul'dan ayrılmak istediğini arz etmiştir²⁶⁶.

Ebü'l-Huda en çok sadakatinden bahsederek, gerekli ilgiyi görmediğinden müstekidir. Aynı zamanda, yalancı ve iftiracıların sadıklara karşı olan üstünlüğünden ise açıkça rahatsızlık duymaktadır.

“Padişaha azmim ruhum ve mâmelikim gubâr-ı kudsiyet asâr-ı hilafet penâhîlerine feda olsun düşman-ı hilafette bedhahân-ı saltanat için şarlata ve iktidarsız oldukları halde yağmur gibi mebzul buyurulmak olan avâtîf ve inayet-i seniyyenin rub'u esdîkayı hilafet ve fedakâran-ı saltanat olup muktedir ve faal ve tesirli adamlarda ne için mebzul olmuyor fâsid ve müfsid ve mülhid ve zındık ve mürteşi ve zındıklık ve din ırzının namussuz olanlardan nasıl hayır gelir...”²⁶⁷.

²⁶⁶ Y.EE 14/157-9

²⁶⁷ Y.EE 14/157-4

II. Abdülhamid için önemi bilinen sadakat duygusuna, Ebü'l-Huda'nın sürekli temas ettiğini görmekteyiz;

“Esdîkalık davasında bulunan ehl-i ağraz ne kadar perdelerin arkasında saklanmış olurlar ise yine Cenab-ı Hakk ef'allerini meydanda idip umuma izhar eder bil'akis bilhak esdîka olanların aleyhinde ne kadar kizb ve tezvirat tertip olunur ise yine Cenab-ı Hakk ef'allerini ve sadakat-i sahihelerini gayb etmez Velinimet efendimizin tevcihat-ı ma'ali gayât-ı hilafetpenâhîlerinden başka bir emeli olmayan abdi dai'lerinin sadakati için delil göstermekten haya û hicab ederim yalnız diyebilirim ki velinimet efendimizin ma'lûmudur ki ka'be-i memlûkanemde bir sadık olmadığı ve her an ve zamanda yüz bin canım olur ise cümlesi uğur-u hümâyunlarında feda olduğu cihetle sadakat-ı mülûkneme göre değil yüz kırattan bir kırat neşet ve ferağ görmemekte olduğum ve hakikaten alil vücud kaldığım peder ve valide ve evimle kimselerimden eşfak ve erham bulunan Velinimet efendimize maruzdur.”²⁶⁸

Burada görüleceği gibi, Padişaha olan sadakatinden bahisten sonra, Sultanı annesi, babası ve mallarından daha yakın gördüğünü söyleyerek gerekirse hayatını kendisi uğrunda feda edebileceğini söyler. Diğer bir mektubunda ise daha net ifadeler kullanır.

“Velinimet efendimiz Mevla Efendimizi daim buyursun sâdık hâin olamaz sadık her zamanda odur ağyarın hücumuyla kalb-i hakikat edemez evvel ve ahir arz eylediğim veçhile mahcubiyetim ve yar-û ağyâra karşı mahzuniyetim mültezim-i âli ise uğur-u hümâyunlarında canımı feda ederek seyl haline kadar göz atıp yine sadaketime zerre kadar hâlel getirmem ve adalet-i İlâhi ile iktifa edeceğim maruzumdur.”²⁶⁹

22 Muharrem 1319/1901 tarihinde ise mühürlü ve üzerinde “fevkalade ehemmiyetli olup Padişahın menfaatine dair” diye belirtilerek bir zarf içerisinde Padişaha yolladığı mektubunda Ebü'l-Huda'nın büyük bir acziyet içerisinde bulunduğu görülmektedir.

“Hizmet-i mukaddese-i hilafetpenahilerine ve menâfi-i zat ve makâm-ı akdes-i azimlerine şimdiki halde çokca lüzum-i dâi'yanem var olduğunu zan ederim ve sâikâ-i sadakatle müftehîrâne-i arz eylerim Efendimizin düşmanlarının planına göre bu mahzuniyeti dâi'yaneme imtidat edeceğimdir her halde dinim sadakatim metindir Allahımdan kalbim emindir şu kadar ki asdikayi hümâyunlarını düşününüz ağyarın ilkaât-ü masnu'a hurafat kazibeleriyle kadim kölenizi böyle bir zamanda gayb buyurmanız diyebilirim velinimet-i asdîkanın mahzuniyetinden ve müfsidlerin

²⁶⁸ Y.EE 14/157-8

²⁶⁹ Y.EE 14/157-11

muvaffakiyetinden yalnız menâfi-i mukaddese-i hilafetpenahilerine ziyan geleceğinden...”²⁷⁰.

Padişahın onu yalnız bırakmasından dolayı rahatsızlığını dile getirerek, bundan sadece saltanat ve hilafet düşmanlarının hoşnut olacaklarını vurgulamaktadır.

Aslında Ebü'l-Huda'nın Sultana karşı kullandığı dil bize gösteriyor ki, o devrin muhalif kanadının ve onlardan etkilenen bir takım kaynakların iddia ettiği gibi Abdülhamid'in tamamen Ebü'l-Huda'nın etkisinde olmadığı söylenebilir. Çünkü, o zaman elbette Sultan'a karşı üslubu ve tutumu daha farklı olacaktır. Belgelerde görünen ise Sultana sığınmaktan başka çaresi olmayan bir yapıdır. Peki, neden Ebü'l-Huda eski prestijini kaybetmiştir? Elbette, bu sorunun asıl cevabı Abdülhamid rejiminin özünde yatmaktadır. Yoğun bir hafiye faaliyeti altında pek çok devlet ricalinin yıldızlarının söndüğünü söylememiz mümkündür. Yıldız sarayındaki rekabet ortamının bunda payı büyüktür. Elbette, Ebü'l-Huda da bu ortamın içerisindeydi.

Ayrıca, son zamanlarda Doğu ve Suriye civarında bulunan bazı bürokratların aleyhinde yolladıkları arızaların da doğal olarak etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. 1900'lü yılların başında Suriye'de valilik yapmış Nazım Bey, bu muhalif kanat içerisindeydi. Daha önce de belirtildiği gibi, Suriye, Hama, Halep ve Basra'da Rufailiğin ne kadar etkin olduğunu görmüş ve bu etkinliğin genelde “pâye” elde etmeye yönelik olduğunu tespit edip bunu Sultana takdim etmiştir. Başka bir şifreli mesajında ise Ebü'l-Huda'nın tazyiklerinden bunaldığını açıkça dile getirir. Vâkıa, oradaki devlet erkanı ve yerleşik düzenin temsilcileri olan ulema ve eşraf ile olan gerilimin varlığı eski bir olgudur. 6 Muharrem 1318/05.05.1900 tarihinde Vali Nazım Paşa Saraya çektiği şifreli bir mesajda Ebü'l-Huda'yı sanki Sultana şikayet ediyordu. Kendisinin Zaptiye Nezaretinde olduğu zamandan beri Ebü'l-Huda'nın saldırılarına maruz kaldığını belirterek, onun adamlarından Ahmet Şem'a Paşa vasıtasıyla oradaki Dürziler ile temasa geçip şahsının ve devletinin aleyhinde faaliyette bulunduğunu bildiriyordu²⁷¹. Ahmet Şem'a Paşa'nın Ebü'l-Huda'nın yakın dostu olduğu bilinmekteydi.²⁷² Nitekim, Şam eşrafından olan bu Ahmet Şem'a Paşanın oğluna münasip bir rütbe için hususi bir irade de çıkarılmıştı²⁷³. Vali Nazım Paşa, açık bir şekilde Ebü'l-Huda'nın tarikatı ve adamları vasıtasıyla kendi menfaati için çalıştığını söylüyordu.

Birkaç ay sonra, Vali Nazım bir şifreli mesaj daha geçiyordu. Padişahın bizzat yetiştirmiş olduğu bir kul olduğunu vurgulayarak Ebü'l-Huda'nın şiddetli baskılarına maruz kaldığını ve Ahmet Şem'a Paşa'nın bulunduğu yere geleceğini haber alarak eğer bu haber

²⁷⁰ Y.EE 14/157-10

²⁷¹ B.O.A. Y.PRK.UM 50/56

²⁷² David D. Commins, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, İstanbul 1993, s.190.

²⁷³ B.O.A. İ. Hususi 104

doğru ise başka bir yere vazifesinin naklini talep etmişti²⁷⁴. Her ne kadar Ebü'l-Huda'nın Sultanın yanında tesirinin zayıflamış olduğu görülse de, bir valinin yer değiştirmek istemesine sebebiyet vermesi ise Suriye'deki süregelen etkinliğini gösterebilir.

Yemen valiliği yapmış olan Mahmud Nedim ise hatıralarında Ebü'l-Huda'dan jurnalcı ve dessay kişiliğinden çarpıcı örnekler vererek bahseder. Yanındaki insanlara nasıl rütbeleri terfi ettirdiğini ve Hicaz'da meydana gelen aşiretlerin yanındaki kölelerine özgürlük verilmesiyle ortaya çıkan ayaklanmada parmağı olduğunu söylemektedir. Daha da ilginç olanı Padişahın huzuruna çıktığı bir gün Ebü'l-Huda hakkında Padişah ile ikili bir diyalog yaptığını aktarır. Bütün bu hileci ve dessay kişiliğin aslında padişah tarafından bilindiğini öğrenince şaşırان Mahmud Nedim, Padişahın ısrarlı bir şekilde onu, Ebü'l-Huda yerine "Ebu'l-Delal" (Dalaletin babası) diye tesmiye etmesi karşısında büsbütün nutku tutulmuştur²⁷⁵.

Başka bir vesika ise eskiden Cebel-i Dürzi Islahat mıntıkasında Bitlis Valiliği yapmış olan Hulusi Mecid'e aittir. 1318/1900 tarihli bu belgede, Ebü'l-Huda ve İzzet Abid Paşa'nın Suriye'de etkin olduklarını vurgulayarak halkın ve devlet memurlarının ikiye bölünerek bir çatışma içerisinde bulunarak asayişe zarar verdiklerini iddia eder. Daha sonra bu memurların Anadolu ve Rumeli'ye nakledilmesi gerektiği, boş kalan yerlerine ise bu zevat ile alakası olmayan kimselerin getirilmesi gerektiğini söylemektedir²⁷⁶. Gerçekten, Ebü'l-Huda ve İzzet Holo'nun çatışması Suriye'de hissedilir olmuştur. Lazkiye, Kudüs ve Beyrut'ta değişik devlet kademelerinde bulunmuş olan Yusuf El-Nebehani'nin başta Ebü'l-Huda'nın himayesinde iken daha sonra, "olgun görünümlü" ve "Şam'ın yeni yıldızı" olan İzzet Abid'e bağlanması bu gerilimin memurlar arasında nasıl yansıdığına dair güzel bir örnektir²⁷⁷.

Bölgesel anlamda idarecilik yapmış böyle kimselerin merkeze Ebü'l-Huda ile ilgili menfi ve olumsuz bilgiler ya da kanaâtlerini intikal ettirmeleri de Ebü'l-Huda'nın eski prestijini yitirmesine sebep olan gerekçelerden biri olabilir. Aslında, bölgesel idareciler ve yerel eşrafın çoğu zaman gerilimli ilişkiler yaşadığı bilinse de bürokratların merkezi idareyi temsil etmelerinden dolayı görüşlerinin her zaman değerlendirilmeye tabi tutulacağı açıktır. Sonuç olarak, Ebü'l-Huda'nın ilk günlerindeki o göz kamaştıran ikbalinin biraz söndüğü anlaşılmaktadır.

Bir başka ifadeyle söylersek, Ebü'l-Huda'nın eskiye nazaran yıldızının söndüğü bir gerçektir. Bu, tamamıyla Padişah tarafından reddedildiği ve önemsenmediği anlamına gelmemeli, çünkü Padişah Ebü'l-Huda ile irtibatı asla kesmemiştir. Ancak, özellikle Ebü'l-Huda'ya atfedilen dessay, hileci ve kurnaz kişiliği ile Sultan'ı tamamen kendi etkisi altında

²⁷⁴ Y.PRK.UM 51/97

²⁷⁵ Mahmud Nedim, a.g.e, s.62-69

²⁷⁶ Y.EE 14/146

²⁷⁷ David D. Commins, a.g.e, s.237

bulundurduğu ve istediğini yaptırabildiği türden görüşlerin sağlam olmadığı bu bölümde ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen faydasının görüldüğü yerlerde Ebü'l-Huda'nın belli istekleri karşılanmıştır ama belli istekleri de karşılanmamıştır. Bunu vesikalardan takip etmek mümkündür. Yani, şunu söyleyebiliriz Ebü'l-Huda'da etkili ve önemli kişiliği ile Yıldız sarayında kendine has bir konum kazanmıştı ancak bu konumu “belirleyen” Padişahın bizzat kendisi idi.

III. BÖLÜM:

EBÜ'L-HUDA'NIN MİSYONU

1. İslam Birliği Siyasetinde Bir Araç Olarak Ebü'l-Huda

II. Abdülhamid devrinin en önemli simalarından biri olan Ebü'l-Huda Sayyadi'nin Sultanın yanında bulunuş nedeni açısından birkaç kategoride değerlendirilir. Bunların ilki üphesiz, Sultan'ın Panislam politikalarının belirlenmesinde ve oluşmasında pay sahibi olduğu iddiasıdır²⁷⁸. Mahiyeti hayli tartışmalı olan Panislamizm denince, ideolog olarak akdim edilen Cemaleddin Efgani'den sonra, Sultanın sarayında bu politikayı desteklemekle görevlendirilmiş dört kişiden bahsedilir. Bunlar Ahmet Es'ad, Şeyh Fazıl Alevi, Şeyh M. İamza Zâfir ve Şeyh Ebü'l-Huda'dır. İslam coğrafyasında bu politikanın yürütülmesi için bu insanların farklı alanlarda hizmet ettikleri iddia edilir²⁷⁹. Landau, "Panislam yandaşı" diye anıttığı Ebü'l-Huda'yı Arap ırkına mensup olup Sultan'ın sarayından desteklenen kadro içerisinde mütalaa eder. Ona göre, Ebü'l-Huda bu ideolojinin yayılması için kitap telif etmekle tavgif edilmiştir²⁸⁰. Aynı düşünceden hareketle, panislamist faaliyetleri "görünürde" ütüten Şeyh Zâfir, Şeyh Hüseyin El-Cisri gibi tarikat şeyhleri arasında gösterilir²⁸¹. John Haslip'te Rus Harbinden sonra Ebü'l-Huda'nın, panislamist fikri ilk defa Padişahın siyasi ahneye sokmasında rolü olduğunu vurgular²⁸².

Bir başka düşünce ise Ebü'l-Huda'yı Arapçılık tezi bağlamında değerlendirir. Bu akış, Tanzimat ve İslahat fermanları ile beraber Arap coğrafyasında artan milliyetçi eğilimler e Arap ırkının üstünlüğü gibi düşüncelere ek olarak din ayırımı gözetmeden tüm Arapların yny çatı altında birleşip bağımsız hareket etmesi gibi düşüncelerin yaygınlaşmasını²⁸³ engellemek amacıyla İmparatorluk yönetimindeki kadrolarda Arap ırkına ait idarecilerin oğalmasına sebep olduğunu iddia eder. Bu tür düşüncelerin Suriye ve Beyrut gibi yerlerde aha çok filizlendiği göz önünde tutulduğunda, burada etkin olabilecek sadakat ve bağılılıkları ilinen mühim şahsiyetlerin getirildiği söylenir. Ebü'l-Huda ise buralarda önemli bir etkiye

⁸ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, London 1962, s.107.

⁹ Jacop M. Landau, *Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme*, İstanbul 2001, s.371. Burada, bu azifelerin taksimini gösteren ve 1888 yılında kaleme alınmış İstanbul'daki Fransız askeri atasesinden Fransa avas bakanına yollanan bir raporu yayınlanmıştır.

⁰ A.g.e, 49.

¹ İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul 1990, s.50. Bu eserde yararlanılan aynakların bir kısmının o devrin diplomatları arasındaki yazışmalardan oluştuğunu söylemekte fayda var.

² John Haslip, *a.g.e*, s.191.

³ George Antonius, *Arab Awakening*, Britain 1945, s.79-80.

III. BÖLÜM: EBÜ'L-HUDA'NIN MİSYONU

1. İslam Birliği Siyasetinde Bir Araç Olarak Ebü'l-Huda

II. Abdülhamid devrinin en önemli simalarından biri olan Ebü'l-Huda Sayyadi'nin Sultanın yanında bulunuş nedeni açısından birkaç kategoride değerlendirilir. Bunların ilki üphesiz, Sultan'ın Panislam politikalarının belirlenmesinde ve oluşmasında pay sahibi olduğu iddiasıdır²⁷⁸. Mahiyeti hayli tartışmalı olan Panislamizm denince, ideolog olarak akdim edilen Cemaleddin Efgani'den sonra, Sultanın sarayında bu politikayı desteklemekle görevlendirilmiş dört kişiden bahsedilir. Bunlar Ahmet Es'ad, Şeyh Fazıl Alevi, Şeyh M. İsmail Zâfir ve Şeyh Ebü'l-Huda'dır. İslam coğrafyasında bu politikanın yürütülmesi için bu insanların farklı alanlarda hizmet ettikleri iddia edilir²⁷⁹. Landau, "Panislam yandaşı" diye anıttığı Ebü'l-Huda'yı Arap ırkına mensup olup Sultan'ın sarayından desteklenen kadro içerisinde mütalaa eder. Ona göre, Ebü'l-Huda bu ideolojinin yayılması için kitap telif etmekle tavgiz edilmiştir²⁸⁰. Aynı düşünceden hareketle, panislamist faaliyetleri "görünürde" yürüten Şeyh Zâfir, Şeyh Hüseyin El-Cisri gibi tarikat şeyhleri arasında gösterilir²⁸¹. John Haslip'te Rus Harbinden sonra Ebü'l-Huda'nın, panislamist fikri ilk defa Padişahın siyasi sahneye sokmasında rolü olduğunu vurgular²⁸².

Bir başka düşünce ise Ebü'l-Huda'yı Arapçılık tezi bağlamında değerlendirir. Bu bakış, Tanzimat ve İslahat fermanları ile beraber Arap coğrafyasında artan milliyetçi eğilimler ve Arap ırkının üstünlüğü gibi düşüncelere ek olarak din ayırımı gözetmeden tüm Arapların aynı çatı altında birleşip bağımsız hareket etmesi gibi düşüncelerin yaygınlaşmasını²⁸³ engellemek amacıyla İmparatorluk yönetimindeki kadrolarda Arap ırkına ait idarecilerin çoğalmasına sebep olduğunu iddia eder. Bu tür düşüncelerin Suriye ve Beyrut gibi yerlerde daha çok filizlendiği göz önünde tutulduğunda, burada etkin olabilecek sadakat ve bağlılıkları bilinen mühim şahsiyetlerin getirildiği söylenir. Ebü'l-Huda ise buralarda önemli bir etkiye

²⁷⁸ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, London 1962, s.107.

²⁷⁹ Jacop M. Landau, *Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme*, İstanbul 2001, s.371. Burada, bu vazifelerin taksimini gösteren ve 1888 yılında kaleme alınmış İstanbul'daki Fransız askeri ataşesinden Fransa Savaş bakanına yollanan bir raporu yayınlanmıştır.

²⁸⁰ A.g.e, 49.

²⁸¹ İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul 1990, s.50. Bu eserde yararlanılan kaynakların bir kısmının o devrin diplomatları arasındaki yazışmalardan oluştuğunu söylemekte fayda var.

²⁸² John Haslip, *a.g.e*, s.191.

²⁸³ George Antonius, *Arab Awakening*, Britain 1945, s.79-80.

sahip olan Rifai tarikatının şeyhi olarak İstanbul'a çağrılmış ve bu ayrılıkçı hareketlerin önünde kullanılmıştır²⁸⁴.

Diğer bir yaklaşım ise, yukarıdakine yakın olmakla birlikte farklı bir yönü vardır. O da özellikle bu devirde farklı bir anlam kazanan hilafetle ilgilidir. Bilindiği üzere hilafet kavramı üzerinde daha önceki devirlerde hiç bu kadar vurgu yapılmamıştı. Bunun belli başlı nedenlerinden olarak, İmparatorluğun askeri ve ekonomik gücünü yitirmesi ile özellikle büyük güçler tarafından Osmanlı topraklarında bir "antitez" olarak kullanılan Arap hilafeti silahlı gösterilebilir. Gerek Berlin Anlaşmasından sonra devletin demografik yapısında meydana gelen değişiklik gerekse 93 Harbinin getirdiği bunalım ve itibar kaybı, Sultan II. Abdülhamid'in dini, İmparatorluk unsurlarını birleştirecek yegane güç olarak görmesine sebep olmuştur²⁸⁵. Bu bağlamda, Türklerden sonra en önemli ikinci unsur haline gelmiş Arapların yönetime dahil edildiği görülür. Ebü'l-Huda "gayr-i resmi" bir şekilde bu türlü bir vazife yapmıştır. Eserleri ve etki sahası ile Arapça konuşan coğrafyada²⁸⁶ sürekli "hilafete" bağlılık konusunu işlemiştir²⁸⁷. Sultan II. Abdülhamid, bu anlamda kamuoyu oluşturma politikasında basın ve idari mekanizmanın nüfuz etmede zorlandığı alanları geleneksel araçlarla kapama yoluna gitmiştir. İtaati ve nüfuzun yaygınlığını kazandıran bu yollar; bir takım etkili eşraf, ulema ve şeyhler olmuştur²⁸⁸. Ebü'l-Huda, Şeyh Zafir, Ahmet Esat, Şeyh Fazıl gibi zevat bu açıdan değerlendirilmiştir.

Bunlara ek olarak, diğer bir perspektif ise seleflerin karşıtı olarak kullanılmasıdır²⁸⁹. Thomas Eich'in de belirttiği üzere, Rifai tarikatının yapısı ve zikir metotları açısından sahip olduğu konum selefilere göre yadırganacak bir durumdu. Bu da dolaylı olarak, selefilere nazaran Rifaileri ve Osmanlı devletinin desteğini alıp onların en güçlü kolunun başında bulunan Ebü'l-Huda'yı "şartsız bir karşıtlık" içerisine sokmaktaydı²⁹⁰. Nitekim, yazdığı *Fıkıh ve Sufilik* adlı eseri ile meşhur olan Abdülhamid Zehravi gibi bir selefi ile Ebü'l-Huda Sayyadi arasındaki husumet bilinmektedir ki bu gelenek tarafını temsil eden Ebü'l-Huda'nın selefler ile çatıştığına bir işarettir.²⁹¹

Bu perspektiflerden başka, Ebü'l-Huda'nın Sultana bu kadar yakınlaşmasını ve ondan iltifatlar görmesini açıklayan bir tarz daha vardır. Bu tarzın aslında II. Abdülhamid muhalifleri tarafından ortaya atıldığı ve II. Meşrutiyet zamanında alevlendiğini söylemek mümkündür.

²⁸⁴ Butrus Abu-Manneh, Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü'l-Huda es-Sayyadi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995, 7/s.400-401.

²⁸⁵ Casar Farah, *Arabs and Ottomans*, İstanbul 2000, s.395.

²⁸⁶ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, 392.

²⁸⁷ David Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, İstanbul 1993, s. 219.

²⁸⁸ S.T.Buzpınar, *Abdülhamid II, Islam and Araps*, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester 1991, s.85-86.

²⁸⁹ Thomas Eich, *Forgetting Salafi*, s.62.

²⁹⁰ Aynı yer.

²⁹¹ Commins, *a.g.e.*, s.165.

Daha önce bahsedildiği gibi, bu Ebü'l-Huda'nın sahip olduğu iddia edilen spiritualist meziyetlerle izah edilir. Bu görüşe göre, II. Abdülhamid tamamen şeyhin etkisine girmiştir. Hatta, o kadar ki Ebü'l-Huda "II. Abdülhamid'i parmağı üzerinde oynatan" diye tasvir edilir²⁹². Burada yazar Ebü'l-Huda'nın Sultan üzerindeki etkisini anlatmak bakımından ilginç bir örnek verir. Kızının piyano çalmasını dinleyen Sultan'a, huzura çıkmak için Şeyh Ebü'l-Huda'nın geldiği haber verilince Sultan büyük bir telaş içine girmiş ve hemen kızının piyano çalmasını durdurmuştur. Keçecizâde'nın neden böyle yaptığını sorması üzerine Şeyh Efendinin rahatsız olabileceğini söyleyerek bu olayı bilmemesinin daha iyi olacağını anlatmıştır²⁹³.

Bazı yabancı yazarlar da onun bu hususiyeti üzerinde çok durmuşlardır. J. Haslip onun "kehanetleri" üzerinde durur²⁹⁴. Önceden belirtildiği üzere, Trimmingham gibi yazarlar dahi onun bu özelliklerinin II. Abdülhamid üzerindeki etkisini abartmışlardır. Yerli kaynaklarda ise, Sultanı teshir ederek, istediğini yaptıran bir Ebü'l-Huda portresi çizilmektedir. Örneğin, son Yemen valisi Mahmut Nedim hatıralarında istediği şahıslara rütbe, nişan dağıtabildiğini ve bunları yaparken entrika ve komplolarla Sultanı etkilediğini anlatır²⁹⁵. Hatta, Mekke ve Medine arasında bedevileri isyana sevk ettiğini de anlatmaktadır²⁹⁶. Bu tür anlatımlarda, tarafsızlık her zaman tartışmalı olmakla birlikte paradoksal ve çelişkili ifadelere de rastlanabilir.

Halep'in küçük bir köyünden Osmanlı İmparatorluğunun en mühim mevkilerine çıkacak kadar yükselmiş olan Ebü'l-Huda hangi amaçla İstanbul'a çağrılmıştı? II. Abdülhamid ondan nasıl istifade etmeyi düşünüyordu? Hangi alanlarda kendisinden hizmet bekleniyordu? Sultana panislamizm fikirlerini aşılıp dünyanın dört bir köşesine dervişlerini mi yolluyordu? Sahip olduğu iddia edilen keramet ve kehanetler mi Sultanı ona bağlamıştı? Bu sorular kendi içerisinde gizemli taraflarını taşımakla birlikte "tartışmalı" bir dönemde ortaya çıktıkları için net cevaplar vermek mümkün olmamaktadır. Belki de Ebü'l-Huda'nın kimliğinin gizemli bir hüviyet kazanması onun çoğu zaman "panislam" ve "muhalefet" bağlamında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Açık olan bir şey var ki o da onun üçüncü gelişinden²⁹⁷ sonra gönderilip tekrar İstanbul'a çağrılışının bizi doğal olarak bu davetin "belirli bir amaca" vabeste olduğu hükmüne çıkarmasıdır. Bu "amacın" bilinmesi ise

²⁹² Keçecizade İzzet Fuat Paşa, "Abdülhamid'i Parmağı Üzerinde Oynatan (Ebulhüda) Kimdir?," *Büyük Gazete* 2, No.60, Ekim 15, 1927, s.4-5

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ J. Haslip, *a.g.e.*, 70.

²⁹⁵ Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür*, İstanbul 2001, s.38-39.

²⁹⁶ *A.g.e.*, 47-59

²⁹⁷ Abdülkadir Kadri, *El-kevkebü'l Münir Fi Tercemeti Üstaz es-Seyyid Muhammed Ebü'l-Huda Efendi es-Sayyadı er-Rifai eş-Şehir*, 1897 öncesi, s 43. İstanbul Atatürk Kitaplığı B. Kataloğu 1370.

I. Abdülhamid devri panislamizm tartışmalarına veya İslamcılık politikasına daha sağlıklı bir ekilde yaklaşılmasını sağlayacaktır.

Ebü'l-Huda'nın vazifelerinin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için, o devrin çerisinde bulunduğu şartlara vurgu yapılmasında fayda var. Makro planda İmparatorluğun genel durumunun bilinmesi mikro planda Ebü'l-Huda'nın özel durumunun ortaya çıkmasında yardımcı olacaktır. Yukarıda tasnife çalıştığımız Ebü'l-Huda portrelerinde kısaca temas ettiğimiz birkaç genel hususu biraz daha ayrıntılı zikretmekte fayda vardır. İlk olarak Ebü'l-Huda'nın sahip olduğu etnik kimlik üzerinden başlayalım.

a. II. Abdülhamid, Araplar ve Hilafet Politikaları

II. Abdülhamid devri seleflerinin aksine genel anlamda politik tarzın değiştiği bir dönemdir. Tanzimat ve Islahat fermanlarının “gayr-i müslimleri” ayrıcalıklı hale getirirken Müslüman nüfus ihmal edilmişti. Bu da geleneksel anlamda Müslüman halkı tedirgin etmişti. Özellikle iki mühim hadisenin Tanzimat politikalarının uygulandığı yapıyı değiştirdiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Berlin Antlaşması, diğeri ise Balkan isyanlarıdır. Berlin antlaşması, çok uluslu bir imparatorluk yapısına sahip Osmanlı Devletini giderek “ulus-devlet” esasına dayalı siyasi bir sisteme dönüştürme yolundaki önemli bir köşe taşıdır. Antlaşma sonrası nüfus yoğunluğunun yaklaşık % 80’lik dilimini değişik etnik ve sosyal yapılardan müteşekkil olsa da Müslümanlar oluşturmuştur. Balkan isyanlarından sonra elden toprakların çıkmasıyla eski nüfusun 1/3’lük kısmı azalmıştı²⁹⁸. K. Karpat’ın belirttiği gibi, 9. asrın ikinci yarısından sonra İmparatorluğun göç alması demografik yapıyı Müslümanların yönüne çevirmişti. 1856 yılında Kırım’dan 500 bin Tatar, 2,5 milyondan fazla Kafkasya asıllı muhacir ile 1876-1914 arası 2 milyon Müslüman’ın ayrıca göç etmiştir²⁹⁹. Nitekim, göç eden yeni nüfusun bir kısmı Anadolu, Kuzey Suriye ve Irak gibi yerlerde iskan edildikleri gibi, pek çok yeni köyler kurulmuş ve topraklar verimli hale getirilerek işlenmeleri sağlanmıştır. Bu yeni demografik yapı ise doğal olarak Sultan II. Abdülhamid’i imparatorluğun çoğunluğunu oluşturan kısmın birlik ve beraberliklerini sağlayarak, devletin bekasını muhafaza ettirmeye çalışmasına yöneltmiştir.

Bu noktada, Devlet nüfusu içerisinde Türklerden sonra ikinci sırayı Araplar almıştır. Arap coğrafyasına ayrı bir önem verilerek, oralarda adli, idari, iktisadi ve eğitimsel anlamda reform projelerine girişilmiştir. Bu dönemde geleneksel olmayan bir şey yaşanmış ve Arap

²⁹⁸ Kemal Karpat, *The Politization of Islam*, New York 2001, s.183.

²⁹⁹ A.g.e, s.184.

seçkinlerinin bazıları devlet kademesinde yer almaya başlamışlardı³⁰⁰. Lübnanlı bir Maruni dönmesi olan Ahmet Faris'e Arapça *El-Cevaib* gazetesi çıkartılarak Arap dünyası ile yakından temas kurulmaya dikkat edilmiştir³⁰¹. Ayrıca Arapları taltif edecek pek çok sembolik davranışlardan geri durulmamıştır. Örneğin, Ahmet Rasim gibi kalemi kuvvetli kişilere Arap dünyasına dair övücü yazılar yazdırılmış ve yıllık devlet salnamelerinde Arap vilayetler en başa yazılmıştır³⁰².

Bundan başka, idari anlamda Arap vilayetlerine farklı bir ehemmiyet verilmiştir. 1864 yılında "Teşkilat-ı Vilayet Nizamnamesi" adı altında vilayet sistemine geçilerek Suriye gibi önemli merkezlerde yeniden yapılandırma ve merkezileştirilmeye girilmişti³⁰³. Bunda civar yerlerde çok sık rastlanmaya başlanmış olan "otorite boşlukların" payı büyüktü. Fakat daha da ilginç olanı, 93 Harbi diye bilenen Rus savaşından hemen sonra merkezi yönetimin en meşhur idarecilerinin burada tanzif edilmesidir. Cevdet Paşa ve Midhat Paşa gibi önde gelen devlet adamları buraya vali olarak yollanmıştı. Zira, mezkur Balkan isyanları ve özellikle Rus savaşının mağlubiyetle sonuçlanması Suriye yönetimi derinden etkilendiği gibi buralarda yaşayan Arap halkın nezdinde, Osmanlı Devleti ciddi prestij kaybetmişti. Hatta, savaş sırasında muhtemel bir düşman işgaline uğrama durumuna karşı, Suriye'de ileri gelenler meşhur Cezayirli direnişçi Emir Abdülkadir el-Cezairi'nin evinde toplanmışlardı. Burada savaşın gidişatı, Osmanlı'nın ve "Suriye'nin" akıbeti gibi konular konuşulmuştu³⁰⁴. Dahası, Ahmet Sulh başkanlığında bir grup Hama, Humus, Halep ve Lazkiye şehirlerinin bazı ileri gelenleri ve liderleriyle istişareler yapılmış ve bir kısmı onunla Beyrut'a gitmişlerdi. Orada Şam vilayetinin bağımsızlığı için çalışmaya ve Emir'i Suriye hükümdarı olarak ilan etme kararını almışlardı. Emir'e bu teklif edildiğinde Emir'in Suriye'nin hilafet noktasında Osmanlıya bağlı kalması gerektiğinin söylendiği ve oradakilerce bu görüşün tasvip edildiği bilinmektedir³⁰⁵. Bu Arap seçkinleri ve tebaası arasında Türk yönetimine karşı belli noktalarda güvensizliğe ve hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiğinin bir göstergesiydi. Milliyetçi olarak adlandırılmasa da bölgesel olarak bazı tepkisel hareketler için zemin oluşmuş bulunuyordu³⁰⁶.

³⁰⁰ Hasan Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar*, İstanbul 1998, s.51.

³⁰¹ Casar Farah, "Arab Supporters of Sultan Abdulhamid II: İzzet el-Abid", *Arabs and Ottomans*, İstanbul 2000, s.394.

³⁰² S.T.Buzpınar, *a.g.e.*, s.31-34.

³⁰³ Sabahattin Samur, *Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1988, s.13.

³⁰⁴ S.Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriyesinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 1998, s.75

³⁰⁵ Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 2003, s.60-61.

³⁰⁶ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.66.

b. II. Abdülhamid ve Hilafet

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise hiç şüphe yok ki devre damgasını vurmuş hilafet meselesidir. Bilindiği üzere, Hilafet Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethedip nukaddes belde ve emanetlerin koruyuculuğunu üstlenmesiyle Osmanlılar üzerine geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelinceye kadar hilafet meselesi Osmanlılar ve Batı güçleri için bu kadar tartışmalı bir hal almamıştı. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, İngiltere'nin hilafet üzerine 1870'li yıllarda "çok yönlü" bir politika değişikliğine girmeleridir³⁰⁷. 40 milyon kadar, sömürge coğrafyalarında kendisine bağlı Müslüman nüfusu olan İngiltere, yerlerde halkların Osmanlı Halife Sultanına içten bağlılık ve sadakatlerini tarihsel tecrübe ile görmüşlerdi. III. Selim'den II. Abdülhamid'e kadar değişik zaman dilimlerinde oradaki tegemonyalarını pekiştirmek için Osmanlı Sultanlarından Müslümanları teskin etmelerini istemişlerdi³⁰⁸. Fakat bir takım devlet ricali ve özellikle Hindistan idaresinin iş'ar ve uyarılarını dikkate alan İngiliz Dışişleri geleneksel anlamdaki Osmanlı hilafetini teyit edici görüşlerini bıraktı. Artık, Osmanlı hilafetinin meşruluğunu kabul etmeyen bir hilafet anlayışını merkeze alan politik perspektif geliştirdiler.

Esasen Kanun-i Esasi'nin üçüncü ve dördüncü maddeleri ile II. Abdülhamid'in hilafeti böyle anayasal hale getirilmişti:

"Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Hilafet-i Kübra-yı İslamiyeyi haiz olarak sülale-i âl-i Osmandan usûl-i kadimesi vechile ekber evlada aittir. Zât-ı Hazret-i Padişahi hasbe'l hilafe din-i İslamın hâmisî ve bilcümle tebea-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır."³⁰⁹

Yani, Sultanın hilafeti yukarıda da geçtiği üzere üç ana esasa dayanmaktaydı; İlahi rade, veraset ve siyasi-askeri güç³¹⁰. İlki Emeviler'den itibaren "halifetullah" diye kavramsallaştırılıp geliştirilen bir doktrindi. İkinci ise; Kanuni'den itibaren Ebussuud ve Lutfi Paşa gibi kimseler tarafından tecviz edilip intikal ettirilmişti. Ayrıca, mülki ve idari vesikalarda "padişah" tabiri kullanılırken, dini vesikalarda ise "halife" tabiri kullanılmıştı³¹¹. Üçüncüsü ise, halife olma şartını sahip olunan siyasi ve askeri güce bağlamaktaydı. Ayrıca,

³⁰⁷ Azmi Özcan, İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 1998, s.50.

³⁰⁸ Örnekleri daha detaylı görmek için yukarıda bahsedilen makaleye başvurulabilir.

³⁰⁹ T.Buzpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877-1882", *Hilafet Risaleleri*, (Derleyen: İsmail Kara), İstanbul 2002, s.38.

³¹⁰ Aynı yer.

³¹¹ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, 1995, s.199.

Tufan Buzpınar Sultan II. Abdülhamid'in bu temelleri anlattığı bir mektubu Fas Sultanına yollarken, "bi'l-irs ve bi'l-istihkak" ifadelerini kullandığını belirtir³¹².

Hilafetin meşruluğu noktasının dayandığı temel, ne zaman varid olduğu tam olarak bilinmeyen bir hadis olan hilafetin Kureyş soyundan gelmesi gerektiği idi. Cevdet Paşa, gerek Hz. Ebubekir'in seçilişi ve gerekse "Benden sonra hilafet otuz yıl devam edecektir, ondan sonra sultanlık yönetimi gelecektir" hadisine dayanarak mezkur hadisin geçerliliğini daraltmış oluyordu³¹³. İngilizler bu hadisi çok kullanıp hilafetin meşru olmadığını değişik zamanlarda duyurmuşlardır.

Bununla alakalı diğer bir husus, II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında görülen askeri ve siyasi kaoslar yukarıda da değindiğimiz gibi bazı zihinlerde ciddi tereddüt ve istifhamlar meydana getirmişti. Vakıa, o zamana kadar Osmanlı coğrafyası dışındaki Müslüman halkların Halife Padişaha teveccüh ve ihtiramı Osmanlı sultanına itibar kazandırmaya yetmişti³¹⁴. Ancak söz konusu güvensizlik ile İngiltere'nin değişen politik tavrı birbirlerini etkilemeye başlayınca, ortaya Sultan II. Abdülhamid'i sürekli endişe ve teyakkuza sevk edecek hilafet meselesi gündeme geliyordu. Nitekim, Sultanın bu endişesini gazeteci yazar Ahmet Midhat Efendiye şöyle naklettiği rivayet edilir:

"Hilafet-i Kübrayı dahi İstanbul'dan Arabistan kıtalarından Cidde veya Mısır'a bir mahalle naklettirmek ve hilafeti kendi maiyetinde bir alan ittihaz ederekten cümle müminleri istediği gibi tasarruf etmek arzusundalar."³¹⁵.

1) İngiltere'de Hilafet Tartışmaları

Arap hilafeti meselesinin Arap coğrafyasında nasıl algılandığından evvel, konuyu gündeme taşıyan İngiltere'de hem kamuoyunda hem de resmi makamlarda sorunun gelişim sürecini takip etmeliyiz. Arap hilafeti tezinin ortaya çıkmasında İngiliz Dışişleri Danışmanlarından ve Arap dili-kültürü uzmanı meşhur George Percy Badger olduğu söylenmektedir. Bakanlığa sunduğu bir raporda bunu dile getirmiştir³¹⁶. Kamuoyunda bu mesele tartışılırken iki ismin özellikle temayüz ettiği görülür eski Bengal valisi Sir George Campbell ve emekli diplomatlardan George Birdwood'dur. Bunlar özellikle hilafetin meşru olmadığını vurgularken, geniş Müslüman kitlelerinin Osmanlı Sultanını halife olarak

³¹² T. Buzpınar, *a.g.m.*, s.39.

³¹³ Aynı yer.

³¹⁴ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.205.

³¹⁵ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.41.

³¹⁶ Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.51. Adı geçen zat, bu tezi ilk ortaya atsa da ilerleyen zamanlarda fikir değiştirip Osmanlı Hilafetinin meşruluğuna karşı olmadığını belirtecektir.

tanınmasını onların “cehaletine” atfediyorlardı³¹⁷. Ayrıca Mekke emirinin Hint Müslümanlarınca tanınmamasında kendilerini suçluyorlardı³¹⁸. Nitekim İngiltere’nin Cidde konsolosu Zohrab o sıralarda gündemdeki Afgan meselesi için Şerif Hüseyin’i dahil etmeye çalışmış ve bu sırada şerifin Sultan hakkında olumsuz mülâhazalarına vakıf olmuştu³¹⁹. Bununla birlikte, 1879 yılında İngiltere’ye yolladığı gizli bir mektupta Mekke’de amaçları Müslümanların Hristiyan kontrolünden kurtulmaları olan gizli bir derneğin varlığından bahsediyordu. Bu mektupta, Rusya yenilgisinin memnuniyetsizliği vurgulanmakta olup cemiyet mensuplarının Halifeliğin Sultandan alınması gerektiği fikirlerine sahip oldukları bildiriliyordu³²⁰. Her ne kadar bu gizli dernekler hakkında yeterli somut veriler olmasa da bu tip hadiselerin ortaya atılması merkezi hükümete karşı çevrenin hissiyatını anlamamıza yardımcı olabilir.

Buna karşılık, II. Abdülhamid’in böyle bir hareketin oluştuğunu hissettiği bilinmektedir. O yüzden, Mekke Şerifinin konumuyla ilgili bu devirde farklı uygulamalara girildiğini görmekteyiz. Örneğin, o devre kadar merkezi yönetimi temsil eden yöneticilerin Şerif yanında etkisiz kalmasına rağmen, özellikle Ahmet Muhtar Paşanın tembihleriyle Sultan II. Abdülhamid Hicaz valisinin yetkilerini arttırıp Şerifin otoritesini kısmıştır³²¹. Dahası, şerif Hüseyin’in öldürülmesi üzerine, İngiltere’nin ısrarlı isteklerine rağmen, biraderi Avnürrefik yerine, diğer aile olan Zeydilerden Abdülmuttalip’i intihap etmiştir³²².

İngiltere basınındaki tartışmaya geri dönecek olursak kamuoyunun tamamen Osmanlı hilafeti aleyhine hareket etmediğini söyleyebiliriz. Özellikle meşhur Redhouse ve Badger’in Osmanlı Sultan Halifesine destek verdiğini görmekteyiz. Redhouse, *A Vindication of The Ottoman Sultan’s Title of ‘Caliph’* (Osmanlı Sultanının Halife Unvanının Müdafaası) adlı eserinde Osmanlı hilafetinin meşruiyetini sistematik bir tarzda ele almıştır³²³. Bu iki yazarın savunucu fikirlerinin o zaman için İngiliz politikasına daha uygun düştüğü söylenmektedir. Çünkü, aynı tarihlerde İstanbul büyükelçisi Layard ve Hindistan Valisi Lytton’un Bâbîâli ile yakın temasa geçip Afganistan Emirinin desteğini sağlamak için Ahmet Hulusi adında bir Osmanlı elçisini oralara gönderme hazırlığındaydılar³²⁴.

³¹⁷ Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.54.

³¹⁸ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.42.

³¹⁹ Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.56.

³²⁰ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.47.

³²¹ Butrus Abu-Manneh, “Sultan Abdulhamid II and The Sharifs of Mecca (1880-1900)”, *Asian and African Studies*, 1, Jerusalem Israel, 1973, s.5. Bu hususta, Butrus, Ahmet Muhtar Paşanın Şerif için “pek çok karışıklığın menşei” dediğini aktarır ve aynı zamanda valinin oraya tamamen egemen olup Şerifin İstanbul’a yollanması gerektiği fikrine sahip olduğunu söyler.

³²² Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.58.

³²³ Bu eserin tamamı için bkz. İsmail Kara, *Hilafet Risaleleri 1*, İstanbul 2002, s.95-110.

³²⁴ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.44.

Bu konuyla ilgili olarak, hilafet meselesinin meşhur takipçisi Sir W. Scaven Blunt'ı zikretmemiz gerekecek. Soylu ve zengin bir İngiliz ailesinden gelen Blunt bir süre hariciyede çalıştıktan sonra, 1877 yılında Fırat nehri kıyısında yerleşmiş olan Bedevi kabilelere yaptığı seyahatten sonra kendini adeta Arap meselesine adamıştır. Bir hayli seyahat ve gözlemden sonra, Türklere karşı Arapları desteklemeye başlamıştı. 1882 yılına kadar İngiliz Hükümetini ısrarlı bir şekilde Arapların bağımsız bir devlet kurmaları için uyardı³²⁵. Ona göre Suriye ve Mısır Osmanlı idaresine karşı birleşmeli ve İngiliz Hükümeti bunu desteklemeliydi. O yüzden, hem seyahat ediyor hem de İngiliz idareciler ile her fırsatta görüşmeye çalışıyordu. Nitekim hem Salisbury'e hem Gladstone'a derdini anlatabilmişti. Ama aradığı desteği bulamamıştı. 1879 yılında bu bağımsızlık tezini Hindistan Valisi Lytton'a kabul ettirmişti ancak onun yazifeden alınışı ile bu fikir de akim kaldı. Ayrıca, bir Mısır seyahatinde Muhammed Abduh ile tanışmış ve onunla hilafet meselesi hakkında konuşmuştu³²⁶. Oradan Suriye'ye geçen Blunt, burada da Emir Abdülkadir El-Cezairi ile bağlantı kurdu. Niyeti, Emiri destekleyen bir harici kuvvetle bedevi isyanları çıkartıp, kopuşu gerçekleştirmektir. Ancak, Dışişleri bakanı Granville'nin bu düşünceye muvafakat etmemesiyle büsbütün ümitsizliğe düştü³²⁷. Nihayetinde, Sultan Abdülhamid'in Arap vilayetlerinde giderek güçlendiğini ve her yerde halife olarak kabul edilmeye başladığını görmüş ve bunu kabullenmek zorunda kalmıştır³²⁸. Fakat, bu konu hakkında yazılarına İngiltere'ye dönüşünde devam etmiş ve fikrinin tahakkuku için "Sultanın ölmesini" beklemiştir.

İngiliz yönetiminin hilafet meselesine yaklaşımı biraz daha temkinli olmuştur. Ama gerektiğinde Arap hilafet tezini bir silah olarak kullanmaktan çekinmemiştir. İngiltere'nin Mısır'ı işgali üzerine zaten daha önce "nötr" hale gelmiş iki ülke arasındaki ilişki iyice gerginleşmişti. Sudan ve Mehdi meselelerinde Osmanlı Sultanından gerekli desteği göremeyince İngiltere bu silahı kullanarak, yani açıktan Arap kabileler ile siyasi ittifaklar kuracaklarını dile getirerek II. Abdülhamid'i etkilemeyi düşünmüşlerdir. Ancak, beklenen etkiyi hasıl edememişlerdir³²⁹. Siyasi arenada Almanlar ile kurulan ittifak İngiltere'yi Rusya'ya yaklaştırırken Osmanlı karşıtlığı daha billurlaşmıştı. Yine de Ruslara karşı temkinli hareket edip, Hindistan'ın güvenliğini düşünen İngiltere bu dönemde bir üs arayışına girmiş ve bakışlar Cidde'ye çevrilmişti. Bu hususta Salisbury'nin düşünceleri İngiliz yönetiminin Arap hilafet teziyle ne derece ilgilendiğinin remzidir:

³²⁵ T.Buzpınar, *a.g.m*, s.55.

³²⁶ Azmi Özcan, *a.g.m*, 60.

³²⁷ T.Buzpınar, *a.g.m*, 59.

³²⁸ Aynı yer.

³²⁹ Azmi Özcan, *a.g.m*, 65.

“Arabistan Sultanın rüyalarındaki dehşettir ve onun zırhının eklem yeridir. Çünkü bir gün muhalif bir “emirü’l-müminin”in çıkacağı yer Arabistan’dur ve bu ihtimal Sultan’ı kahreden ve ona dehşet veren bir ihtimaldir.”³³⁰.

Bu yıllarda, İngiliz kamuoyunda tekrar şiddetli bir hilafet aleyhtarlığına başlandığı görülmektedir. Sir William Muir ve Malkolm Mac Coll gibi kişiler en sert eleştirileri yapan akademisyenlerdi. İlginçtir, Muir Osmanlı hilafetinin meşruiyeti için tüm şartların haiz olabileceklerini düşünse bile yalnız Sultan’ın “tatar kanı” taşımasının bu yasallığa halel getireceğini söylüyordu³³¹. Fakat, bu sefer Osmanlı hilafetini savunma tezini Sir Leitner üzerine alıyordu. Bu tartışmaya girenlerin niteliklerinin yetersiz olduğunu söylüyor ve Halife’nin meşru olduğunu vurguluyordu. Başka bir savunma ise Hint asıllı Rafiuddin Ahmet’ten gelmişti³³².

Vurgulanması gereken bir nokta da şudur; tıpkı Blunt gibi, Hilafet meselesinde değişken bir tavra sahip İngiliz Hükümetinin 20. asrın başlarında artık II. Abdülhamid’in hilafetini benimsemiş olmalarıdır. Çünkü, 1906 yılına ait hem akademisyenlerden müteşekkil olan *Central Asian Society* Kongresinde hem de İngiliz Dışişlerine ait yıllık Türkiye raporunda II. Abdülhamid’in tüm İslam’ın halifesi olduğunu onaylamak zorunda kalmışlardı³³³.

2) Arap Aydınları Arasındaki Hilafet Tartışmaları

Arap dünyasında Sultan II. Abdülhamid’in hilafetine nasıl bakılıyordu? Bu sorunun cevaplandırılması aslında Ebü’l-Huda’nın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Her şeyden önce, Pan-İslamizm ile alakalı şu anektodu hatırlamak gerekecektir. S. Deringil’in de işaret ettiği gibi, emr-i hilafet imparatorluğun kendi tebaası olan Müslümanlara uyguladıkları siyasi bir enstrümandır. Panislamizm ise imparatorluğun tebaası olmayan ve çoğu kez Hristiyan devletlerin sömürgeleri konumundaki halklara yönelik bir propaganda vasıtasıdır³³⁴. Yani, emr-i hilafet Rus savaşının ardından Arap dünyasında oluşan güvensizlik durumlarına karşı önlemler bağlamında değerlendirilmelidir. Bu noktada, Emir Abdülkadir el-Cezairi’ye getirilen teklif ve Mekke Şerifinin hassas konumu merkezi hükümet tarafından bilinmekteydi. Fakat, açıktan bir Arap hilafeti konusu o an için söz konusu değildi.

³³⁰ Aynı yer.

³³¹ Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.66.

³³² Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.68.

³³³ Azmi Özcan, *a.g.m.*, s.70.

³³⁴ Selim Deringil, II. Abdülhamit’in Dış Politikası, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*”, II/ s.306.

Bununla beraber, Arap hilafeti tezinin son Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından ele alındığı görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in büyük güçlerin baskısıyla görevine son verdiği Hidiv ahir ömrünün İstanbul'da geçirilme isteğinin de kabul edilmemesiyle, Napoli'de İbrahim Muveylihi'ye Hilafet adlı bir gazete çıkarttırmıştır. Bu gazetede hilafetin Osmanlı Sultanları tarafından haksızca Mısır'dan aldıklarını savunmuşlardır. Fakat bu gazetenin yayın hayatı uzun sürmemiştir, sadece iki sayı çıkmıştır. 1880 Eylül ayında bu sefer bu ikili Paris'te İttihat adlı bir gazete çıkarmışlardır. Burada açık bir şekilde Sultan II. Abdülhamid'in halifelik şartlarını haiz olmadığını, yaptığı zulümlerden ötürü müstebit ve gaddar olduğunu söylenmektedir³³⁵. Ulemayı Sultana karşı durmaya davet ederken, Arap hilafet tezini işlemeyişi Buzpınar'a göre hareketin ideolojik olmasından çok kişisel bir tepki olduğudur. Bu gazetenin Suriye'ye girdiği tespit edilmiştir, aynı zamanda Hicaz'a da girebileceği ihtimali üzerinde durulur³³⁶. Said Paşa'nın gayretleriyle hem mezkur coğrafyada önlemler alınmış hem de Paris'e baskı yapılarak gazete kapatılmıştır.

Bundan hemen sonra Suriyeli Louis Sabuncu Londra'da *Hilafet* isimli bir gazete çıkartıp II. Abdülhamid ve Osmanlı hilafet kurumu hakkında ciddi ithamlarda bulundu. "Osman'ın soyundan gelen hilafet uydurmadır" gibi başlıklarla Arap halkına açıktan çağrıda bulunan bu gazetenin engellenmesine çalışıldı. Buzpınar, Zolondek'ten iktibasla bu gazeteyi Mısır eski Hidivi İsmail Paşa, Zenzibar Sultanı Bargaş ve Maskad Sultanı Seyyid Türki gibi kişilerin finanse edebileceğini söylemektedir³³⁷. İstanbul'un engelleme talimatına karşı, Londra elçisi Musurus Paşa İngiltere'de bunun mümkün olmadığını bildirdikten sonra, kendi çabasıyla Sabuncu'ya ulaşip rüşvet teklif etmiştir. Rüşvet'i çok az bulan Sabuncu, 5000 sterlin istemiştir³³⁸.

Bu devirler itibariyle Arap coğrafyasında sıkı bir şekilde "Arap Hilafeti" taraftarlığının yapılmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak, tamamen olmadığını söylemek de hata olacaktır. Zira, örnek vermek gerekecek olursa, Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti ile meşhur olmuş olan Abdurrahman El-Kevakibi bunlardan bir tanesidir. Kendisi Halep asıllı olup, peygamber soyundan geldiği bilinmektedir³³⁹. İlginç olan en büyük muhaliflerden olan bu zatın muhalefetine çok küçük bir mesele ve kıskançlıktan doğduğunun iddia edilmesidir³⁴⁰. Tibawi'ye göre, bu hoşnutsuzluk Kevâkibi ailesinin Ebü'l-Huda Sayyadi ile rekabetinden kaynaklanmıştır. Ebü'l-Huda Suriye'deki tüm peygamber torunlarının lideri mesabesinde olduğu için, kendileri de aynı şecereden gelen Kevakibiler Ebü'l-Huda'nın bu

³³⁵ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.49.

³³⁶ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.50-51.

³³⁷ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.52.

³³⁸ T.Buzpınar, *a.g.m.*, s.53.

³³⁹ Albet Hourani, *a.g.e.*, s.271.

³⁴⁰ A.L.Tibawi, *A Modern History of Syria*, Edinburg 1969, s.184.

iddiasını kabul etmiyorlardı³⁴¹. Yemen'in son valisi olmuş Mahmud Nedim Bey ise hatıralarında bu meseleye değinmiştir. O'na göre, Abdurrahman El-Kevakibi Şeriye mahkemelerinde başkatip iken, kadılık alabilmek için İstanbul'a gelmiş ve Ebü'l-Huda'dan kendisi için aracı olmasını istemişti. Başta, gayet hoş karşılama gösteren Ebü'l-Huda, ilerleyen vakitlerde bu isteğini görmezlikten geldi. Bu noktada Mahmud Nedim, ümitlerini yitiren Kevakibi'nin Mısır'a gittiğini söyler³⁴².

Mısır'da iken Arap hilafetini desteklediğini eserleri ile göstermiş ve II. Abdülhamid'in "despotik bir yönetim" yaptığını açıkça ve keskince dile getirmiştir³⁴³. Mahmud Nedim onun bu muhalif tutumunu *Ümmülkura* isminde bir kitap telif ederek dile getirdiğini anlatır. Kitabın çok sivri bir dille II. Abdülhamid'in saltanatı ve hilafetini eleştirmesi İstanbul tarafından haber alınınca, Ebü'l-Huda'nın aracı olup bu zatın merkeze çağrıldığı ancak getirilemediğini kaydeden Mahmud Nedim, bu durumun II. Abdulhamid'i yeterince rahatsız ettiğini bildirir³⁴⁴. Zeine Zeine de Abdurrahman Kevakibi'nin bu eserinden bahsederek Arabistan Araplarının yüceltildiğinden ve Türklerin ahlaken yozlaşmaları üzerinde durulduğunu kaydeder³⁴⁵. Ayrıca bu kitabın Blunt'ın *The Future of Islam* adlı eserin bir adaptasyonu olduğu şeklinde bir yargı dahi mevcuttur³⁴⁶. Bu kitaptan etraflıca bahseden Mahmed Nedim Bey hatıralarında ilginç paragrafları seçmiştir. Bu paragraflardan birkaç örnek sunmadan önce kitabın mahiyetinden bahsetmeliyiz. O zaman ki Jön Türklerin ellerinden düşürmediği *Mahkeme-i Kübra*³⁴⁷ isimli eserden esinlediğini söyleyerek, kitapta Mekke'de Şamlı, Kudüslü, Mısırlı, Yemenli, Basralı, Necidli, Medineli, Mekkeli, Tunuslu, Faslı, Kürdistanlı, Tebrizli, Kazanlı, Efganlı, Hindli, Çinli, Tatar ve Türk temsilcilerden oluşan muhayyel bir kongrede bu zevatı konuşurmaktadır³⁴⁸.

Mekkeli temsilciyi reis seçip konuşurmaya başlayan Kevakibi, İslam aleminin 1000 seneden beri çöküşe doğru gittiğini söyleyip, Arap yarımadasının şimdi büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu söyler. Mezhep ihtilaflarının unutulması gerektiğini hatırlatarak, terakki için en büyük unsurun kuvvet olduğu üzerinde durur. Daha sonra Fas murahhasını konuşturduğunu şöyle anlatmaktadır Mahmud Nedim;

³⁴¹ Aynı yer.

³⁴² Mahmud Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür*, İstanbul 2001, s.173.

³⁴³ A.L.Tibawi, *a.g.e.*, s.184.

³⁴⁴ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s.174.

³⁴⁵ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.67-68. Ayrıca, yazar Kevakibi'nin "Tabâibu'l-İstibdat" adlı diğer bir kitabının olduğunu söyler. Keza, o kitaptan Mahmud Nedim de bahseder. Bu kitabın da siyasi hakimiyet ile dini hakimiyetin ayrıldığı ayrıca söylenmiştir. Bkz. Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s.30.

³⁴⁶ Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devletinde Gelişim Süreci", *OA*, Ankara 1999, II/175.

³⁴⁷ Adı geçen eser için bkz. İsmail Kara, *Hilafet Risaleleri* 1, İstanbul 2002, s.373-390.

³⁴⁸ *A.g.e.*, s.193.

“İslamiyetin inhitatına sebep Arap olmayan Müslüman hükümdarlardır. Onların kabahatları saymakla bitmez. Onların görünüşlerine, aldatıcı sözlerine kapılmayınız. Bunlar halkı, bütün Müslümanları mütemadiyen aldatıyorlar. Bunlar müşriktirler. Şer’an bile Hristiyan hükümdarlar bunlardan daha efdaldirler. Onların Müslümanlara hükmetmeleri daha müreccaktır. Çünkü mesalihi ammeye onlar daha iyi bakarlar, adildirler, memleketin imarına, halkın terakkisine daha iyi çalışırlar ve ondan dolayıdır ki Allah Müslüman memalikin büyük bir kısmını onlara ihsan etmiştir.

Hülâgu 635 tarihinde istila ettiği zaman ulemaya müracaat etmiş. Adil fakat kafir bir padişah mı, yoksa zalim fakat Müslüman bir padişah mı daha efdaldir diye sormuştu. Ulema ittifakla şu cevabı vermişti: adil fakat kafir bir hükümdar. Binaenaleyh, gözümüzü açıp hakikati görelim. Müslümanlar içinde bazı münafıklar zuhur etti. Bunlar hadisleri, hatta ayetleri tahrif ederek kendi şahsi menfaatleri için yapmadıklarını bırakmadılar..... Türkler Bizans’ı aldıktan sonra Bizanslıların ahlakını da aldılar. Ve bu yetmiyormuş gibi, bu din bezirgânları, münafıklar Türklerin de başına musallat oldular. Aralarına girdiler, onları aldattılar, bin türlü hilekarlıklar yaptılar, tekkeler açtılar³⁴⁹. Evkafı ellerine geçirdiler, Padişah ve Halifeyi avuçlarına aldılar... Bir takım sarıklılar ekabire, tâ Padişaha kadar sokularak kendilerine ulema süsü vererek din aleyhine çalışıyorlar...”³⁵⁰.

Bu şekilde devam eden konuşma daha sonra sözü Padişaha getirip, onun da bu olaylara sessiz kalmasının menfaatine yaradığını belirtiyor. Hakkında kullanılan “Mukaddes Mevla, Azamet ve Celal Sahibi, Sultanların Sultanı vb...” gibi bazı mutantan ifadelerle Allah’a şerik koştüğünün bile farkında olamayacak kadar gafil olduğunu söylüyor. Daha sonra Türk idaresinin başarısızlığı ve acizliğinden, tarih içerisinde İslam’a bir fayda getirmediğinden, Türklerin Araplar hakkında konuştuğu uygunsuz cümlelerden örnekler getirip, Arapların da Türkleri nasıl algıladığına dair misaller vererek bahsedildiği söylenen kitapta, ariz ve amik olarak aynen şöyle devam ediyor:

“Cemiyetimize daimi bir merkez intihap etmek lazımdır. Bir hayli müzakereden sonra Mısır’da karar kıldık. Çünkü, bugün kü genç, gayyur, mukadder ve fazıl Hidiv ikinci Abbas’ın büyük himayesine sığınmak bizim için en makul ve dürüst bir hareket olacaktır. Bu dindar Arap reisi bizi her hususta siyanet edecektir.”

Bunları diyerek açıktan merkez gösterdiği söylenen Kevakibi’nin bu düşünceleri kitabın sonunda Mekke Emirine sorup onayını alarak, onu da Osmanlı saltanatı aleyhine

³⁴⁹ Tam bu noktada Mahmud Nedim bir dipnot düşüp aynen şöyle söylemektedir; “ Abdurrahman Kevakibi burada sabık efendisi ve hemşehrisi meşhur Ebülhuda’yı kastediyor ve böylece ondan intikam alıyor.”

³⁵⁰ A.g.e, s.193-195.

konuşturduktan sonra yine Emir'in dilinden Osmanlı Sultanlarının halife sıfatıyla dine hiçbir hizmetlerinin olmadığını ve muamelattaki dine mugayir hareketleri saydırır. Bir nevi Mekke Emirinden fetva alınıyor intibainı veren bu ifadelerden sonra yazarın cemiyetin kararlarını açıkladığını söyleyen Mahmud Nedim, bu kararların ilkinin Kureyş kabilesine mensup bir reis'in hilafete geçeceği ve bunun merkezinin Mekke olacağını söyleyip, Halifelik müessesini idare ve siyasetten ayırıp, daha bir ruhani yapıya dönüştürür³⁵¹.

Tahkik edilmesi gereken bu ifadelerden şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür. Genel olarak, II. Abdülhamid Hilafetin meşruiyetini Arap alemine kabul ettirse de bu coğrafya içerisindeki sonradan meydana gelecek ayrılıkçı hareketlerin menşei diyebileceğimiz bazı muhalefet odakları ile karşılaşmıştır. Bunun önüne geçebilmek için, elindeki tüm imkanlar ile hem siyasi hem de kültürel açıdan hilafete itaat meselesi üzerinde durmuştur. Hariçte, hilafet vasıtasıyla dünya Müslümanlarının kalpleri halifeye ve Osmanlı devletine ısındırılmaya çalışılmıştı. Dahilde ise, "Müslüman" unsurunun ülke bütünlüğünün vazgeçilmez yapısı olduğu bilinciyle, Hilafeti simgeleyen "Emirü'l-Müminin" ünvanı gereği birlik siyaseti uygulanmıştır³⁵². François Georgean'ın ifadesiyle konuşursak, Sultan hilafet müessesinden elde ettiği ruhani vasfı "Arap Hilafeti" tezine ve "İngiltere'nin desteğine sahip olan Arap aydınların saldırılarına" bir direnç olarak kullanmaktaydı³⁵³. Son olarak Zekeriya Kurşun'un da dediği gibi, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca bir iki istisna dışında Arap ayrılıkçı ve Milliyetçi hareketinin önceki hızını yitirdiğini söylemek mümkündür³⁵⁴.

2. Ebü'l-Huda'nın İstihdamı Üzerine Görüşler

Yukarıda anlatılanların ışığında Ebü'l-Huda'nın hangi şartlar altında İstanbul'da olduğunu anlamamız daha kolaylaşacaktır. Söz konusu konjonktürde saray içerisinde sahip olduğu konum değişik açılardan değerlendirilmiştir. En genel yaklaşım onun bir takım dini ve Arap meselelerine dair danışmanlık yaptığıdır. Kemal Karpat, saray içerisinde Abdülhamid'in iki farklı gruptan müşavirleri olduğunu söyler. Genel anlamda, bu kişiler siyasi ve kültürel anlamda entegrasyon politikalarının belirlenmesinde ve icrasında devleti ve devletin dayandığı bir takım geleneksel esasları güçlendirecek şekilde Sultana yardımcı olmuşlardır. Bunlardan ilki, Cevdet Paşa, Mehmet Said Paşa, M. Kamil Paşa, Gazi Osman paşa, Ahmet Şakir gibi kimseler olup aktif bir şekilde devlet politikalarının karar mekanizmasında olan

³⁵¹ A.g.e, s.200.

³⁵² Cezmi Eraslan, a.g.e, s.212.

³⁵³ François Georgean, II. Abdülhamid, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, II/s.271.

³⁵⁴ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s.30.

gruptu. Diğer grup ise, Arapça konuşan coğrafyadan gelen şahıslardı ki Ebü'l-Huda etkili hitabeti, entelektüel yönü ve karizması ile bu grup içerisindeydi³⁵⁵. Karpata göre, Ebü'l-Huda Arap dünyasının selameti için Osmanlı liderliğine ve bunun idamesine inanan biriydi. Bu manada, Arap coğrafyasının muhtelif kesimlerindeki aşiret, kabile ve dini reislerinin Sultan II. Abdülhamid ile olan münasebetlerinde “aracılık ve yorumculuk” yapmakta idi. Çok sayıdaki eserleri ile Saltanatı destekleyen Ebü'l-Huda'nın rolünün abartıldığını söyleyen Karpata, ilk gruptaki zevat gibi politikalarda belirleyiciliğinin olmadığını, onun sadece mezkur mevzularda danışmalık yaptığını ve bunun neticesinde mükafatlandırıldığını söylemektedir. Hatta, tavsiyelerinin “tercihen” nazara alındığını söyler³⁵⁶.

Tufan Buzpınar, Sultan II. Abdülhamid döneminde Arap coğrafyasına artan önem bağlamında Ebü'l-Huda'yı değerlendirmektedir. Daha öncede sayıldığı gibi Şeyh Zafir, Ahmet Esat, Şeyh Fazıl gibi kimselerle aynı kategoride değerlendirip, Sultanın devlet politikalarının ve rejiminin bir “propagandisti” olduğunu söyleyerek, tarikat liderliğinden hasıl olan nüfuzu ve eserleri ile bu anlamda istihdam edildiğini söylemektedir. Bununla beraber, o da devlet politikalarının belirlenmesi noktasında yönlendirmelerinin olup olmadığına dair somut verilere rastlanmadığını dile getirir³⁵⁷.

Cezmi Eraslan ise, İslamcılık politikası bağlamında tarikatların sosyal anlamda haiz olduğu rollere atıfta bulunarak, II. Abdülhamid'in müessir ve etkin güce sahip bazı tarikatlardan istifade ettiğini söyler. Nitekim, savaş anlarında hem maddi hem de manevi anlamda faydaları görülen bu tarikatların, halk tarafından tasvip edilmesi ise onları daha da cazibedar bir hale getiriyordu. Dolayısıyla, geniş halkın teveccühüne sahip bu tarikatların korunup destek görmesi ve şeyhlerine ihsanlar yapılması halkın devlete olan sadakat ve bağlılıklarını arttıracaktı. Bu anlamda yazar, yukarıda anlatılanlar gibi pek çok tarikat liderinin Payitahta celb edilerek faaliyetlerinin desteklendiğini söyler. İşte Ebü'l-Huda bunlar içerisindeki en etkin ve en meşhurdur³⁵⁸. Daha çok eserleri ile hilafet üzerinde durduğunu söyleyen yazar Arapça konuşan halkın desteği için kullanıldığını belirtmiştir.

Butrus-Abu Manneh de, yukarıda sayılanlara ek olarak Ebü'l-Huda'nın Abdülhamid'in uyguladığı politikaların kuvvetlenmesi ve yayılması noktasında Hilafet meselesini dini açıdan yorumlayarak eserleri ile işlevsel bir öneme sahip olduğunu söyler. Hedef kitle ise genel anlamda dünyada Arapça konuşan bütün Müslümanlar ve yine ortak dili Arapça olan entelektüel kesimdir. Fakat, aslında Ebü'l-Huda'nın tanzif ediliş nedeninin Sultan'ın nazarında önemi büyük olan Suriye olduğundan bahseder. Vazife alanını iyice

³⁵⁵ Kemal Karpata, *a.g.e.*, s.192-193.

³⁵⁶ Aynı yer.

³⁵⁷ Tufan Buzpınar, *a.g.e.*, s.96-101.

³⁵⁸ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.218-221.

daraltıp, Sultanın Ebü'l-Huda'yı kullanış nedenini Bustani ve çevresinin propagandalarını engelleyebilmek, yavaşlatmak ve Arap kültürünün geliştirilmesine mani olmak diye açıklamaktadır³⁵⁹.

Ebü'l-Huda'yı Panislam taraftarı, ideologu ve icracısı³⁶⁰ olarak tanımlayan görüşlerin tartışmaya açık olduğunu belirtmemiz gerekir. Özellikle Casear Farah gibi araştırmacılar, panislam paranoyasının bazı Fransız yazar ve yetkililerce oluşturulduğunu ekledikten sonra, "Abdülhamid'in ideolojisi" diye takdim edilen bu politikanın ajanlarından olarak gösterilen Ebü'l-Huda, Şeyh Zafir, İzzet Paşa gibi kimselerin Joan Haslip tarafından böyle tasvir edildiğini söyler. Hatta onun, Osmanlı için Mısır'ın kaybedilmesinden İngiltere'yi değil de Ebü'l-Huda'yı sorumlu tuttuğunu aktararak, Ebü'l-Huda'nın kendisini Sultan indinde "vazgeçilmez" yaptığını ekler. Aynı zamanda, en önemli tekke ve zaviyelere kendi ajanlarını yerleştirdiğini söyleyerek Sultan ile Suriye ve Arap dünyası liderleri arasında aracılık yaptığını belirtir³⁶¹. Haslip'ten iktibaslara devam eden Farah, Haslip'in ona bu denli güçlü bir kişilik ve panislamizm aksiyonerliği vermesi hakkında arşivde bunu destekleyecek yeterli bilginin olmadığını ekler³⁶². Tam bu bağlamda F.A.K. Yasamee, Ebü'l-Huda gibi şahısların Yıldız etrafında toplanmasının Panislam düşüncesi etrafındaki spekülasyonların kaynağı olduğu düşünür³⁶³. Ayrıca, bu şahısların devlet politikaları üzerinde ne kadar etkin olduklarına yada Panislam konseyi üyeleri gibi hareket ettiklerine dair gerekli verilerin olmadığını söyler. Netice olarak, Yasamee bu şahısların mevcudiyetini, dışa değil de içe dönük "kolonyal politika" bağlamında Arap dünyasının kendi seçkin ve elitleri üzerinden kontrolü diye tanımlamaktadır³⁶⁴.

Zekeriya Kurşun, bu noktada Arapların Osmanlı Devleti içerisinde artan bir öneme sahip olduğunu hatırlatarak Sultan'ın onlar hakkında alınacak kararlarda bir takım Arap danışmanlara ihtiyaç duyduğunu söyler. Bu amaca mebni olarak Sultan, Ebü'l-Huda ve Kâtibi Sâni unvanını almış İzzet Paşa gibi insanları getirmiştir. Bunların siyasi mevzularda danışmanlığının olduğunu vurgulayarak, aralarında uyumsuzluk olan ve saltanata itaatleri kuvvetli olmayan Arap kabileleri arasında denge sağlamaya çalıştığını dile getirmiştir. Hatta bunlar sayesinde aşiretlere maddi ve manevi taltiflerde bulunarak isyanlarının önüne geçmiş oluyordu³⁶⁵.

³⁵⁹ Butrus Abu-Manneh, *a.g.e*, s.397-401.

³⁶⁰ Landau'nun ve İhsan Süreyya Sırma gibi tarihçilerin bu görüşte olduğu yukarıda söylenmişti.

³⁶¹ Casear Farah, *a.g.e*, s.365.

³⁶² Aynı yer.

³⁶³ F.A.K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy*, İstanbul 1996, s.30. Bu eserinde, Yasamee Ebülhuda'yı Yıldız'da mabeyn dışında oturan "sürekli misafirler" kategorisinde değerlendirir.

³⁶⁴ Aynı yer.

³⁶⁵ Zekeriya Kurşun, *a.g.e*, s.36.

Bu akademik çalışmalardan başka o devre ışık tutan bazı hatıralarda ise Ebü'l-Huda'nın vazifeleri noktasına değinilmiştir. Ziya Şakir onun asli ve tâli vazifeleri olduğunu söyleyerek asli vazifelerini iki madde de toplar; ilki, yabancı diyarlarda İslamiyet ve makam-ı hilafet aleyhinde yazılacak olan kitap ve makalelere reddiye yazmak ve bunları müdafie etmek, ikincisi ise Hindistan ile sair İslam memleketlerine hilafet makamının ehemmiyetini anlatmak ve münasip şekillerde propaganda yapmaktır. Yani onun hem entelektüel hem de tarikat nüfuzundan istifade etmek diye özetleyebiliriz. “Fer’i” mesele diye sunduğu ikinci fonksiyonu ise ziyaret ve davet neticesinde İstanbul’a gelmiş Arap reislerini misafir etmek, onların efkar ve temayülâtını doğrudan doğruya Sultana bildirmektir. Hatta, bu tâli vazifeden dolayı büyük konağa geçirildiğini söyler³⁶⁶. Ali Said hatıralarında, Sultanın onunla istişare ve gizli görüşmeler yaptığını söylemekle beraber, resmi bir vazifede kullanılmadığını ayrıca belirtir³⁶⁷. Ebü'l-Huda'nın hiç siyasete dahil olmadığını³⁶⁸ söyleyenler olduğu gibi konumunu abartıp sürekli arizalar ile fikirlerini sunup Padişaha Arap meseleleri hakkında akıl hocalığı yaptığını dair rivayetlerde vardır³⁶⁹. Hatta daha da ileri gidip dessay kimliğe sahip olduğu iddia edilerek, Arap coğrafyasındaki pek çok karışıklığın kaynağı olduğu da söylenir³⁷⁰.

Genel hatları ile gerek akademik literatürde gerekse objektifliği her zaman su götürür olan hatıra ve benzeri eserlerde Ebü'l-Huda'nın belli bir amaca matuf olarak İstanbul’a getirildiği anlaşılmaktadır. Görüşlerin ortak paydada çok değişmediğini söylemekle birlikte teferruatta ayrılan kısımları olduğu görülmektedir. Ama ana görüş; İmparatorlukta önemi artan bir unsur haline gelmiş Arap halkın saltanata ve Hilafete olan sadakat ve bağlılıklarının tesis edilmesinde önemli bir misyon gördüğüdür. Bir başka ifadeyle, bu politikaların uygulanmasında “araçsal” bir fonksiyon gördüğünü söylememiz mümkündür. Bununla birlikte, bir takım akademik eserler, makaleler, hatıralar ve en önemlisi de arşiv malzemeleri ışığında Ebü'l-Huda'nın vazifelerini tasnif ederek göstermeye çalışalım.

³⁶⁶ Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*, İstanbul 1943, s.267. Ayrıca, Ziya Şakir aynı yerde onun siyasi işlere çok bulaşmadığını belirterek en çok memlekette ecnebi imtiyazlarından reahatsızlık duyduğunu ve bu mesele olduğu vakit Padişaha müracaat ettiğini söylemektedir.

³⁶⁷ Ali Said, *Saray Hatıraları*, İstanbul 1994, s.91.

³⁶⁸ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz İstanbul 1974*, s.106. Kutay burada, eski evkaf müsteşarı Ahmet Hulusi efendinin oğlu olan Süleyman Tevfik beyin hatıralarından iktibas yapmaktadır.

³⁶⁹ Baha Gürfırat, “Ebulhuda'nın II. Abdülhamid'e Sunduğu Arizalar”, *Belgelerle Türk Tarihi*, 18, 1969, s. 27.

³⁷⁰ Mahmud Nedim Bey'in son zamanlarda çıkan, “Arabistan'da bir Ömür” adlı yapıtı baştan sona bu iddialarla doludur.

3. Ebü'l-Huda'nın Vazifeleri

a. Ebü'l-Huda ve Sorunların Çözümü

Ebü'l-Huda'nın hizmetiyle alakalı belki en açık vazifesi Arap aşiret, kabile ve toplulukları arasında husule gelmiş anlaşmazlıkları, sorunları çözme noktasında aracı olma keyfiyetidir. Yukarıda bahsedilen röportajın daha ilk kısımlarında onun bu özelliği vurgulanmıştır. Yazara göre, Ebü'l-Huda Arabistan'dan yanına gelenlerin kendisine sundukları sorunları ve aşiretleri ikiye bölen meseleleri söylenti ve tereddütlere mahal bırakmayacak şekilde çözebilmektedir. Aynı yazar Ebü'l-Huda'nın konağının misafirsiz bir gün yaşamadığını belirtir³⁷¹.

Bu konuda II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun hatıralarında anlattığı bir olay da Ebü'l-Huda'nın bu belirgin vazifesi için iyi bir örnek teşkil eder. Burada Sultanın kızı, Ebü'l-Huda'nın zeki bir adam olduğunu ve babasının onu bazı Arap meselelerinde kullandığını anlatır. Şöyle devam eder;

“(Abdülhamid)Yemen ayaklanması sırasında kabile rüesasını İstanbul'a davet etmiş, küçük Mabeyn dairesinin önüne tahtını koydurmuş, orada bunları kabul etmişti. 100 kişi kadar vardılar. Hepsi birden tuhaf renkli elbiseleriyle sıra ile gelmişler, babamın ellerine ayaklarına yapışmışlardı. Ebü'l-Huda Efendi sırmalı elbisesiyle ortaya gelerek bunlara babam tarafından Arapça bir nutuk irâd etmişti. Bizlerde bu kabul resmini Harem pencerelerinden seyretmiştik.”³⁷²

Daha sonra bu zatların bir kısmının Ebü'l-Huda Efendi'nin konağında diğer bir kısmının ise Şeyh Zâfir Efendi dergahında misafir edildiklerini belirtir. Buna benzer konukların hep buralarda misafir edildiğini hatırlatan A. Osmanoğlu, bu insanların Cuma selamlıklarında Ebü'l-Huda Efendinin elinden hediyelerini alıp memleketlerine döndüklerini anlatır³⁷³. İşte, Ebü'l-Huda Efendi'nin Sultan tarafından bu tür Arap liderleri arasında çıkmış olan anlaşmazlıkların çözülmesi bağlamında kullanıldığı açıktır.

Bilinen diğer bir örnek ise, bunun biraz form değiştirmiş halidir. 1880'li yıllarda Suriye, Şam ve Beyrut'ta duvarlara asılan bir takım ilanlar ilginç bir muhtevaya sahipti. Mevcut Osmanlı yönetimini kınayan ifadeler ile bölge halkını bir olmaya çağıran mesajlar vardı. Arap milliyetçiliğinden çok bölgesel bir muhalefetin varlığı noktasında ortaya çıkmış bu hareket Arap dünyası içinde infiale sebep olmuştu. Osmanlı yönetimi bununla ilgili acil

³⁷¹ A.g.e, s.77.

³⁷² Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Ankara 1986, s.22.

³⁷³ A.g.e, 23.

kararlar almış ve ilanların yayılmasını önlemişti. İlanlar içerik olarak çok ilginçti; diğer Araplarla birlikte özellikle Arap Müslümanlara hitap edildiği söylenir³⁷⁴. Rus harbi sonucu meydana gelen can ve mal kaybına atıfla Türk yönetimi suçlanırken, Mısır ve Lübnan'ın sahip olduğu "müstakil" ve "mümtaz" idarelerine gıpta ile atıfta bulunuluyordu³⁷⁵. Arkasında kimlerin olduğu hala şüpheli ve tartışmalı olan bu "ilanlar" meselesinin³⁷⁶ nihayetinde oradaki yerel halkın önde gelenleri bu olayları kınayarak Osmanlı'ya olan bağlılıklarını Babiâli'ye gönderdikleri mahzarlar ile ifade etmişlerdir. Ayrıca el-Cevaib gazetesinde *Suriye* ve *al-Asru'l-Cedid* gibi mahalli gaztelerin bu mevzu hakkındaki üzüntülerini bildiren ve bu hadiselerin kendi görüşlerini yansıtmadık münferit olaylar olduğunu bildiren türden yazıları yayınlanmıştır³⁷⁷. Merkezi hükümet ise bu ilanlara tepki veren ve hükümetten yana tavır koyan insanları taltif etmiştir. İşte tam bu noktada, İstanbul'da meskun Ebü'l-Huda Efendi olayların da etkisiyle "Cinsiyyet-i Arabiyye ve hamiiyet-i hakikiyye-i İslamiyesinin sevk u tahrikiyle" bir makale yazarak olayı esefle kınamıştır. Bu makalenin tamamı Türkçe'ye çevrilerek *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınlanmıştır³⁷⁸. Netice olarak diyebiliriz ki meydana gelen ufak bir ayrılıkçı hadisede bile Ebü'l-Huda bu sefer kalemiyle halkı teskin eder bir rol üstlenmiştir.

Ebü'l-Huda Efendi ve Rifai tarikatının II. Abdülhamid politikalarının desteklenmesi ve saltanatın otoritesinin pekiştirilmesi manasında kullanıldığına dair ilginç bir örnek Irak'taki Şiilerin dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bilindiği üzere, 19. asırda pek çok bedevi yerleşik hale gelmiş ve oralarda tarihsel ve sosyal anlamda etkin olan Şiiliği kabul etmişti³⁷⁹. Bu nokta üzerine başta Cevdet Paşa gibi devlet adamlarından Irak'ta meşhur Alusizadelerden Ahmet Şakir gibi kimseler Şiilik üzerine belli raporlar hazırlamışlardı³⁸⁰. Thomas Eich bölgedeki Şiilerin dönüşümü projesinde Ebü'l-Huda'nın ve Rifailiğin kilit bir role sahip olduğunu söyler. İlk olarak, Tikrit'te Hamdi El-Naşir er-Rifai, Hilla'da Cemil at-Tubkaçlı, Amara'da Ahmet Haşim er-Rifai el-Kuveyti ve Kerbela'da Abdullah Salim el-Haydari gibi kimselerin Ebü'l-Huda'nın halifeleri olup oralarının nakipleri olması bu projede nasıl rol oynadıklarına dair önemli bir ipucudur³⁸¹. Bundan daha önemli olan, ona göre, Rifailiğin bazı ritüellerinin

³⁷⁴ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriyesinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara karşı Tepkiler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1998, 2/s.86.

³⁷⁵ Aynı yer.

³⁷⁶ Zekeriya Kurşun bu ilanların özellikle Müslüman Ve Musevilere hitap ettiğini hatırlatarak, hareketi başlatanların Hristiyan olabileceklerinden ötürü Hristiyanları ihmal etmiş olabileme ihtimali üzerinde durur. Bkz. Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s.29.

³⁷⁷ *A.g.e.*, s.87.

³⁷⁸ Aynı yer. Bu makaleler için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 906, 1016 ve 1025 nolu sayılar.

³⁷⁹ Thomas Eich, "Abu'l-Huda, The Rifaiya and Shiism In Hamidian Iraq", *Der Islam*, 80 (2003) s.143.

³⁸⁰ Cevdet Paşa'nın önerileri için bkz. K.Karpat, *The Politization Of Islam*, Oxford 2001, s.200. Alusi Ahmet Şakir'in önerileri için bkz. Selim Deringil, *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, İstanbul 200, s.89.

³⁸¹ Thomas Eich, *a.g.m.*, s.144.

Şiiliktekiler ile benzerlik göstermesi Şiiler içerisinde Rifailiği cazip gösterdiği iddiasıdır. Mesela bu ritüellerden biri Şiilerdeki *Aşure günü* ile Rifailerdeki aynı gün sonra başlayıp yedi gün süren *halvet'dir*³⁸². Şiilerin saltanat idaresine entegrasyonu politikası noktasında Rifailerin kullanılmasıyla ilgili önemli ipuçları vardır. Örneğin, Rifailerden her yıl bir grup İstanbul'dan kalkıp Alusi ve Ravi aileleri ile birlikte Kerbela'daki Şii etkinliklerine katılmaları ve 1883 yılında Ebü'l-Huda'nın müritlerinden biri tarafından Rifailer içinde çok okunan "*el-Burhan el-Muayyed*" adlı eserin Farsça çevrilmesi gibi.³⁸³ Buna benzer diğer bir Farsçaya çevrilen eser ise Ebü'l-Huda'nın *Kala'idü'z-zeberced 'ala Hikem-i Rifai* adlı eseridir.³⁸⁴ Ayrıca Abdülhamid'in bölgede huzur ve asayişini temin ederek yerleşik hayatı teşvik etmek için toprakların sulanması ve verimli hale getirilmesi politikalarının uygulanmasında Rifailerin yardımcı da olduklarını söyler. Bunlardan bir örnek sadedinde, Abdurrahman el-Haccar isminde Halepli olup Rifai olan şahsın Rakka müftüsü yapılarak bölgede kurumsal eğitimin getirilmesi ve cami çalışmaları gibi dönüştürücü etkisi tartışılmaz vazifeler ifa ettiği bilinmektedir³⁸⁵. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkün, Osmanlı Devleti için hayati ehemmiyeti haiz olan bu topraklarda Rifailik daha bir etkin hale getirilerek devlet politikalarının uygulanmasına zemin hazırlanmıştır.

Ebü'l-Huda'nın Suriye ve Irak'taki çevresinden istifade edildiği gibi yakın çevresindeki insanlardan belli vazifeleri ifa etmeleri beklenmiştir. Bunlardan ilginç olanı Ziya Şakir tarafından nakledilir. Yazara göre, Ebü'l-Huda efendinin oğlu Rüsumat azası Hasan Halit Bey yaşı küçük olmasına rağmen Sana'da çıkan isyanı bastırmak için teşkil edilmiş bir heyetin başına tayin edilmişti. Emirlerine tahsis edilen Adana adlı vapura binerek Ege üzerinden Akdeniz oradan da Yemen'e ulaşan heyetin 8 ay gibi bir sürede isyanı bastırdıklarını ve İmam Yahya'nın teskin edildiğini anlatır³⁸⁶. Gerçekten Ebü'l-Huda'nın oğlu olan Hasan Halid Bey'in böyle bir heyetin başında Hicaz topraklarına gittiği 13 Eylül 1904 tarihli arşiv belgesince teyit edilen bir vakıdır³⁸⁷.

Son olarak bu kategoride bahsedilmesi gereken Ebü'l-Huda Efendi'nin bazı devlet meselelerin icra ve intikalinde vazife almış olmasıdır. Arşiv belgelerine yansıyanı kadarıyla bunlardan bir tanesi meşhur Urabi Paşa'nın muzaferiyetini Hasan Hüseyin ismindeki bir zata ulaştırılmasında aracı rol oynamasıdır³⁸⁸. Nitekim bu Arabi paşa meselesinde Ebü'l-Huda'nın en yakın dostlarından biri olan ve kuzey Hicaz'daki kabileler arasında yaygın bir şöhrete

³⁸² A.g.m, s.146.

³⁸³ A.g.m, s.147-148.

³⁸⁴ Tahralı, a.g.m, s.129.

³⁸⁵ Eich, a.g.m, s.148-19.

³⁸⁶ Ziya Şakir, *Yarım asır Evvel Bizi İdare Edenler II*, İstanbul 1943, s.251-258.

³⁸⁷ B.O.A. HR.SYS 1886-A/23

³⁸⁸ Y.PRK.MYD 2/51

sahip olan Feraşet Vekili Ahmet Es'at'ın da iki kez Urabi Paşa ile görüşmeye yollandığı bilinmektedir³⁸⁹.

Diğeri ise, Padişahın buyruğunu intikal hizmetidir.6 Ramazan 1310/24.03.1893 tarihli bir belgede, imtihan vermek için İstanbul'a taşradan gelmiş talebelerin bazı medrese ve kahvehanelerde perişan bir halde bulunması üzerine Padişah tarafından ücretleri karşılanarak memleketlerine geri gönderilmesi hadisesi gündemde iken bazı polis memurlarının bu taşra talebeleri yanında şehirden çıkarılmak üzere bazı İstanbullu talebeleri de dahil etmesi, mevcut talebeler arasında heyecan uyandırdığı anlatılmaktadır. Arz olunan şikayet üzerine bu yanlışlığın nasıl olduğunun tahkiki için görevli şahıs mabeyne çağrılmış ve Şeyh Ebü'l-Huda Efendi, İsmet Paşa ve Kurenâdan Emin Bey tarafından şifahen izahat alınmıştır³⁹⁰. Özellikle II. Abdülhamid için önemi büyük olan ve saltanatının ilk yıllarında kendisini epey meşgul etmiş olan ulema ve medrese meselesiyle ilgili bir tarikat erbabını tavzif etmesi calib-i dikkat bir husustur.

b. Ebü'l-Huda ve Aracılık

Ebü'l-Huda'nın kullanıldığı alanlar itibariyle önemli denilebilecek bir yönü vardır. O da bazı mühim şahsiyetler ile irtibat kurması istenmesi yada kendisinin bu türden insanları tavsiye etmesidir. Bu anlamda, herkesçe bilinen bir örneği görmek gerekir. 19. asrın İslam dünyasının en önemli simalarından biri hiç şüphesiz Cemaleddin Efgani'dir. Genel anlamda İslam içerisinde modernist eğilimleri ile ve Panislam hareketinin ideoloğu diye takdim edilen Cemaleddin Efgani hakkında epey bir tartışma vardır³⁹¹. Konumuzu ilgilendiren yönüyle, Cemaleddin Efgani Sultan tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve ölene kadar (1892-1897) burada kalmıştır. Bu süreye kadar, pek çok İslam ve Avrupa ülkelerini dolaşan Efgani, yayınları, eserleri ve faaliyetleri ile Sultanın dikkatini çekmiştir³⁹². Sultan "birinci derecedeki dini sırdaşı, nüfuzlu bir tarikatın şeyhi Ebü'l-Huda Sayyadi" vasıtasıyla Londrada'ki Efgani'ye mektup yazdırtmıştır³⁹³. Keddi, mektubun Malkolm Han'ın evrakları arasında olduğunu söyleyerek mektubun içeriği hakkında bilgi verir. Mektupta, Ebü'l-Huda onun gibi

³⁸⁹ Cezmi Eraslan, a.g.e, s.221. Bu mesele ile alakalı karşılaşılan bir arşiv belgesinde Afganistan Hanlıklarından birinin Hanı olduğu söylenen Mehmed Hasan adlı zat ilk görüşmeyi Arabi Paşa'nın istediğini söylemektedir. Bkz. Y.PRK.AZJ 9/109.

³⁹⁰ Y.PRK.ZB 10/63

³⁹¹ Cemaleddin Efgani'nin hayatı için bkz. Nikki Keddie, *Cemaleddin Efgani –Siyasi Hayatı-*, İstanbul 1997.

³⁹² Muhammed Abduh'un ve Cemalleddin Efgani'nin çıkardığı "el-Urvetü'l-Vuska" isimli ceride üzerine izahatta bulunan bir zatın 1301/1885 tarihinde İstanbul'a yolladığı ariza hakikatten çok ilginçtir. Bu iki zatı genelde Türklerin hususiyle de devleti âliye aleyhinde olduklarından bahisle, Efgani için "Arapları Türklerden nefret ettirmeye çalıştığı ve hukuk-u hilafet-i mukaddese aleyhinde" olduğu bildirilmişti. Daha geniş bilgi için bkz. Y.PRK.AZJ 9/106

³⁹³ Nikkie Keddie, a.g.e, s.379.

iyi bir Müslümanın ilerlemiş yaşıyla artık kafirlerin arasında nasıl hayat sürebildiğini sorduktan sonra, gazetelerde Halife ve İslam cemaatine zararı müncer bazı makaleler yazdığına dair rivayetler olduğundan bahseder. Daha sonra, Sultan kendisi gibi bir İslam hadiminin mütecavizlere karşı yardım etmesini arzuladığını ve davetini yazmıştır. 15 Şubat 1892 tarihli bu ilk mektuba İran ile alakalı bir meseleden dolayı olumsuz cevap veren Efganiye, Ebü'l-Huda ikinci mektubu yollamış ve eğer davete icabet etmezse uzak ve yakın İslam dünyasındaki eleştiri dalgalarına hedef olacağını belirtmiştir³⁹⁴. Ayrıca, Keddie Pakdaman'dan yaptığı bir iktibasla, Ebü'l-Huda'nın Efganiye gelmediği takdirde bunun hakkındaki rivayetlerin doğru olduğunu kabul etmesi manasına geleceğini söyler. Pakdaman'dan yapılan iktibas şu şekilde bitirilmiştir;

“ Sultan'ın emirlerini yerine getirmemek Allah'ın emirlerinden yüz çevirmektir. Bundan dolayı ben Müslümanların Halife'sinin bu davetini senin kabul etmeni ve Halife'nin merkezine gelmeni rica ediyorum. Eğer gelirsen sana önemli bir rütbe ve rahat hayat vaad ediyorum.”³⁹⁵.

Sultan II. Abdülhamid'in Cemaleddin Efgani'yi niçin çağırdığına dair tartışmalar vardır. Landau onun Panislam propagandasında yer alması için çağırıldığını söyler³⁹⁶. Kemal Karpat ise Irak'taki Şii yayılmasından hasıl olan tehlikenin Sultan'ı böyle bir davete ittiğini söyler³⁹⁷. Hatta, bu meseleyi Cevdet Paşa'ya sorduğu ve Cevdet Paşa'nın müsbet cevap verdiğini belirtir³⁹⁸. Orhan Koloğlu ise Sultan'ın Efgani'yi İngilizler ile olası bir beraberliği engellemek ve kendi cephesini pekiştirmek için İstanbul'a çağırdığı düşüncesindedir. Bir İslam konferansı fikrini Sultan'a açması ve bu fikrin kabul edilip Şiiler ile koordinasyonu sağlama vazifesinin kendisine verilmesini Koloğlu, bu işin başarısının Sultan tarafından gerçekten istendiği noktasında şüpheler uyandırdığını söyler. Aslında, Efgani'nin faaliyetleri Sultan tarafından tehlikeli görülmüş ve Ebü'l-Huda aracılığı ile gerçekleşen bu davetle o nötralize edilmişti³⁹⁹. Vakıa, bu anlamda Nikki de Sultan'ın onun hakkında beslediği şüphelerinin asılsız olmayacağından bahseder⁴⁰⁰.

Efgani'nin ilerleyen zaman diliminde iyice pasif hale getirilip tarassut altında tutulduğunu görmekteyiz. Hatta, Sultan'dan gitmek için izin istediği ve verilmediği, “yaldızlı bir hapishanede” tutulduğu söylenmiştir⁴⁰¹. Ebü'l-Huda'nın bu noktada Efgani aleyhinde olduğu ve ona dinsizlik ile Sultan'ın düşmanlarıyla işbirlikçilik şeklinde suçlamalar yaptığı

³⁹⁴ Aynı yer.

³⁹⁵ Aynı yer.

³⁹⁶ Jacop M. Landau, *a.g.e*, s.37.

³⁹⁷ K.Karpat, *a.g.e*, s.201.

³⁹⁸ *A.g.e*, 202.

³⁹⁹ Orhan Koloğlu, *a.g.e*, s.192-194.

⁴⁰⁰ Nikki Keddie, *a.g.e*, s.273.

⁴⁰¹ *A.g.e*, s.410.

iddia edilmiştir⁴⁰². Hatta, Ebü'l-Huda'nın, onun bir müsteşrikin konularına göre Kur'an'ın yeniden düzenlenmesi şeklindeki görüşüne katılmasını tenkit ettiği de söylenmiştir⁴⁰³. Nitekim onunla bir takım dini tartışmalar giriştiği⁴⁰⁴ ve onun İran'da doğduğunu öğrenerek ona "müteafgin" (sahte Afganlı) dediği anlatılır⁴⁰⁵.

Belki burada hatırlanacak ilginç bir olay daha vardır. Efgani, Ebü'l-Huda, Şeyh Zafir, Ahmet Esat, Mirza Ağa Han gibi kimselerden oluşan bir grubun Yusuf Rıza Paşa'nın konağında toplanıp bir takım dini meseleler üzerinde tartıştıkları bilinmektedir⁴⁰⁶. Yazar, o gecede "inşallah" tabiri üzerine konuşulduğu ve Yusuf Rıza Paşa ve Mirza Han'ın bu gibi sözlerin Müslümanların pratik başarılarını olumsuz yönde etkilediklerini söylemeleri üzerine Ebü'l-Huda ve diğerlerinin buna itiraz edip, böyle denilmesinin küfür olduğunu söyledikleri nakledilir. Cemaleddin'in bu iki grup arasında orta yolu bulan bir açıklama yaptığı kaydedilir⁴⁰⁷. Bu toplantıya katılan kişilerin, toplantı konusunun ve daha sonra toplanıp toplanmadıkları veya mutad toplantılarının olup olmadıkları tahkike muhtaç olsa da ilginç bir heyet oluşturdıkları ortadadır. Bu açıdan Cemaleddin Efgani gibi önemli bir şahsın İstanbul'a çağrılmasındaki ve sonrasında burada tutulmasında Ebü'l-Huda'nın önemli bir role sahip olduğu görülebilir.

Bundan başka, Ebü'l-Huda Efendi'nin "Hâlidî Salih" diye anılan bir zat için aracı olduğunu görmekteyiz. Cezayirli olan bu zatın, Cezayir'in sosyal, idari, ekonomik ve entelektüel alanlarda hegemonyadan kurtulmak için Fransa'ya karşı mücadele ettiği dile getirilir⁴⁰⁸. Tunus'ta üç yıl sivil faaliyet içerisinde iken Fransızlar tarafından yakından izlenen Halid el-Salihi Ebü'l-Huda'nın tavsiyesiyle Sultan'a tanıtılarak kendisine bir Osmanlı Pasaportu verilmiştir⁴⁰⁹. Ardından yine Ebü'l-Huda'nın tavsiyesiyle Hicaz'a bir misyon için gönderildiğini kaydeden Farah, bu münasebetle onun Mısır'a gidip Hidiv'in hilafet ile ilgili durumunu araştırmıştır⁴¹⁰.

Ayrıca, Ebü'l-Huda'nın, hemşehrisi olan İzzet el-Abid Paşa'yı da ilk olarak Sultan'a takdim ettiği söylenir⁴¹¹. Ziya Şakir'in beyanlarına göre, İzzet Paşa önceleri Ebü'l-Huda konağının müdavimlerinden olup, zekası ve Arap oluşu Ebü'l-Huda'nın dikkatini çekmiştir. Yazdığı bir layihayı Sultan II. Abdülhamid'e onun verdiği, özel anlamda İzzet El-Abid'i

⁴⁰² A.g.e, s.390.

⁴⁰³ A.g.e, s.406.

⁴⁰⁴ A.g.e, s.390.

⁴⁰⁵ Albert Hourani, a.g.e, s.108.

⁴⁰⁶ Nikki Keddie, a.g.e, s.385-386.

⁴⁰⁷ A.g.e, s.386.

⁴⁰⁸ Casear Farah, *Arabs and Ottomans*, İstanbul 2002, s.415. Farah, bu kısa biyografiyi Dr. Ammar Hilal'den alıntı yapmıştır.

⁴⁰⁹ A.g.e, s.416.

⁴¹⁰ Aynı yer.

⁴¹¹ A.g.e, s.396.

Sultan'a takdim ettiğini anlatır. Daha sonra aralarının bozulmasını İzzet Paşa'nın sarayda yerini sağlamlaştırıp ecnebi imtiyazlarla uğraşması şeklinde anlatır⁴¹². Pek çok hatıralarda bu ikisi arasındaki soğukluk anlatıldığı gibi bu çalışmada da ayrıca bahsedilmişti. Ancak, Ebü'l-Huda vesilesiyle İzzet Paşa'nın sarayla tanışması bağlamında değerlendirilmesi gereken şey Abdülhamid'in daha sonra İzzet Paşa'dan nasıl istifade ettiğidir.

c. Ebü'l-Huda ve Dini-Kültürel Meselelerdeki Danışmalığı

Sahip olduğu Arap kimliği ile bu coğrafyada meydana gelen bazı sorunların çözümünde ve bir takım etkili insanların Sultan'a tanıtılması yada getirilmesi noktasında aktif rol almasının yanında, Ebü'l-Huda'nın bir vazifesinin de bazı dini ve kültürel meseleler cihetiyle kendini bir "otorite" olarak kabul ettirmesidir. Burada, Padişahın kendisine gösterdiği ilginin de böyle bir pozisyonu pekiştirdiği muhakkaktır. Daha çok eserleri noktasında değineceğimiz bu "alim" kimliği onu belli noktalarda öne çıkarmıştır.

Baha Gürfırat'ın neşrettiği bir belgede Ebü'l-Huda'nın Sultan tarafından incelenmesini istediği bazı kitaplar hakkında yorum ve özet yaptığı görülmektedir. Bu bir nevi kültürel danışmanlık anlamına gelebilir çünkü kitabın içeriği hakkında özeti sunduktan sonra açık bir şekilde kitabın neşredilip edilmemesi hususunda fikir beyan etmektedir. Bu belgenin özellikle içerdiği konu da aslında şu ana kadar Ebü'l-Huda'yı incelemeye çalıştığımız bağlama uygun düşmektedir. Belge aynen şöyledir;

"İradeleri üzerine aynen geri sunduğum şark meselesi hakkındaki kitabı inceledim. Bu konudaki düşüncelerimi kısaca arz ediyorum. Kitap, Hidiv'in mensuplarından ve Mısır'ın tanınmış yazarlarından Mustafa Kamil nam zatın eseridir ve Fransızlarla Hidiv'in lehine ve İngilizlerin aleyhine yazılmış ve mahsus bir fikir üzerine tertip olunmuştur. Ön sözden başka yedi bölümdür. Birincisi Yunan istiklali, ikincisi Osmanlı devleti, üçüncüsü Kırım muharebesi, dördüncüsü Rusya muharebesi, beşincisi son Mısır meselesi, altıncısı Yunan ve Bulgar meselesi, yedincisi Ermeni meselesidir. Sözün kısası, Mısır Hidiv'i ile Fransa'ya hizmet için yazılmış olup Osmanlı devletinin yenilgiye uğradığını ve Mehmet Ali'nin üstün geldiğini belirtmektedir. Yazara göre, Mehmet Ali'nin asıl maksadı Şam diyarını Mısır'a katmak ve bu suretle yeni bir İslam devleti kurmaktır. Fakat şimdiki Hidiv bu düşüncede değildir. Zihinleri karıştırıcı olan bu kitabın Arap ve İslam diyarlarına sokulması cidden zararlıdır."⁴¹³

⁴¹² Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi idare Edenler I*, s.268.

⁴¹³ Baha Gürfırat, *a.g.m.*, s.28.

Ayrıca Ebü'l-Huda Efendinin yine bu sıfatıyla yurt dışında çıkarılan bazı dergileri dahi tetkik ettiğini görmekteyiz. 14 Zilhicce 1310/28.06.1893 tarihli bu belgede, Amerika'da *Muslim World* adıyla yeni neşredilmeye başlanmış İngilizce bir derginin içerisinde zararlı yazıların olup olmadığı hakkında incelenmesi için bir nüshasının da (ileride çıkacak diğer sayılarının da) Ebü'l-Huda Efendiye yollanması istenmiştir⁴¹⁴. Yine bu minvalde gerçek amacı İzzet Paşa'yı kötülemek olan bir jurnalinin içerisinde şöyle bir hadiseden bahseder. Arap hilafetini canlandırmak için Halil Kabani isminde bir zatın Şam'ın yarısında bir tiyatro oynatıp fikirleri karıştırdığını öğrenip Şam müftüsünü uyarak bu tiyatroyu engellediğini bildirir. Bu zatın Şam'dan çıkarılmasını sağlar, ancak aynı şahsın Mısır'a sığınıp yine Arap saltanatı fikrine inhimak etmiş insanlar ile fesada devam ettiklerini yazmıştır⁴¹⁵. Görülen o ki Ebü'l-Huda kendisini ilgilendiren coğrafyada Osmanlı aleyhine cereyan eden olayları yakından takip ediyor ve müdahale ediyordu.

Ebü'l-Huda bu türden haberleri anında padişaha ulaştıracak bir hale gelmişti. Örneğin, "mühim ve mahrem" diye sunduğu maruzatta Mısır Maarif Müdürlüğünden Beyrut'a gelmiş bir zatın açtığı tiyatrodaki bu tipten fikirler olduğunu haber veriyordu⁴¹⁶. Aynı belgede, eski tarihlerde Zeydi ulemasından bir zatın usul-ü dine dair yazdığı bir eserin Mısır'da *el-Müeyyed* adlı matbaasında ta'b edildiğini ve bu kitabın Hicaz, Yemen, Suriye ve Trablusgarp'a sokulduğunu haber verir. Ayrıca "bir komite-i mahsusa" tarafından "Vücub-u Halifeteyn" namında iki halifenin olmasının vacip olmasına dair bir ulema heyetine telif ettirilen bir eserin tekmiil derecesinde olduğu ve bunun Gazi Paşa kulları tarafından dahi bilindiğini bildiriyor⁴¹⁷.

Bu anlamda bahsedilmesi gereken küçük bir misalde yeni ihtida etmiş İngiliz bir zatın İstanbul'u gezi programı içerisinde Ebü'l-Huda Efendiye getirilmesidir. 1308/1891 tarihli bu belgeden anladığımız kadarıyla Galata Kulesi ve Kağıthane gezildikten sonra Mabeyn-i Humayun'da Emin Bey ile görüştürülen Kowilliam denen bu zata burada Padişahın hediye ve ihsanları verilmiştir. Daha sonra Beylerbeyi Sarayı, Mekteb-i Cedide ve Mekteb-i Askeriye'ye götürülmüştür. Münif Paşa, Zeki Paşa ve Japonyalı Nodo Efendi ile görüştürüldükten sonra, Padişahın emriyle Ebü'l-Huda Efendinin hanesine götürülmüştür. Burada Ebü'l-Huda efendi bu zatla bir hayli konuştuğu ve İngiltere'de İslam'ın yayılması şekliyle alakalı nasihatlerde bulunduğu kaydedilir⁴¹⁸.

⁴¹⁴ B.O.A. Y.PRK.AZJ 24/59

⁴¹⁵ Y.EE 14/157-16

⁴¹⁶ Y.EE 14/157-17

⁴¹⁷ Aynı belge.

⁴¹⁸ Y.PRK.BŞK 21/60.

d. Politikaların Belirlenmesinde Ebü'l-Huda'nın Rolü

Yukarıda da bahsedildiği gibi Tufan Buzpınar, F.A.K. Yasamee gibi günümüz tarihçi ve araştırmacıların ortak görüşü Ebü'l-Huda'nın devlet politikaları üzerinde ne kadar etkin olduğunu destekleyecek yeterli bilginin ve belgenin olmadığı istikametindedir. Kemal Karpat ise Ebü'l-Huda Efendinin de içinde bulunduğu grubun aktif politika belirlemekten çok sadece Arap meseleleri ve dini konular noktasında danışmanlık yaptığı yönünde fikir beyan eder⁴¹⁹. Gerçekten bu noktada Ebü'l-Huda'nın arşiv malzemeleri içerisinde yönlendirici türden layiha ve arıza sahibi olduğunu söylemek güçtür. Ancak az da olsa değerlendirilen malzemeler arasından iki örnek ile karşılaşılmıştır. Bunlardan biri Şarki Rumeli ve diğeri ise Kürdistan havalisi ile ilgilidir. Aslında ilk belge kendisine ait değildir, ancak dershanesine gelen hiç görmediği bir zat olarak tarif ettiği bir Rumeli Şarkî mektupçusunun söz konusu coğrafyadaki ahvale dair bir layiha bıraktığı ve aynı şekilde mütalaa olunur zannıyla takdim ettiğini söyler⁴²⁰. Diğer belge ise daha sarıh bir şekilde “tavsiye” içermektedir. Aynen şöyledir;

“Ezcümle bu günlerde her ne sebepten nâşi ise Ermenilere dair Avrupa’da kâl ü kil deveran etmekte iken Musul vilayeti dahilinde taife-i ekraddan Barzaniciler ve Talabanilerin arasındaki vukuât-ı hafâda sa’y-i şahânedeki cidden ehemmiyetsiz olduğu halde erbab-ı ağraz için cay-i bahs olmuş mülâhazadır vukuat-ı mezkureden mahalli cihet-i şimaliden İran’a ve garbiyyeden Diyarbekir dahilinde bulunan Cizre dağına ve garb-i şimâlidin Van ve Bitlis dağlarına mülâhık olduğu cihetle aşâir-i mecâvusiye aks-i havâdis edip ondan bir çok kâl ü kil tekevvünü tabidir binaenaleyh burada bulunan Barzanici Cevad efendi dâi’leriyle ekrâd-ı mutebarânından nimet-i hümayunlarıyla müstefrik bazı bendegâna taltif buyurulup oranın hükümetleriyle asker kumandanı taht-ı nezaretinde olarak tarafeyn-i icra-yı nasihat için memur buyuruluyor ise askerin istimali kadar son neticeye sebep olacağı zannederim bazı muvazzaâtı hususiye içinden beri vakt-i neşat-ı âli bekleyip biavn-i tealâ tensib buyurulduğu zamanda muvazaât-ı mezkureyi şifâhen hâkipây-i âli hazret-i zillullahilerine arz olunacağı ma’ruzumdur”⁴²¹.

Belgede belirttiği gibi Ebü'l-Huda yapılacak uygulamanın asker kullanımına dahi sebep olacağını söyleyip bu noktada mütalaalarını şifâhen yani yüz yüze arz etmeyi istemektedir. Burası önemlidir çünkü akıllarda istifham meydana getirmektedir. Acaba Ebü'l-

⁴¹⁹ K.Karpat, *a.g.e.*, s.194.

⁴²⁰ Y.PRKAZJ 13/92. Bu belgenin kendisi mevcut değildir sadece takdim kılındığı bilinmektedir.

⁴²¹ Y.EE 14/15

Huda bu tür meseleleri yazmaktan ziyade padişah huzurunda konuşmayı mı tercih ediyordu ya da padişah mı öyle arzu ediyordu? Bu noktada bir bilgiye sahip değiliz, fakat Ebü'l-Huda'nın çok sık Padişah huzuruna girip çıktığı bilinen bir meseledir. Ama yine de bu tür tavsiyelerin ne tarzda uygulandığını tespit etmenin zorluğunu belirtmemiz gerekecektir. Yeri gelmişken, 1890'lı yıllarda İstanbul'daki İngiliz elçiliğine ulaşan bir bilginin içeriği dikkat çekicidir. Bu bilgide, Ebü'l-Huda ve Ahmet Es'ad efendilerin İngilizlerin Mısır işgaline karşı şiddetli politikaların uygulanması yolundaki bazı yönlendirmelerine karşı, devrin müşavirleri tarafından reddedilerek bunun teklifi zamansız, münasebetsiz ve devlet menfaatine ters olduğu söylenmiştir⁴²². Hatta, buna Sultan Abdulhamid'in sinirlendiği ve bu ikiliyi uyardığı iddia edilir⁴²³.

Devlet politikalarının belirlenmesinden çok değerlendirilmesi noktasında daha önce temas ettiğimiz röportajdan iktibas yapmamız gerekecek. M. de Blowitz isimindeki Fransız yazarın İstanbul seyahati sırasında Ebü'l-Huda ile bir mülakat yaptığı söylenmişti. Bu mülakatın belirli kısımlarında Osmanlı Devletinin politikaları hakkında Ebü'l-Huda'nın yorumları istenmişti. Bu röportaj okunduğunda Ebü'l-Huda'nın ne kadar hassas bir şekilde bu sorulara karşılık verildiği ve II. Abdülhamid'in siyasetini mantıklı bir zemine oturtmaya gayret ettiği görülecektir. 5 senedir İstanbul'da olmasından ötürü yokluğunda cemaati ve yakınları arasında huzursuzluğunun olup olmadığı sorusuna karşı Ebü'l-Huda gelişini Halife'nin emrini uygulama sadedinde "Benim ilk vazifem Halifeye itaat etmektir. Onun arzu buyurduğu şey benim burada olmam" diye cevaplayıp herhangi bir sıkıntının olmadığını söyler⁴²⁴. Röportaj şöyle devam ediyor;

" Soru: Türkiye'nin çektiği sıkıntıları Abdülhamid giderebilecek mi?

Cevap: Sultan II. Abdülhamid bu sıkıntıları giderecek iradeye sahiptir. Allah ona böyle bir güç vermiştir. Devlet bu kadar sıkıntı çektikten sonra Allah onu yollamıştır. Çünkü o, kalbinde o iradeyi taşıdığı gibi neticeye ulaşmak için yine onun ruhunda gerekli kudret ve aydınlık mevcuttur. Bu yüzden işini tam bitirmeden onun iradesi engellenmemeli ve yaptıkları dahi yargılanmamalıdır.

Soru: Mısır'da İngilizlerin bulunması sıkıntı yaratmaz mı? Sizin gibi bir insan bundan sıkıntı duyuyor mu? Kutsal şehir Kahire'nin Hristiyanlar tarafından yönetilmesi Mekke'ye giden yolun kafirlerin elinde olması sizde bir rahatsızlık meydana getiriyor mu?

Cevap: Bu soruyu sadece bir Müslüman olarak değil daha geniş bir alanda yargılıyorum. Allah insanlığın Rabbidir, yalnız bizim değil. Bütün insanlık açısından

⁴²² T.Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and The Arabs*, s.101.

⁴²³ Aynı yer.,

⁴²⁴ M. de Blowitz, *a.g.e*, s.178.

bakıldığında kötülük olarak gözümüze çarpan şey bir milletin diğer bir milletin boyunduruğunda olmasıdır. Birincisi, egemen olan zenginleşiyor ve ezilen fakirleşiyorsa... İkinci durum, ezilen millet başta özgür iken daha sonra köleleştiriliyorsa... üçüncüsü ise ahlaklı ve faziletli bir yapıya sahip iken bu onların bu özelliklerini yok ediyorsa... İşte bu üç durum da insanlık açısından kötüdür. Bu anlamda İngilizlerin oraya özgürlüğü, bilgeliği ve hoşgörüyü getirmesi imkansızdır... Bunların üzerine Allah orada olağanüstü koşullar yarattı. Bana gelince bundan dolayı acı çekmedim. İkna oldum ki Mısırlı kardeşlerim bozulan düzenlerinden dolayı sıkıntı duymayacaklar...

Soru: Urabi paşa hakkında ne düşünüyorsunuz?

Cevap: İslam dünyasının görüşünü mü soruyorsunuz yoksa kendi görüşümü mü?

Soru: Kendi görüşünüzü sormak gibi bir tuzağa sizi düşürmek istemem... İslam dünyası ne düşünüyor?

Cevap: Bu konu hakkında üç fikir vardır. İslam dünyasının çeşitli sınıflarına bakarsak, şöyle diyebiliriz; ilk kategoride bunu bilmeyen büyük bir kalabalık kitle var. Bunlar için Urabi Paşa eşsiz bir komutan ve başarılı olması vazifesinin en çarpıcı delili olacaktı fakat bunlar için ülkenin yaşadığı başarısızlığı unutturmak zor olacak. İkinci kategorideki küçük bir zengin kesim için Urabi Arap ırkının, M. Ali Paşanın nüfuzunu kurtarmak istedi. Ama buna ulaşamadı çünkü ona yardım edilmedi. Bu adam ne bir deli ne de bir suçlu. Onlar için bu adam bir kahramandır öyle ki minnettar olunacak bir hatırayı koruyan bir kahraman. Üçüncü kısım ki servet ve eğitim açısından yüksek seviyedeki kimselerdir. Bunlar için Urabi'nin yaptığı affedilmeyecek bir hataydı. Birlik ve evrensellik gibi büyük bir Nebevi kanunu çiğnedi.

Soru: Peki madem Sultan onlara yardım etmedi, peki neden Urabi tarafından sarsılan düzeni tesis etmek için İngilizlere katılmadı?

Cevap: Hareket sahasındaki Müslümanları aydınlatmadan evvel İngilizlere katılmaktan tereddüt etti. Tereddütlerin bitmesi için Allah'ın bu şartları hazırlamasını bekledi.

Soru: Urabi isyanı ne İngilizlerin ne de bir yerin işgaline yaradı değil mi?

Cevap: Bilakis Müslümanların itibarını zedeledi. Hz. Peygamber buyurur ki topluluk için faydalı olacak kişi kollara alınarak karşılanmalıdır. Bir açıdan Avrupalılar yönetime faydalı olan şeyi getirdi; rahatlık ve huzur. Bu topluma

Urabi'nin bile reddedemeyeceği bir rahatlık getirmişlerdir.⁴²⁵ Hz. Ömer zamanında kendisine karşı söven bir Mecusi savaş esirini getirirler, Hz. Ömer kendisine karşı kaba ve haşın bakan o zata işini sorar. Değirmenci olduğunu öğrenince ne kadar tehlikeli bir kişi olduğuna bakmaksızın kendisinden halkına yel değirmeni yapmasını ister. Ardından etrafındakilere arkasından kendisinin onun kötü vasıflarından haberdar olduğunu bildirmemelerini söyler, çünkü korkup hizmet etmeyi ret edebileceğini söyler. Mahkum yel değirmenini yapıp, Müslümanlara bunu öğretir. İlerleyen vakitte işte o mahkum Hz. Ömer'e saldırarak onu öldürdü. Ölüm anında bu durum kendisine bildirilince kendisinin eninde sonunda değiştirebileceğini ama artık onların ekmek yapabilecek bir kabiliyete sahip olduklarını söylemiştir. İşte Nebevi tavır budur. Biz dünyanın her tarafındaki milletler ile yaşayabiliriz. Bize düşen vazife; hilm, yardım ve uyumluluk gibi şeylerdir, bizim silahımız bunlardır. Bundan dolayı Avrupalılara karşı Urabi'nin yorumladığı bu davranış doğru değildir.”

Röportajın bu kısmında yazar, sufizm ve İslam'da kadın hakları gibi o dönem itibariyle tartışmaya açık sorular sormaktadır. Kadın meselesine yaklaşımı ilginçtir. Kur'an-ı Kerim'in hiçbir yerinde kadının yüzünü örtmesinin geçmediğini belirterek, bazen gelenek ve göreneklerin kadını eve hapsettiğini söyler. Hatta, bu adetin İslam toplumuna biraz da Bizans ve Yunan'dan geçtiğini iddia eder.⁴²⁶ Röportajın sonuna doğru yazar o dönem için gündemde olan bir soru daha sorar. Bu soru Sudan ve Cezayir'deki Mehdi hakkındadır. Bu soruya Ebü'l-Huda'nın tatlı bir şekilde tebessüm ederek cevap verdiğini söyleyen yazar, onun Hz. Peygamberin bir kurtarıcı haber verdiğini söylediğini aktarır. Ardından tarihte insanlar arasında sürekli kurtarıcı iddiasıyla ortaya çıkan birilerinin olduğunu ama çabucak sönuverdiklerini söyleyen Ebü'l-Huda söz konusu Mehdi'nin de onlardan biri olduğunu söyler. Ufak bir latifeyle bitirir röportajı: “ Cezayir'dekine gelince onun şöhreti henüz bana ulaşmış değil!”⁴²⁷.

Röportaj bitiminde Ebü'l-Huda'nın yazara karşı çok centilmence davrandığını görüyoruz. Elindeki iri taneli güzel bir tesbihi yazara hediye ederek güzel sözlerle onu uğurlamıştır. Yukarıdaki ifadeleri değerlendirecek olursak Ebü'l-Huda'nın devletin politikalarına çok paralel davrandığı görülecektir. Calib-i dikkat bir husus ta röportajın başına düşülen bir hamıştır. Yazara göre, bu röportajı okuyan Avrupa'nın önde gelen siyasilerinden

⁴²⁵ Bu noktada Ebü'l-Huda'nın sözleri yukarıdaki ifadeleri ile çelişmektedir. Ama işgal kabullenilip de Arabi Paşa'nın isyanını nazara alınarak okununca siyasi bir manevra yaparak cevapladığı görülecektir.

⁴²⁶ A.g.e, s.189.

⁴²⁷ A.g.e s.192. Bu noktada, Cezayir'in Fransız sömürgesi olduğu hatırlanmalıdır. Burada sanki ebü'l-Huda hem kendi konumunu nazara veriyor hem de Fransızlara teskin edici bir mesaj yollamak istiyor gibidir.

biri “İşte bu röportaj ikiyüzlü Müslümanların zihniyetinin göstergesidir” demiştir. Bunun üzerine, yazar ise “Tarih bu yaralayıcı ifadeyi zapt edecektir” diyerek tepkisini göstermiştir⁴²⁸.

Sonuç olarak Ebü'l-Huda'nın bir devlet adamı gibi siyasetin karar alma mekanizmasında çok belirgin bir role sahip olmadığını söylemek mümkündür. Ancak, yaşadığı bölgeyi tanıyan etkili biri olması hasebiyle, Sultan II. Abdülhamid'e bazı mevzular noktasında görüşlerini bildirmiş ve bir nev'i danışmanlık yapmış olduğunu söylemek mümkündür. Ama bu danışmanlık keyfiyeti tam olarak bilinmemekle beraber, Sultan'ın bu fikirleri dinlemesinin uygulaması anlamına gelmediği de hatırlanmalıdır.

e. Ebü'l-Huda ve Nil Gazetesi

Mısır, İngilizlerin 1882 yılında işgalinden sonra özerk olan konumundan daha farklı bir hale bürünmüş, adeta Osmanlı Hilafet ve Saltanatına karşı olan Arap muhalefetin temerküz ettiği mekan olmuştur. Bu muhalif kanadın yayınlarına karşı ise Saltanat ve Hilafet yanlısı yayınlar da olmuştur. Bu yayınlardan biri de Rifai olduğunu anladığımız Hasan Hüsnü Toyranî'nin (1850-1897) çıkarttığı *en-Nil* gazetesidir. Bu gazete 1891 yılında yayın hayatına başladı⁴²⁹. Gerek kendisinin Ebü'l-Huda hakkında yazmış olduğu bir biyografi çalışması⁴³⁰ gerekse *Nil* gazetesinin içeriği ve yayınları onun bir Rifai olduğunu ya da en azından Ebü'l-Huda muhibbî olduğu sonucuna götürebilir. Nitekim kendisi 1300/1883 yılında Mısır'da kendi adıyla anılan matbaasında Ebü'l-Huda'nın Ahmed Rifai'nin vird ve dualarını havi bir eseri olan *Sabah 'e-l Münîr* adlı eserini basmıştır.

Nil gazetesinin içeriğine bakıldığında tam bir Osmanlı Saltanat ve Hilafet yanlısı yayın yapıp aleyhte propagandalara karşı geldiği anlaşılabacaktır. Örneğin bir sayısında Osmanlıca bir makale derc ederek bu makalenin çok büyük bir alim tarafından yazıldığını ama ismini vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu makale Hilafetin Hz. Paygamber'den teselsülen Yavuz Sultan Selim'e oradan ise II. Abdülhamid'e geldiği tezini işler. Ayrıca, daha sonra bu makaleyi Arapça yayınlamayı düşündüklerini dile getirmişlerdir⁴³¹. Bundan başka, her paragraf başında “Biliyorsunuz” sözüyle Osmanlı Hilafetine itaatın lüzumundan bahseden ayrı bir makale daha yayınlamışlardır⁴³².

⁴²⁸ A.g.e, s.173.

⁴²⁹ İsmail Kara, Hilafet Risaleleri 1, İstanbul 2002, s.26. Bu eserde, İ. Kara onun kısa bir biyografisine ve “Makale fi İcmâli'l-kelâm 'ala Meseleti'l-Hilafe beyne Ehli'l-İslâm” başlıklı bir makalesinin tercümesine de yer vermiştir. Bu makalede Osmanlı Hilafetinin meşruiyet ve faziletlerinden bahsetmektedir.

⁴³⁰ El-kavlü'l-fasl fi tercemeti Ebi'l-Huda, Mısır 1313, s.48.

⁴³¹ *Nil*, No:472, 25 Ramazan 1313, (09.03.1896)

⁴³² *Nil*, No: 471, 4 Ramazan 1313

Başka bir sayısında, o sırada Mısır'da çıkmaya başlamış ve II. Abdülhamid aleyhinde sivri ve aleyhte yayınları ile tanınan Murad Bey'in çıkardığı *Mizan* gazetesine karşı reddiye türünden yazılar yazmıştır. "Sâhib-i cerîde-i Mizan" sütunu altında çıkan bu yazıda, yazar Murad Bey'in başlangıçta *Nil* gazetesinde çalıştığını hatta onunla İstanbul'dan eski dost oldukları ve geçmişte iyi bir kimliğe sahip olduğuna dair beyanlarından sonra, fikirlerinin değiştiği ve bir türlü cehalete girdiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, değişme nedeni olarak birilerinin para yardımı olup olmadığı sorulmaktadır. Yine, onun İstanbul'da giriştiği muhalif tavırlar aktararak, "Etrak'ü-l Ahrâr" isimli bir grup kurduğu ve o zamanlar şâyi olan Ermeni meselesinden istifade ile zihinleri bulandırdığı söylenmiştir. Bunlar anlatıldıktan sonra onun yaptıklarının dinen ne anlama geldiği ve ne tür bir cezaya müstehak olduğu ise ilginç bir üslup ile anlatılır. Birincisi, ümmeti ayrılığa soktuğu için Hadis-i şerif gereği öldürülmesi gerekir. İkinci olarak, yine bir takım ayetlere istinaden onun Allah'a ve Rasulüne karşı harp açtığından dolayı ölmesi gerekir. Son olarak da onun şehadetinin kabul edilemeyeceği çünkü Hucurat suresinde geçen bir ayet gereği fasıkların haberlerine kulak verilmemesi gerektiği anlatılmıştır. Neticede, bu sütunlarda onun gibilerinin isminin geçmemesi gerektiği ancak insanları idlâl ettiği için bunları yazmak zorunda olduklarını söylemişlerdir⁴³³. Bu yazı tam olarak bize Mısır'da statüko ve muhalefet taraftarlarının birbirleriyle olan entelektüel kavgalarını göstermesi bakımından çok mânidardır.

İşte bu tür yayın örneklerine rastladığımız *Nil* gazetesi aslında nerdeyse Ebü'l-Huda'ya ait bir yayın organı gibi çalışmaktadır. 18 Mayıs 1893 tarihli nüshasında, Ebü'l-Huda'ya ait olup, hain, fasid ve hasidlere karşı yazılmış olan *El-Hakk-ı Mubîn Fî İbhatü'l-Hâsîdin* adlı bir risale neşretmişlerdir. Ayrıca, eserin girişinde böylesine önemli bir risaleyi yayınladıkları için çok talihli olduklarını söyledikleri ve "Büyük ve Güneş gibi bir alim" olan Ebü'l-Huda'ya teşekkür ettikleri görülecektir⁴³⁴.

Nil gazetesi, ayrıca, Ebü'l-Huda hakkında çeşitli zaman ve mekan dilimlerinde yöneltilmiş ithamlara karşı yayınlar da yapmıştır. Bir sayısında, *Cerîdetü'l-Felah* isminde bir gazetenin sahibi olan Bağdadlı Said Delle isminde bir zatın Ebü'l-Huda'ya karşı saldırısını şiddetle kınamıştır. Ebü'l-Huda'nın nesebine laf uzatıldığını ve Seyyid olmadığı şeklinde ifadelerin geçtiğini anladığımız bu gazeteye Rifai şeyhi Tahir Keyyali, eski Şam Nâkibü'l-Eşrafi Şeyhü'l-Meşâyih Seyyid Ahmed Acleni er-Rifai, Deyr Livâsının Nâkibü'l-Eşrafi, Hama Nâkibü'l-Eşrafi Seyyid Muhammed el-Hariri gibi zatların içerisinde bulunduğu bir grubun müdafa yazısını yayınlamışlardır⁴³⁵. Aynı sütunda, II. Abdülhamid'e medh ve övgülerin de yapıldığını görmekteyiz. Vâkıa, daha önceki sayılarının birinde bu gazetenin

⁴³³ Aynı yer.

⁴³⁴ *Nil*, No: 366, 18.05.1893.

⁴³⁵ *Nil*, No.367, 25.05.1893

ithamlarına Ebü'l-Huda'nın bir makalesi ile cevap verdiklerini öğreniyoruz. Ayrıca, onun kendisini tamamen İman ve Hilafete vakfettiğini, eserlerinin bütün İslam alemindeki medreselere yayıldığını dile getiren gazete Ebü'l-Huda'nın şeceresini ve eserlerinin isimlerini yayınlamıştır⁴³⁶.

Başka bir sayıda, Tunus'ta intişar eden *Hadîra* adlı bir gazeteden bahsedilir. Bu gazetenin başta Ebü'l-Huda'nın aleyhinde yayınlar yaptığını ancak doğruyu görerek artık bu tür yazılar yazmadığı belirtilir. Bu yazının sahibinin Hasan Hüsnü Paşa'nın talebesi olduğu anlaşılmakta ve "Üstadı" ile Ebü'l-Huda'nın savunulduğu dile getirilmektedir⁴³⁷.

25 Ramazan 1313/09 Mart 1896 tarihli nüshasında ise Ebü'l-Huda'nın pek genç yaşta Sultan'ın huzurunda bu derece iltifat görmesine karşı bazı hasedçilerin iftiralarına maruz kaldığı anlatılmakta ve Ebü'l-Huda'ya hitaben teselli türünden sözler sarfedilmektedir. Örneğin;

"Efendimiz (Mevlaya) Bu kötülükleri gazetelerde neşretsınler sen onlar ile ilgilenme! Senin sahip olduğun çok yüce bir makamın var ve o makam onlar kötüledikçe daha da yükselmektedir.

Efendimiz, onları bağışla, kim sana kötü davranırsa sen ona iyi davran! Bir gün gelecek onlar bu yaptıklarından ötürü pişman ve nâdim olacaklar..."⁴³⁸.

Aynı sayıda, Ebü'l-Huda'nın biraderi Seyyid Nureddin Efendinin vefat ettiğini ve vefatından önce evinden hiç çıkmayan Ebü'l-Huda'nın onu ziyaret ettiğini ve yanında iken Seyyid Nureddin'in eceli geldiğini anlatır. Bu vefat olayına çok yer ayıran Nil gazetesi, Seyyid Nureddin Efendinin büyük bir alim olduğu, pek çok eseri bulunduğu⁴³⁹ ve diğer hususiyetleri üzerinde bilgi verir. Vefat haberinin Sultan tarafından işitildiğini, Sultan'ın büyük üzüntü duyup Ebü'l-Huda'ya taziye gönderdiği ve ayrıca tüm cenaze masraflarını karşıladığını da belirtir. Cenazesinin Eyüp camiinde kılınıp nâaşının Hasip Efendi Tekkesine gömüldüğü bildirilmiştir⁴⁴⁰.

Bazı örnekleri aktarmaya çalıştığımız *Nil* gazetesinde daha pek çok ilginç yazıları görmek mümkündür. Buradan çıkarılacak sonuç; Ebü'l-Huda'nın etki sahasının, sadece Suriye ve çevresi olmadığı, aynı zamanda Mısır gibi o zaman için Osmanlı Devleti açısından da

⁴³⁶ *Nil*, No: 364, 4 Mayıs 1893. Bu sayıda ayrıca, Ebü'l-Huda'nın tercemesine dair yazılmış bazı müstakil eserlerin isimleri de verilmiştir. Bunlar Abdülkadir Kadri; *El-Kevkebü'l Münîr*, Müftizâde Nuri Efendi el-Arhavî; *Ta'zirî'l-Nâdi*, Bağdad'da Seyyid İbrahim Efendi er-rifai; Bellü's-Sade, Hama Nâkibü'l-Eşrafî Muhammed Harifî; *Münteha'l-İrab ve Zeylû'l Cemîl* adlı eserlerdir.

⁴³⁷ *Nil*, No: 471, 4 Ramazan 1313.

⁴³⁸ *Nil*, No:472.

⁴³⁹ Seyyid Nureddin Ebü'l-Huda'nın kardeşi olup "Ebü'l-Mecd" lakâbıyla anılmıştır. Onun bir küçüğü ise daha önce gördüğümüz gibi Abdürrezzak Efendi'dir ki lakâbı "Ebü'n-Nasr'dır". Seyyid Nureddin'in bulabildiğimiz bir eserinin künyesi şöyledir:

Et-Tuhfetü's-Seniyye el-Ahmediyye er-Rifaiyye, İstanbul 1302.

⁴⁴⁰ Aynı yer.

stratejik önemi büyük olan bir coğrafyada da hissedildiği anlaşılmaktadır. Acaba, Hasan Hüsnü Paşa gazete için Ebü'l-Huda'dan tahsisat alıyor muydu? Buna dair bir malumata sahip değiliz ancak onun çok açık bir şekilde genelde Osmanlı taraftarlığı özelde ise Ebü'l-Huda taraftarlığı yaptığı tartışılmayacak bir realitedir. Matbuat alanında cereyan eden bu ateşli tartışma ve mücadeleler ise başlı başına bir konu olduğu hatırlanmalıdır.

IV. BÖLÜM

ESERLERİ ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EBÜ'L-HUDA ALGISI

1. Ebü'l-Huda'nın eserleri

Şüphesiz Ebü'l-Huda'nın üzerinde en çok durulması gereken hususiyeti sahip olduğu eserleridir. 200'den fazla eseri olduğu sürekli zikredilir. Butrus Abu-Manneh 1880 ve 1908 yılları arası ona ait olup İstanbul, Beyrut ve Kahire'de 212 kadar kitap ve risale yazıldığı bilgisini verir⁴⁴¹. Vâkıa, kendisi de ölümünden kısa bir süre önce *Serbesti* gazetesine verdiği mülakatta Padişahın kendisine kitap yazma vazifesi verdiğini ve Padişah'ın kendi kolleksiyonundakiler dahil olmak üzere 200'den fazla eseri olduğunu dile getirmiştir⁴⁴². Abu-Manneh bu eserleri, genelde birbirlerinin mütemmimi konular işlediğini belirtip üç kategoride mütalaa eder⁴⁴³. Birincisi, Sultan II. Abdülhamid'in hilafetini benimsemek ve savunmak dolayısıyla halkın merbutiyetlerini sağlamak. İkincisi, Rifai tarikatını yayılması ve yüceltilmesi. Üçüncüsü, soyundaki Şeriflik ve Seyyidlik ünvanları ile karşı yayınları çürütmektir.

Misyonunun bu şekilde telifat olduğunu kendisi bir eserinde ayrıca belirtmiştir. Fahri olarak kendisine sunula İlmiye mertebelerini aşp, Kazasker olduğunu ve sonra telifat ve tasnifat olmak üzere kendisine bu vazife düştüğünü söylemiştir. O zaman itibarıyla 60'ı aşkın eseri olduğunu belirtir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunun basıldığını ve Mağripten Hind'e kadar yayıldığını zikretmiştir⁴⁴⁴. Abu Manneh de bu eserlerin bir kısmının dikte ettirilmiş olacağını söyler ama ona göre yine de rakam büyüktür ve ortalama her seneye 10 kitap düşmektedir⁴⁴⁵.

Bu noktada Ebü'l-Huda bir tarikat şeyhi olmasına rağmen ilmiye yönü ağır basan bir alim gibi hareket etmektedir. Yer yer eserlerinde kullandığı üslup ve takip ettiği metod olarak da bu intibayı veren müellifin bu yönü ihmal edilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet ile beraber hakkında türetilen ithamlar ve kişiliğinin rencide edilmesi bu yönünün tam olarak bilinmemesine yol açmıştır. Bununla beraber söz konusu eserlerinin ciddi bir şekilde tahkik ve tetkik edilmesi gerekmektedir.

⁴⁴¹ Butrus Abu-Manneh, "S. Abdülhamid ve Ş. Ebü'l-Huda es-Sayyadî", s.391.

⁴⁴² *Serbesti*, No:77, 20 Kanun-i Sani 1324 (02.02.1909)

⁴⁴³ Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.391.

⁴⁴⁴ Ebü'l-Huda Sayyadî, *Zahiretü'l-Me'ad Fi Zikri Sadât-i Benî Sayyad*, Mısır 1307, s. 60.

⁴⁴⁵ Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.391.

Kitaplarının hepsinin ayrıntılı özetini sunmak güç olacağı için ulaşabildiğimiz kitapların icmalı birer tanıtımı yapılacaktır. Ancak onun belli başlı ve önemli görülen eserleri üzerinde biraz ayrıntılı durmak eserlerinin amaçlarını, içeriğini ve kullandığı metodu görmek açısından faydalı olacaktır. Özellikle dört kitabı üzerinde ayrıntılı durulmuştur, çünkü bu kitapların ilk ikisi bizatihi Osmanlı Hilafeti ve Saltanatı için yazılmıştır, diğer ikisi ise farklı konulara ayrılmasına rağmen ayrıca yukarıda bahsedilen konulara değinmişlerdir. Bir de bu eserlerinin Türkçe yazmalarının mevcut oluşu bu anlamda işlevsel özelliğe sahip oluşunun neticesidir diye biliriz. Başka bir ifadeyle, Arapça eserlerinden özellikle Osmanlı Hilafeti ve Saltanatı adına faydalı görülenlerin Türkçeye çevrildiğini söylemek mümkündür.

Kitapların hepsi Arapça olarak yazılmıştır. Bunlardan bir kısmı yukarıda izah edilmeye çalışılan sâikler ile Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca bu noktada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise hemen hemen her kitabının başında kullanılan “semahatlı, siyadettü, Nâzımü’l-ukud ve’l cevahir, Allame-i Celil vs...” gibi ifadelerdir. Bu ifadelerin içerdiği övgüler müridlerinin ve sevenlerinin ona olan ilgilerini göstermesi bakımından ilginçtir.

a. Da’i’r-Reşâd Li Sebili’l-İttihad ve’l-İnkıyâd

Ebü’l-Huda’nın bilinen en mühim eseri olan *Da’i’r-reşad*, daha önce de geçtiği üzere dostu ve müridi olan ve o sırada sarayda katiplik vazifesi yapan Halep Müftüsü Muhammed Kudsi’nin torunu Halepli Kudsizade Abdulkadir tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Eserin yazım tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak içerisinde ifadelerden I. Meşrutiyet ilanı sıralarında veyahut meclisin çalışma zamanlarında yazıldığı tahmin edilmektedir⁴⁴⁶. Bu ifadeler içerisinde geçen “nizâmat”, “kavânin-i esasiye” ve “usul-i meşveret” gibi kavramlar ile Padişah’ın eskiden beri süre gelen adetin hilafına cemiyetin rahatı uğruna “ittihaz-ı usul-i meşveret” ettiğinden bahsetmesi bu yargıyı kuvvetlendirmektedir⁴⁴⁷. Butrus Abu-Manneh ise eserin 1880’lerde basılmış olabileceğini söyler⁴⁴⁸. Bu eserin kullanıldığı dil itibarı ile yüksek seviyedeki ilim ve devlet erbabına hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Eserin yazılış maksadı Osmanlı Hilafetinin ve Sultanının meşruiyetini dini deliller ile göstermektir. Özellikle Suriye civarındaki Arap müslümanlara hitap ettiği vurgulanır⁴⁴⁹. Eser üç bab ve bir tetimmeden müteşekkildir. Her babda ayrı mevzular ele alınmakla beraber bir

⁴⁴⁶ İsmail Kara, *Hilafet Risaleleri*, İstanbul 2002, s.15.

⁴⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁴⁸ Butrus Abu-Manneh, *a.g.m.*, s.392.

⁴⁴⁹ *A.g.m.*, s.397.

bütünlük içerisinde ve muhkem bir dille bu mevzular aktarılmıştır. Eserin girişinde ise hilafetinin Osmanlıya bilâfâsıla ulaştığına ve sultan II. Abdülhamid'e işaretten şöyle ifadeler kullanılmıştır:

“...Meşârik u megâribde cümle esâtiz-i İslâmın nezdinde bir imamü'l-müslimin bulunmak vacibattan olduğu müsellemler ve musaddak olarak binaenaleyh bu makam-ı 'âli millet-i İslamiyede halife-i evvel cenabı Sıddık-ı ekber (r.a) zamanından ve ihvân-ı kirâmı a'yan-ı ashab-ı fihâm hazaratından intikal ve tâ ki Kur'an ve şeriat-ı garrânın hıfz-ı şeref-i 'âliyesinde ve bu ahd-i şerifin rabitasını sıyanet emrinde itkan ile ittisaf eden cehâbize-i devran mülük-ı muazzama-i âl-i Osman -eyyedallahu seriri mülkihim...- hazaratına ittisâl eyledi.

Fahr-i kainat aleyhi efdalü't-teslimat efendimizin ahd-ı saa'detlerinden beri rabita-ı müteselsile-i asliye üzre bu emr-i hatir-i hilafet ü imamet bi-hamdihi te'âlâ bu kerre silsile-i celile-i Osmaniyenin dürr-i yektası ve sülale-i tahire-i saltanatın zat-ı bi-hemtası serir-i hilafette mâlik-i nehy ü emr ve nâsır-ı kelimetü'l-Hakk'ı fi's-sırri ve'l-cehr, sahib-i mehamid-i hamide ve menakıb-ı cemile-i 'adide, et-takiyyü't-tüka, es-salihü'l-mücahid ve's-sabir fi havmeti'l-meydanı bi'r-rıza, el-mütelakki'l-vâridat bi'l-istinadi ila kuvveti's-Samed-i'l-Vahid halife-i hazreti nebeviye bâ-ittisâl-i 'uhud-u esanid mevlana el-Gazi es-Sultan Abdülhamid ibnü's Sultan Abdülmecid -şeyyedellahu menarehu ve sebbete fi şathai'l-izzî erkanehu ve kararehu- hazretlerine vusuliyle taht-ı saltanat-ı İslamiyede calis olup...⁴⁵⁰.

Birinci bölümde saltanatın ehemmiyeti ve vücudu üzerine ayet, hadis, ilim ve tarikat erbabınca bazı meşhur sözleri nakleden Ebü'l-Huda, Padişah-i âdilîn her vakitte hayır ve bereket getireceği ve insan vücudundaki ruha benzediğini aktarır⁴⁵¹. Çünkü İlahî hükümlerin icrası, dinin nusreti ve İslâm'ın korunup ve hudutların gözetilmesi buna bağlıdır. Aynı yerde, padişahın peygamber makamının vekili ve naibi olduğu belirtilerek, cümle müslümanların padişaha hayırla dua etmesi ve aleyhinde bulunmaması özellikle dile getirilmiştir⁴⁵². Bu bölümde kendi tarikat silsilesi içerisinde yer etmiş bazı şeyhlerin ifadelerine de yer veren Ebü'l-Huda, büyük dedesi Ahmed Sayyad'ın oğluna yaptığı sultana dua edilmesini havi vasiyetini de eklemiştir⁴⁵³. Hatta bu vasiyet içerisinde gavs-ı azamın kim olduğu herkes tarafından bilinse ve padişah bu gavsı bir vazife için emir etse makam-ı hilafete hürmeten o gavsın bu emre itaat etmesinin vacip oluşuna vurgu yapmıştır.

⁴⁵⁰ Ebü'l-Huda Sayyadî, “Dairreşad...”, *Hilafet Risaleleri*, (Derleyen: İsmail Kara), İstanbul 2002, s.168.

⁴⁵¹ A.g.e, s.171.

⁴⁵² A.g.e, s.172.

⁴⁵³ Aynı Yer

Ayrıca Ebü'l-Huda icazetini aldığı Şeyh Muhammed Ravvas'tan konu ile alakalı bir kaside alıntı yapar. Söz konusu kaside de Osmanlı hanedanı övülmekte ve hilafetinin meşruiyetinin gerekçeleri şiir üslubu içerisinde verilmektedir. Kısa bir örnek verecek olursak;

“Çün ‘ibad-ı sâlihun ancak o kavm-i pür-sebat
Hem esâtiz-i südur-ı evliya bi'l-ittifak
Sırren ve cehren bu kavli gördü tashihe seza
Var bu kavm-i sâlihın içre nice eşheb-süvar

....

Seyf ile aldı bilâd-ı Ruma girdi câ-be-câ
Feth-i Konstantiniyye bâdi-i ‘ulüvv-i câhıdır
Rütbedir bu feth kim hiç yetmemiş kimse anâ
Vâsıl-ı sırr-ı maksad olmuştur o ni'me'l-ceyş ile
Mazhar-ı ni'me'l-emir ammâ o zât-ı mücteba
Fethadır kim bu fütûh illa ki bundan ötürü
Cezm-i azminden bulup kistrâ bütün ceyş-i ‘ada
Baki kaldı ba'dehu evlad-ı şevket-zadına
Dine cem' ettikleri i'zaz-ı mekrun-ı beka
Hak bu kim bir ‘usbe-i Rahman’dır Osmâniyân”⁴⁵⁴.

Kaside sahibi özellikle Osmanlıların İstanbul gibi Hz. Peygamber'in müjdesine mazhar olmuş bir şehri fethetmeleri üzerinde durup, hanedan ve saltanatın devamı için dualar ile kasideyi noktalar. Bunun üzerine Ebü'l-Huda şu yorumda bulunmuştur;

“ Kasem ederim ki müellif-i kaside-i şerife bir imam-ı celil ve ‘alem-i tavil olup hak ve batılın temyizine muktedir ve ehl-i sıdk u hulusa mu'terif olan zevata göre sözleri bir hüccet-i kâtia ve bir bürhan-ı bîmildir.”⁴⁵⁵.

İkinci kısımda ise birlik ve beraberliğin dini kaynaklar açısından lüzumu ve ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Yine konu ile ayet, hadis ve İslam ulemasının sözlerini zikrettikten sonra, fitne ve desiselerin önünü almak için müslümanlar tarafından yapılacak en küçük bir amelin bile ne kadar kıymetli olduğunu anlatır. Ayrıca, hadislerden iktibasla nasihatın idareye karşı itirazdan daha evla olması üzerinde durmuştur. Dedikodu yapılmasının terkedilip her yerde halifelik misyonun ifası için birlik olmak gerektiğini anlatır. Ve şöyle seslenir;

⁴⁵⁴ A.g.e, s.174-175.

⁴⁵⁵ A.g.e, s.175.

“Bu millet-i Muhammediyenin ve taife-i mübareke-i islamiyenin kâffe-i efradı indinde yani gerek memâlik-i mahruse- ve gerek sair diyarlarda sâkin olan müslümanların nezdinde malum olsun ki liva-yı ittihadın altında ictimâ’ın vakt ü zamanı gelmiştir. Ve işte bu zaman ol zamandır zira adüvv-i zalim din-i mübinin mahvına çalışmaktadır ve hal başka bir heyete girmiştir. Her nerede olur ise olsun bunlar ile mücadele herbir müslümana farz ve vacib olmuştur, mal ve can ile herkes cihada ictimâ edip hilafet-i uzmâ ve imamet-i kübranın hıfz u siyanetine çalışmalıdır. Çünkü bu makam-ı mukaddes-i hilafet menkabe-i beka-yı din ve namika-i mersûm-ı İslam ve müslimindir.”⁴⁵⁶

Bunun üzerine ise peygamber hizmetinin ifası, Mukaddes beldelerin gözetilip korunması gibi hususların hilafet ve saltanata ait olmasının İslam’ın ortaya çıkışından beri değişmediğini anlatarak, halifenin mücahitlerin techiz edilmesinden düşman ve serkeşlerin tenkil edilmesini sağladığını dile getirmiştir. “Cennet kılıçların gölgesi altındadır” ve “Allah yolunda dökülen kan damlası ve O’nun haşyetinden dökülen gözyaşından daha sevimli katre yoktur” gibi hadisleri sıralayarak, Padişahın bunlara mazhar olduğu söylenmiştir⁴⁵⁷.

Bu bölümde kayda değer bir nokta da medeniyet hakkındaki onun mülâhazlarıdır. Ona göre medeniyet; edep, istikamet, fitneyi terk, sadakat ve halka karşı güzel muamele, idarecilere itaat ve güzel nasihat etmek, büyüklerden küçüklere merhamet, büyüklere ise saygı ve tazim gibi vasıflar ile vasıflanmaktır. Bu noktada medeniyeti tanımlarken Ebü’l-Huda, onun sosyal ve ahlaki yönüne işaret etmiştir. Asıl önemli kısmı ise medeniyetin bir takım elbiseler, süslenmeler ve ecnebi adetleri bilmek gibi “şekilcilik” olmadığının özellikle üzerinde durmasıdır. Bu tür davranışların ahlakın fesadına ve nefsin bozulmasına sebep olduğunu ayrıca belirtir ve bu tip davranışları gösteren insanları hafif bir eda ile şöyle eleştirir;

“Bilâd-ı Arabiye ve sair memâlik-i mahruse-i devlet-i aliyyede pek çok memur görmüşüzdür ki bu medeniyet kaidesine tatbiken hûzuz-ı nefsanîyet ile iştilal etmesinden nâşi bir takım mesarifat-ı zaide-i külliye ve bunun için memuriyetince veliyyü’l-emre hıyanete ve fart-ı teseyyüble beraber zulm-i raiyyete başlayıp esvab-ı müzahrefe iktisâ ve saçlarını da düzeltip bastona ittikâ meziyet-i mahmûde kıyas eylemiştir. Allah için böyle bir halet ve kavli-i mücerred ile iddia-yı marifet ne faide verir ve âdâb-ı medeniyet-i şer’iye ile müteeddip olup hizmet-i veliyyü’l-emri itkan ile

⁴⁵⁶ A.g.e, s.182.

⁴⁵⁷ A.g.e, s.183.

emin ve ıslah-ı ahval-i raiyyet hususunda kemale karin olan memurdan ne zarar hasıl olur.”⁴⁵⁸.

Üçüncü kısım ise cihad ve gazaya teşvik sadedinde mal ve can ile yapılan mücahedenin dini açıdan incelemesini yaptıktan sonra yine Osmanlı hanedan ve saltanatını, özellikle de Sultan Abdülhamid’i medheden bir kaside ile bu kısmı bitirir.

b) En-Nefahatu’n-Nebeviye fî Hidmeti’l-Hilafeti’l-Hamidiyyeti’l-Osmaniye

Hilafet bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli serlerin biri de *En-Nefahatu’n-Nebeviye* nam eseridir. Yayının tarihi hususunda net bilgi sahibi değiliz. Ayrıca, bu eserin mütercimi de bilinmemekle beraber yine Halepli Kudsizâde olabileceği ihtimali vardır⁴⁵⁹. Eser bir giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Bu eserin bir yönü de Osmanlı hilafet ve saltanatına karşı muhalif kişi ve grupları yayınları ile birlikte sert bir dille eleştirmesidir.

Genel olarak, Osmanlı Devletinin uhdesindeki saltanat ve hilafetin dini şekilde izahından sonra, itaat ve inkiyadın ehemmiyeti üzereinde sıkça durulmuştur. İsmail Kara’ya göre eserin muhatabı tasavvuf ve tarikat çevreleri ile avâm-ı nas olan halktır. Buna gerekçe olarak cihad meselesini anlatmak için İman ve İslam’ın temel kaideleri üzerinde icmali de olsa durma gereğini hissetmesidir⁴⁶⁰. Ebü’l-Huda’nın Suriye, Irak gibi Arap nüfusun yoğunluğunu teşkil ettiği halkların bulunduğu yerlere yönelik misyonu üslubunu etkilemektedir. Sultan II. Abdülhamid’in bolca medhedildiği bu eserin giriş kısmında ciddi ve keskin Batı medeniyeti eleştiri ile karşılaşmaktayız. Avrupa’da gelişen sanayi ve tekniğin bir takım yerli kimselerin hayranlığını çekmesini tahfif ederek, oradaki ahlaki ve insani dejenerasyondan bahseder.

“ Ey lebib-i danış-ver! Bazı memâlik-i garbiye ve diyar-ı ecnebiyede görüp işittiğin ahvale meftun olma ve müteaccip olma, zira onlarda görülen intizam ve mamuriyet hep eser-i sun’-ı beşerdir. Oradaki âdemler hep me’lûf-ı sanat ve ticaret olup yalnız bu cihetle hasr-ı mesai ve sarf-ı efkâr ettikleri cihetle me’ali ve fezâil-i insaniyeden bî-behre ve binaenaleyh acınacak bir haldedir. Gördüğümüz medeniyet-i sinayi’a alemleri vahşeti tabi’iyyeyi, adem-i re’fet u rahmeti tamamiyle müstemil ve mutazammın olduğu, efrad-ı avammın ekserinde meşhud olan ahval ile sabittir. Bunun da başlıca sebebi büyüğü küçüğüne merhamet ibrazına, zengini fakire muavenet izharına sevk edecek ve her sınıf halka ahval-i hafıyye ve celiyyede kasran değil

⁴⁵⁸ A.g.e, s.184.

⁴⁵⁹ İsmail Kara, a.g.e, s.19. Burada eserin 1880’lerin sonunda kaleme alınmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

⁴⁶⁰ İsmail Kara, a.g.e, s.21.

tab'an hududunu bildirecek ve tecavüzden men edecek bir rabıta-ı diniyenin fıkdanıdır. İktiran ve imtizac beliyyesiyle ahvâl-i meşruha esâfil guruhundan e'azım ve e'âli takımına da sirayet ve asırlarla devam etmiştir.”⁴⁶¹.

Yer yer kapitalizm eleştirisini havi bu yorumlardan sonra, Batı âleminde insanlığın sükût edişini ilginç örnekler ile tasvir eder. Ona göre, bu medeniyet memleketlerinde sokak ortasında ölmüş bir insanın cesedini hiçbir insan kaldırmaya tenezzül etmez ve bundan dolayı müteessir olmaz. Onlar için önemli olan; “müzahferât-ı dünyeviyyenin” elde edilmesi için çalışmak ve çok çalışmaktır.

İlk kısımda ise hilafet kelimesinin etimolojik kökü incelenip dini açıdan ne manaya geldiği anlatılmakla beraber imama karşı sabır ve itaat meselesi dini kaynaklara göre tekrar açıklanmıştır. Buna örnek olarak ise, Emevi dönemi yapılan zulümlere karşı o devrin yaşayan sahabelerinin sabretmelerini getirmektedir. Onların Emevi imamlarının arkasında namaz kıldığı ve birlikte hacc yaptıklarını anlatır.

Bununla birlikte, hilafetin Sultan Selim ile beraber Osmanlıya geçtiğini bilinen bir gerçek olduğunu izah eder. Sultan II. Abdülhamid'e hilafetin intikalinden bahsedip, bazı kendini bilmez insanların onun hilafet ve saltanatına leke süremeyeceklerini belirtir çünkü Hz. Peygamber devrinde bile bu tip edepsizlerin olduğunu anlatır. Yine baştaki imama itaati emreden meşhur hadisleri sıralayıp Rifai tarikatının pirlerinden olan Muhammed Mehdi es-Sayyadi'nin bu noktadaki mülâhazalarına yer verir. Ona göre, hak yoldan inhiraf ederek halifeye itaât etmeyen Cehennem azabına düçar olacaktır⁴⁶².

Osmanlıların temiz ve tahir bir sülâleden geldiğine özellikle atıfta bulunan Ebü'l-Huda, Osmanlılar vesilesi ile dağınık ve zulme uğramış İslam âleminin sahip olduğu kuvvetin bir noktada toplandığına temas eder. Ayrıca, Haremeyn-i Şerifeyn ve Mescid-i Aksa'ya ettikleri hizmetin takdirinin yapılamayacağını belirtir. Ona göre;

“Bu mansıbı mukaddes sülâle-i tahire-i Osmaniyye ile zînet-yâb olarak *beyat-ı* ümmetle bi'l-irs ve'l-istihkak bu ana kadar birinden diğerine intikal edegelmiş ve kâffe-i akvam-ı Türkiye ve Arabiye ile Arnavud ve saire ve Mısır ve Şam ve diyar-ı garbiye kâtibe-i dahil-i daire-i itaatleri olmuş ve şark ve garpta bulunan herbir minber üzerinde nâm-ı hümayunlarına hutbe ve dualar okunmuştur.”⁴⁶³.

Bir yerde iki halifenin olamayacağını ve bunun İslam tarihindeki kötü tecrübelerini anlatır. Bağdat, Mısır ve Endülüste aynı zamanda vuku'a gelen olayları anlatan Ebü'l-Huda konuyla ilgili bir beyit aktarır:

“ Fırkalara ayrıldılar ve nerde ise her mahallede

⁴⁶¹ A.g.e, s.213

⁴⁶² A.g.e, s.219.

⁴⁶³ A.g.e, s.222.

Bir emiru'l-müminin ve bir minber ortaya çıktı.”⁴⁶⁴.

Bundan sonra, Emevi ve Fatimi devirlerindeki zulümleri icmalen zikreden yazar, Osmanlıların ne dini ne de tabi'i açıdan asla bu tür zulümleri irtikab etmediğini belirtir. Ayrıca Osmanlılar pek çok önemli hayırları işlemiştir. İstanbul gibi pek çok İslam kumandanına nasip olmamış bir şehri bu hanedan fethetmiştir. Yazara göre, sanki Allah bunları İslam'ın düçar olduğu o felaket dönemlerinden sıyrılması için göndermiştir.

İslam ve imandan daha sonra da cihaddan mufassal bir şekilde bahseden Ebü'l-Huda, Sultan Abdülhamid'in güzel icraatları üzerinde durur. Ona göre, Sultan devletin böylesine sıkıntılı bir anında insan, mal, para ve gerekli techizatı sağladığını belirtir. Ve onun bir müceddid azmi ve siyasetin hikmetiyle, zuhur etmiş zararları telafi ettiğini ve bu hususta gece gündüz azimle çalıştığından bahseder. Eğitim reformlarına, adaletin intişarına, ticaretin yayılmasına ve büyük devletler ile olan harika siyasetine atıfta bulunur⁴⁶⁵. Buna benzer diğer güzel özelliklerini saydıktan sonra, böylesi bir imama itaatın her Müslümana vacip olduğunu bildirir.

İkinci kısımda bir kısım art niyetli kimselere ağır eleştiriler yönelten Ebü'l-Huda, bunların bozguncu olduklarını ve Hz. Peygamber'in “Kim bir adamın etrafında toplanmış iken size gelir ve asarınızı kırmak isterse onu öldürün” mealindeki hadisinden haberdar olmadıklarını söyler. Hal böyleyken bu kimselerin, asr-ı saadette yaşanmış örneklerle kıyas yapmalarına şaşırılmaktadır. Bu bölümde de Sultan Abdülhamid'in özelliklerine yeterince anlatır. Hatta, onun siyasetteki kabiliyetini “hikmet-i idare-hikmette kisra-yı Arab ünvanını almış halife-i hâmis” Hz. Muaviye'ye benzetir⁴⁶⁶.

Yine Sultan Abdülhamid'i üstün kılan özelliklerinden birinin de memuriyetlere layık insanların getirilmesi olduğunu söylemektedir. Hz. Muaviye ve Halife Mansur'dan iki ilginç örnek aktaran yazar, Sultan II. Abdülhamid'in de bu noktada “erbab-ı istihkak ve kifayeti” akraba ve yakınlarla tercih ettiğini söylemiştir. Burada da yine hilafete itaat üzerinde duran Ebü'l-Huda, eserin son kısmında bunların tekrarını farklı örneklerle yapmaktadır.

c) Ruhu'l-Hikme

Ebü'l-Huda'nın türkçeye çevrilmiş diğer bir eseri de Ruhu'l-Hikme'dir. Eserin Arapça nüshalarının miladi 1905 tarihinde basıldığı bilinmektedir⁴⁶⁷. Tercümesinin de bu yıllarda

⁴⁶⁴ Aynı yer.

⁴⁶⁵ A.g.e, s.232.

⁴⁶⁶ A.g.e, s.237.

⁴⁶⁷ Ebü'l-Huda Sayyadî, *Ruhu'l-Hikme*, Mısır Matbaatı't-Temeddün 1321, M.Ü. İlahiyat 18131.

yapıldığı ve son eserlerinden biri olduğu söylenebilir⁴⁶⁸. Toplam 162 sayfa olan bu eser mahiyet olarak tasavvuf ve felsefi meselelere değinen özellikle de güzel ahlak üzerinde duran müellif, eserin son kısmında hilafet ve saltanatı ilgilendiren oldukça ilgi çekici atıflarda bulunur. Bu tip eserlerde bir parantez açarak yani istitadi olarak böyle mevzulara girmesi gerçekten ince bir husustur.

Her asırda peygamber makamına vekalet edecek bir şahsın bulunacağı ve bu şahsa saygı, her emrine ciddi bir şekilde itaatten sonra, her hareketinde nasihat yolunun seçilmesini salık verir. Nasihatın ne anlama geldiği noktasında Ebü'l-Huda Efendi şöyle devam eder;

“Nasihatın meâni-i nasihat edilecek kimseye hayır istemek ve medh ü senâsında bu hak, kendisine hiçbir fenalık etmemek, şanına nâkise vermekten ve kulubu ondan tenfir etmekten tevakkı ve ictinâb etmek efkar ve ezhân-ı ona meyl ettirmek, umur-i mesâlihi bezl-i hizmet ile beraber isticlab-ı menfaatine çalışmaktır. Zira ona dokunacak menfaat onun rü'yet-i nusreti tahtında müctemi' heyete aittir.”⁴⁶⁹.

İnsaniyet gereği herkesten iyi veya kötü söz yada fiillerin çıkabileceğini belirten müellif, Halifeden kötü bir fiil südür etse bunun açıkça yüzüne vurulmaması büyük bir hürmet ve lisan-ı münasiple kalbi mutmain edecek bir tazirde ifade-i kelim edilmemesi gerektiğinden bahseder.

Hilafete ve saltanata yakışsız ithamlarda bulunan insanları iki zümreye ayırır. Bunlar ya alimdir ya da cahildir. Alim ise, imama taattan çıkması İlahi emirlere karşı çıkması anlamına gelir. Çünkü bu noktada nass hükmünde olan pek çok ayet ve hadis vardır. Mesela, bunlardan biri “Emiriniz burunsuz bir Habeşi köle dahi olsa ona itaat ediniz ve emrini dinleyiniz” hadisidir. Bu gibi hükümleri sıraladıktan sonra böyle kesin nasslarda tevlin yani Allah'ın açık bir emri üzerinde yorum yapılamayacağını her alim tarafından müsellem olduğunu hatırlatır. Eğer bu muteriz cahil ise Ebü'l-Huda onun toplumun hangi sınıfına mensup olduğunu sorar. Eğer o idareci sınıfından ise onun tercüme-i hâlini öğrenip devlet ve millete ne gibi bir faydasının dokunduğunu tespit edilmesi hususunda durur. Ve ona nasihat yolu ile saltanat ve hilafete hizmet etmenin kudsiliği anlatılmalıdır. Bu noktada uzunca duran Ebü'l-Huda , eğer o cahilin nam ve şöhreti olmayan tabakadan ise onun bu tavrının bir lokma ekmek elde etmek için “köpekçe” hareket etmek olduğunu dile getirir. Burada sertleştiğine şahit olduğumuz Ebü'l-Huda daha da ağır ifadeler kullanır bu zümre için.

“Bu yolla güya millete hayır istediğini ilan eder. Halbuki kendi onun köpeği ve hırs ve tam'anın esiri olup tarik-i talebinde yılan gibi münkalib, hakikatte yerlerde olduğu halde yılanları göklerde gezer bir kâzibden heyet-i ictimaiyye meyanında

⁴⁶⁸ Eserin Türkçe versiyonu İstanbul Atatürk kitaplığında mevcuttur. Ancak, yazma olan bu eserin yazım tarihi ve mütercimi bilinmemektedir. Bkz. İstanbul Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin 311.

⁴⁶⁹ *Ruhu'l-Hikme*, s.149.

hiçbir mevki' ve makamı hâiz olmayıp zulmet-i cehil içinde zehr-âlud bir lokma nan için çırpınıp duruyor böyle birisinin herze ve hezeyanları yaygara ve yalanları şâyân-ı iltifat olmayıp kâffe-i hareket ve sekenatı ehemmiyetten sakıttır.

Bunlar şea'ir-i insaniyetten ve şeref-i diyanetten sıyrılıp topluma husumet ilan etmişlerdir. Kendi milletini türlü türlü yalanlar ve sahte beyanlar ile aldatan bu tip insanlara yabancıların bile lanet okuyacaklar. Ve ona bir lokma ekmek için milletine havlayan bir köpek nazarıyla bakar. Hatta onların nazarında bu köpekten dahi alçaktır. Zira köpek sahibinin eziyetine sabır ve tahammül edip hakk-ı nân ve nimeti unutmaz. Ve katiyyen hıyanet etmez. Hezele-i ümmetten olan o kabil nankörler ne hayır umulur. Ve hangi meziyet-i salihâ beklenir. Nev'i hass-ı ahrar eden böyle bir düşman-ı insaniyetin nev'i ammeye muzırratı daha ziyade olacağı derkârdır."⁴⁷⁰

Bu mevzudan sonra halifenin tek olması meselesine temas edip, Allah'ın Vahidiyyet sıfatından başlayarak evrende yarattığı hadiseler arasında iklişki kurarak halifenin bir olmasını şöyle izah eder;

“ İşte bu hikmete mebnî Cenab-ı Vahid ü Ehad ve Ferd ü Samed hazretleri her ümmete kendisini tanıtmak ve veche-i iltifatlarını gafletten kendine döndürmek için yalnız bir peygamber göndermiş. Ve her peygamberin müteaddid ashab ve etba'ı olduğu halde makâm-ı niyabette yerine yalnız bir zat kâim olagelmiş ve kelime-i emr bir olduğu cihetle şu birliğe taraf-ı ümmetten müteselsilen riayet olunmakta bulunmuştur. El-yevm bu mertebe-i haiz mürebbi' nişin kürsi-i niyabet olan halifeye (Emirü'l-müminin ve hâmi-i din-i mübin, imam-ı zaman es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Han nasaruhu el-Meliküddin) efendimiz hazretleri olup menzile-i niyabette hilafet mertebesinin vahidiyet mertebesini ihraz buyurmuş. Bir sâhib-i ahddir. Ulu'l-emr-i İlahiye ve Rıza-i Cenab-ı Peygamber (a.s) ve avn ve inâyet-i Bâri ile muvafık olan kâffe-i evâmîr ve iradât-ı seniyelerinde imtisal ve itaat etmek her müslime vacibdir."⁴⁷¹

Eserin ilerleyen kısımlarında halifeye isyan eden insanların vasıflarını ekleyip, bazı Batı hayranı insanlara da cevap veren Ebü'l-Huda'nın şu ifadeleri bu tip insanların şahsî hayatlarını nazara vermeyi amaçlamaktadır.

“Garaibdendir ki bu şîrzime-i mekruhenin bazıları diyanetten ram örüyorlar. Halbuki dinin ism ve resminden kendilerinden eser bile yok, İslama mahsus olmayan herbir adet ve kisveyi taklid ederler. Feraiz-i diniyeden bir farzın edasıyla kendilerini mukayyed bilemezler. Bunların habis-ü şân ve namları nazar-ı ümmetten hafi değildir.

⁴⁷⁰ A.g.e, s.150-151.

⁴⁷¹ A.g.e s.154.

Naklen ve aklen herkesçe ma'lûm olan ahlak-ı zemimeleriyle beraber ümmeti tarik-i haktan ve taht-ı livâ-ı nusreti hazreti Hilafetpenahide bulunan heyet-i içtimaiyeden tahrif ve tefrike çalışıyorlar.”⁴⁷².

Eserin belki en ilginç tarafı Ebü'l-Huda'nın Osmanlı klasik toplum yapısına göre toplumu sınıflandırıp bu sınıflara ayrı misyonlar yükleyip vazife ve fonksiyonlarını açıklamasıdır. Burada göze çarpan diğer bir husus ise askeri sınıfı ayrı mütalaa edip onun üzerinde hassaten durmasıdır. Aynen aktarmak da fayda görüyoruz. Şöyle ki;

“Tabaka-i muhtelifeden ibaret olan nev'i ammenin birinci tabakası *hükkâm*dir ki vezâif-i esâsiyeleri bir çobanın sürüleri hakkında ittihaz edeceği siyaset kabilinden bezl-i adl ve re'fet ve merhametle dest-i siyaseti mevdu' heyet-i ictimaiyeyi idare ve muhafaza etmekten ibarettir. Nev'i ammenin hükkâm ve mülükten sonra tabaka-ı saniyesini de *ulema-ı amilin ve meşâyih-i mürşidin* teşkil eder ki bunlarında vezâif-i asliyeleri ümmeti nesâyih ve irşadât-ı müessire ve lisan-ı hikmet ve mev'ize-i hasene ile şer'an mutabık ve aklen muvafık olan ve adle mübayin olmayan târik-ı müstahseneye ve küçüğün büyüğüne ve kölenin efendisine itaat etmesi ve kimsenin daire-i ittihat ve imtidatta ayrılmayıp emrine bezl-i himmet eylemekten ibarettir. Üçüncü tabaka dahi nev'in vasat takımı yani *ticari ve erbab-ı sanayi* bunlara ve ulü'l-emre itaat-ı kâmile ve hâliseden bulunmakla beraber halkı elde etmekten ve harb-ı ahz ve ifada gabni ikaatından tahaşşi ve tecerrütte menâfi-i mütekabilede mübadele-i tamme ve sahihe-i husul için suret-i meşru'ada ifade ve istifade ile mükelleftir. Dördüncü tabaka dahi avâm-ı nas teşkil eden kısmı olup sınıf ve mezâhibin ihtilafıyla beraber ve ulü'l-emre itaat-ı kâmile ve tevaddüd ve tehabbüb-ü sahih ile kibâr-ı nev'i , - hürmet ve riayet ve şikak ve hilaftan ihtirazen cadde-i vifâktan ayrılmamak vazifesiyle mükelleftir. Beyan olunan şu dört tabaka karşısında başlıca bir tabaka daha vardır ki tabaka-i saireyi hırsat ve sıyanete memur olan asâkir-i mansuredir. Bu tabakayı teşkil eden efradın her biri daire-i meşru'ada ulü'l-emre kalben merbut ve muhabbet ve hizmet mahsusasıyla mukayyet bulunmakla beraber el ve dil ve gözle bir guna galazât ve huşunet göstermemek şartıyla menafi-i ümmet-i hizmetle mükelleftirler. Saffet-i askeriye haiz olan bir adamın efrad-ı ümmete son derece müşfik olması yani sokakta istimdad edecek bir çocuğa bile tesadüf edecek olsa vazife-i hıfz ve hırâset icabınca kendi evladı imiş gibi ona imdat ve bezl-i şefkat etmesi lazım gelir. Şayet bir asker lafzen veya halen adab-ı itaatten ve hukuk-u cemiyete riayetten huruç edecek olursa ol kimse hizmet ve hırsat-i nev' ile mükellef ve hilafet-i azimeye bir alet olmakla beraber efrad-ı ümmetten her birisinin bilâ-istisna muhafaza-ı hukuk ve siyaset, bilâd

⁴⁷² A.g.e s.156.

ve hudut ile mükellef olan sınıf-ı askeriyeden aklen ve şer' en metruddur. Bu tabaka efradının her birine beyan olunan vezâîfin cümlesi mefrud olduğundan ve buna birisini olsun terk eden cehennem gazabına müstehak olur ve kezalik daire-i ittihat ve imtidattan huruç edecek olursa hayta-ı inkiyaddan infikak edip ahkam-ı diniyeye muhalefet ve alem-i insaniyet arasındaki silsile-i irtibatı müstelzim menâfi-i umumiyyeyi esasını hedm ve tahrip etmiş olur. Şark ve garpta sakın azim ve hakir, zengin ve fakir bilcümle akvam ve ümemin her ferdi rakik-i tam ile hıfz-ı nizam ve insaniyete ve vefa-ı şan-ı ademiyyet ve indelhace rü'yet ve temşiyet-i musalahanın ikdam etmekle mükelleftir. Yoksa öyle olmayıpta Arap Türkü terk etse Türk dahi Araba ehemmiyet vermese, Şarklı şarklıdan gayrını tanımasa, Garplı yalnız Garplıya ehemmiyet verecek olsa ve böylece her cinsi dahi kendi cins-i hassına meyledip cins-i â'ma ihanet edecek olsa cümlesi hakdan ayrılmış ve derece-i âliye-i insaniyetten terk etmiş ve meziyet-i şerife-i beşeriyeleri icabatını bilememiş olurlar.”

Görüldüğü gibi Türk ve Arapların kardeşliği üzerinde açıkça durmaktadır. Daha sonra her işte yumuşak ve rıfk ile hareket edilmesinin şer'i kaynakları ile göstererek delillendiren Ebü'l-Huda, insanlar arasında fitne ve fesadın uyandırılmaması üzerinde hayli tahşidat yapar ve şöyle der:

“ Teklifimiz şariat-ı insaniyet dairesinde herkesin hem cinsine bezl-i meveddet etmesi ve ben-i nev'i ile hüsn-ü vifak ve muhabbete geçmesidir. Şikak ve gavâil-i kesireyi sevenler tab'an ve zannan leim oldukları gibi kendi re'yine meftun olupta mülayemet-i nev'i 'ammeden infirad ve tabaüd edenler dahi vazi' ve zemimdirler. Havass-ı nev'i beni adem ve ayan-ı akvam ve ümem-i mehâsin-i ahlak ile beraber enbiya nev'ine bezl-i meveddet ve muhabbet eden zevat sûtûde-sıfattırlar. Sendé de cevher-i insaniyet ve mâye-i âdemiyyet var ise bu mesleğe süluk ve bu haraya iltihak et ki hayatında insaniyet ile nâmdar ve bade'l-hayat dahi niknam ile şöhretşi'ar olasın. (Bu kubbede bâki kalan bir hoş sada imiş) hakkını ketm edecek olan ehl-i tahriften asla havf etme Cenab-ı Adil-i Mutlak Muhyi-i Hakk ve Nâsır ve Hâmi-i ehl-i hakikattır.”

473

d) Medeniyet-i İslamiye Risalesi Tercümesi

Ebü'l-Huda'nın bir diğer önemli eseri de *Medeniyet-i İslamiye* adlı Arapça aslından tercüme edilmiş bir yazma eseridir. Batılılar tarafından İslam'ı hedef alan bazı şablon

⁴⁷³ A.g.e, s.162.

yargılara reddiye sadedinde yazılan bu eserin yazım tarihi ve mütercimi bilinmemektedir⁴⁷⁴. Fakat 1896 yılından evvel yazıldığı kesindir⁴⁷⁵. İslamın sosyal, siyasi ve iktisadi yönlerine temas eden bu eserin giriş kısmında İslamın bu yönleri ile ilgili bazı istifhamlara cevap vermektedir. Bu şekilde bir din hizmeti için kaleme alındığı belirtilmektedir⁴⁷⁶.

Teşettüt-i ahval ve tembellik-atâlet gibi Şark'ın hastalık haline gelmiş hallerinin asla İslama yükletilemeyeceğini söyler. Ancak, Müslümanların bazı durumlarının maalesef onların bu zannını teyit ettiklerini de ekler. Daha sonra terakkiyatın yani ilerlemenin en birinci sebebinin emniyetin ve adaletin tesisi olarak görür⁴⁷⁷. Ve bu adaletin tesis edilmesinin “şeriat-ı garra'da” yegane şartı bir büyük Halifenin mevcudiyetidir. Kendi ifadeleriyle şöyle bahseder;

“Ancak Şeriat-i garra bu adalet ve emniyeti bir halife-i a'zâmın vücuduyla temin eylemiştir. Çünkü her ikisinin hudud-i şer'iyesi dairesinde kesb-i istikrar etmesi buna mütevakıftır. Bunun için halife-i ruyi zemin ve ruh-i cesim-i millet ve badi' saadet-i ümmet olarak emniyet ve adalet için bir nikribân-ı muazzamdır. Makam-i celil-i nübüvvetin haiz olduğu emr u nehyi kuvvetlerine varis olan halife-i muazzam için hilafetin beyatında bulunan ve kabul eden her müslüman buna inkiyad ve itaata mecburdur. Çünkü bu ol beyattır ki Kur'an-i Kerim'de (Innelezine yubayi'une ...) ayet-i kerimesinde mezkurdur. Halifeye biat bir biat-i diniyedir ki imamını bilmesi muktazi olan her fert için ahkamı meşru'ası taalluk edip Nebiyy-i âli mefhari alem efendimiz dahi (Men ata emrihi ...) hadis-i serifiyle itaati umeraya te'kid buyurmuştur. Ve halife-i muazzam emniyeti müstelzim olan kemâl-i muadeletin icrasına memurdur. Ve zir-i livâ-i hilafette bulunan her ferde itaat mecbur olmuştur. Şimdi ma'lum oldu ki her müslüman emir-il müslimin evâmirine imtisal edip tayin ve tahdit eylediği hududun dairesinde bulunmak lazım gelir. Ve hilafet-i azîmi için lazım gelen şevket ve kuvvet bu vasıta ile hasıl olur. Sırr-i imamet bu suretle muhafaza ve olunabileceğinden ve vahdaniyet ancak hakikat-i celile-i Bâri olduğundan medâr-ı hayat-ı alem olan kavâid ile kıyam-ı şevket ve satvet imamet-i kibriya müsavata ve (Yedullahe maal cema) (Men saza) hükmü bu hikmete merbuttur.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Ebü'l-Huda Sayyadi, *Medeniyet-i İslamiye Risalesi Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Merkez K. T.Y. 12518.

⁴⁷⁵ 1896 yılında basılmış Ebü'l-Huda ait olan en-Nefahatü'l-Muhammediyye adlı eserin başında yazarın toplu eserlerinin başında “El-Medeniyetü'l-İslamiye fi'l-hükmi Şer'iyeye” diye yazmaktadır. Dolayısıyla bu tarihten önce basıldığı söylenilebilir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasip Efendi 86.

⁴⁷⁶ Ebü'l-Huda, *Medeniyet-i İslamiye Risalesi*, s.1.

⁴⁷⁷ A.g.e, s.2.

⁴⁷⁸ A.g.e, s.3-4.

e) Diğer Eserleri

Ebü'l-Huda'nın diğer eserlerini tasnif etmeye çalışarak çok kısa özetlerini sunmaya çalışalım. Bulabildiğimiz eserlerinin büyük bir kısmı tasavvufa özellikle Rifailiğe ait olduğu görülmüştür. Yine kendilerini göremediğimiz ama adlarını gördüğümüz bazı eserleri Sultan Abdülhamid'e ithafen yazılmıştır. Kısacası, eserleri tasavvufi, dini içerikli olup yer yer bu anlamda siyasi eserleri de mevcuttur. Burada eserin ismi, varsa Matbaası, sayfa sayısı, basım yeri ve yılı verilecek ve gayet kısa özeti sunulacaktır.

Hidayetü's-Sâ'i bi sulûk-i Tarikat-i el-Gavs er-Rifai, (Ali Bey matbaası), 113 s. İstanbul, 1873: Cisrû Şuğur'da Nâkibü'l-Eşraf iken 1873 tarihinde yazılmıştır. "El-Fâzıl el-Edip Mustafa Halebi" ve "Âlim ve Fâzıl Abdüllatif Efendi" adında kimselerin takrizlerinin bulunduğu kitap Rifai tarikatının özelliklerinden ve üstünlüğünden bahseder..

El-feyz el-Muhammedi ve'l-Meded el-Ahmedi, (Matbaatü'l-Cevâib), 207 s, Konstantiniyye, 1298 H: 1881 yılında İstanbul'da Yusuf en-Nebehani'nin gözetiminde basılan ve Ebü'l-Huda'ya ait olan bu eser bir şiir ve kaside kitabıdır.

Tarikü's-Savab fî salat ala'n-Nebi, , 72 s, İstanbul 1302 H: Bu eser, İstanbul'da 1884 yılında basılmış ama anladığımız kadarıyla 1881'de yazılmıştır. Ehl-i beyti öne çıkarmaya gayret eden Ebü'l-Huda bu eserinde namazın fazilet ve güzelliklerinden bahseder.

Sabahe'l-Münîr, 32 s, Mısır 1300 H: 1883 yılında Mısır'da basılan bu eseri daha önceden belirtildiği gibi Hasan Hüsnü Toyranı tarafından bastırılmıştı. Bu eserin konusu Ahmet Rifai'nin yaptığı evrad ve dualardan oluşmaktadır.

El-Fecri'l-Münîr, (Bulak Matbaası), 94 s, Mısır, 1300 H: Bu eseri ise yine Ahmed Rifai'nin sürekli yaptığı dua ve evradlarını konu edinmiştir. Ayrıca, Ahmed Rifai'nin ayrıntılı hayatı sunulmuştur.

Kıladetü'l-Cevâhir fî zikre'l-Gavs er-Rifai Etba'ihî'l-Ekâbir, 487 s, Beyrut 1301 H: Söz konusu eser de Ahmet Rifai'nin hayatı, faziletleri ve menkibelerinden bahseder.

Dava'üş-Şems, (Hacı Muharrem Efendi Matbaası), 161 s, İstanbul, 1301 H: 1884 tarihinde İstanbul'da basılan bu eserinde ise İman ve İslam'a dair itikad ve kelam sahasında tartışmalı konuları işlemiştir. Bunlardan bazıları, tevbe, tekfir, imanın artması azalması, Abdülkadir Geylani ve Suyuti'nin Vahdet-i Vücut'a dair görüşleri, Hz. Peygamber, hanımları, evlatları ve halifelere dair bazı konulardır.

Risale fî Hakk-ı Hadis el-Mütevâtir, 12 s, Beyrut 1301 H: Yine aynı tarihte (1884) Beyrut'ta basılmış bu eserinde hadis metodolojisinden bahseder. Padişahın çocuklarının muallimi olan Fazıl Efendi ismindeki zatın mütevâtir hadislere dair sorduğu bir soru üzerinde kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

El-İnaye er-Rabbaniye fî mülâhhas et-Tarika er-Rifaiyye, 43 s, İstanbul 1301 H: 1883 yılında İstanbul'da basılan bu eser ise yine Rifai tarikatının güzellikleri ve faydalarından bahseder. Bu eser Rifai tarikatının talebeleri için yazılmıştır.

Kalaidü'z-zeberced, 183 s, Beyrut 1885: Bu eser ise Ahmed Rifai'nin hikmetli sözlerine bir şerhtir. Bu esere ayrı bir şerh de Muallim Naci tarafından yazılmıştır. sayfadır.

Kurretü'l-ayn fî Medhi'l-İmam Ebi'l-Alemîn, 63 s, İstanbul 1302 H: 1885 yılında İstanbul'da basılan bu kitabında Allah dostlarının konumlarından ve üstünlüklerinden bahsettikten sonra, Ahmet Rifai'nin menkibelerinden bahseder.

Ayatü'l-irfan fî Mevlid Seyyid Veled Adnan, (Mihran Matbaası), 16 s, İstanbul 1302 H: 1885 yılında İstanbul'da Maarif Nezaretinin ruhsatıyla basılan bu kitap ise Hz. Peygamber hakkında yazılan şiirlerden oluşur. Kitabın giriş kısmında kitabın okunması için bir şart koştur. Bu ise Hz. Peygamberin ruhuna fatiha ve Halife için dua talebidir.

Kavâ'id-e'l-Mer'iyye fî Usul-i Tarikati'r-Rifaiyye, 40 s, Mısır 1305 H: 1888 yılında Mısır'da basılan bu eseri de Rifai tarikatının yapısı ve öneminden bahseder..

Nuri'l İttisaf fî Keşfi Zulmeti'l-Hilaf, 35 s, Mısır 1306 H: 1889 yılında Mısır'da basılan aynı zamanda Türkçe yazması da mevcut olan bir diğer eser bu isimdedir. Bu eserinde de bazı sevenleri tarafından sorulan suallere cevap vermektedir. Bu sualler Peygamberlerin ölmüş olmalarına rağmen hala dünya kelimelerini işitip işitmediği, ölümlerin görüp görmediği, tevessül, ölümden sonra peygamber ve Evliyalar için keramet zuhuru, kabir ziyaretleri, tesbih taşımak, Vahdet-i Vücut gibi konulara dair müteferrik bir risaledir. O devrin selefi anlayışına karşı olarak geleneksel düşünceyi yansıtmaya açısından ayrıca önemlidir.

Tenvirü'l-ebşâr fî tabakâti's-sâdâti'r-Rifâiyye, 138 s, Mısır 1306 H: 1889 yılında Mısır'da basılan bu kitabın başında müellifin şeceresi mevcuttur. Eserde Ahmed Rifai'nin hayatı, menkibeleri, sohbet meclisleri ve tarihsel süreç içerisinde o ana kadar gelmiş Rifai şeyhleri ve halifelerinden (kendi babası ve dedeleri dahil olmak üzere) bahseder.

Zahiretü'l Me'ad fî zikr-i Benî Sayyadi, 61 s, Mısır 1307 H: 1890 yılında Mısır'da basılmış çok önemli olan bu eserinde Sayyadi sülalesinin kendisine kadar gelen tüm halkalarından, yani dedelerinden ayrı ayrı bahsetmiştir. Bir nev'i kendisinin ve dedelerinin otobiyografisidir.

Akdi'n-Nâkîd fî adâb eş-Şeyh ve'l-Mürîd, 22 s, Mısır 1307 H: 1890 yılında yine Mısır'da basılan bu eserinde ise tasavvufta şeyh ve mürid arasında ilişkinin nasıl olması gerektiği anlatılmakta olup, tasavvufa dair bir risaledir.

Er-Ravda'l-Bisa fî eşher el-Butunu'l Kureyşîyya bi Şam, 142 s, İskenderiye 1892: Bu eserde müslümanların daha iyi bilmeleri için Şam'da bulunan Kureyş soyuna, yani Peygamber soyuna ait ailelerden bahsedilir.

Taştîr Kasidetü'l Bür'e, 15 s, Basra 1309 H: 1892 yılında basılan bu eserinde, bilindiği üzere İmam Busayri'ye ait olan bu kasideye Ebü'l-Huda "taştîr" diye mevcut şiir satırının altına kendisi de bir satır ekleyerek metne uyumlu olan satırlardan müteşekkil yeni şiirler yazmıştır. Bu metod Türk Edebiyatındaki "terbi' ve tahmis"⁴⁷⁹ denilen türlere benzemektedir.

en-Nefahâtu'l Muhammediye fî erba'ine'l ehâdisi'l-Ahmediyye, 48 s, Mısır 1313 H: 1896 yılında Mısır'da basılan ve Hz. Peygamber'in kırk hadis-i şeriflerinin havi olduğu bir risaledir.

Kenze'l-Mutalsem fî Medidi en-Nebi Li veledihi el-gavs er-Rifai A'zam, 100 s, Mısır 1313 H: 1896 yılında Mısır'da basılan bu eserinde Ahmet Rifai'den başlayıp Rifailerin nesillerinden bahseder.

Şifâu'l-Kulûb bi Kelam en-Nebi el-Mahbub, 68 s, Mısır 1313 H: 1896 yılında basılmış bu eser ise kalblerin huzura ermesi için Hz. Peygamberin hadisleri ve şerhlerinden müteşekkil bir risaledir.

Tıbyan el-Cami' beyne'l-Hikme ve'l-Beyan, 154 s, Mısır 1897: Bu eser onun şiirlerinden müteşekkindir. Kitabın girişinde Ebü'l-Huda'nın şiir ile ilgili sözleri ilginçtir. Ona göre şiir, "hatipleri kılıcı, sırlar hazinesi, aklın neticesi, faziletlerin aslı ve fikrilerin zübdesidir."

Nefahâtu'l-İmdad, 46 s, Beyrut Tarihsiz: Bu eser, büyük dedesi Seyyid Ahmed Sayyad'ın bir şiir kitabına "nuniye" denilen tarzda eklediği şiirlerden oluşur.

Ukudu'l-Elmas, 205 s, Mısır 1315 H: 1898 yılında basılan bu eseri kendisine düşmanlık ve hased edenlere bir cevap niteliğinde olup bu tür davranışların dinen zararlarının anlatılır. Aynı zamanda Ebü'l-Huda'nın sevenlerinin de bu ithamlara karşı gönüllerinin feraha kavuşması düşünülmüştür.

et-Tarikati'r-Rifaiyye, (Matbaatü's-Saade), 94 s, Mısır 1907: Bu eserde, Rifai tarikatının faziletleriyle beraber "kâmil insan" olmanın yolları anlatılmaktadır.

Riyazat'a-l Asma fî ahkâm ez-Zikr ve's-Sima, 91 s, Mısır 1903: Bu eserinde yine tasavvuf konusu işlenmektedir. Müridlerinin isteği üzerinde Ahmet Rifai'nin menkibelerini anlatmış ve sonunda Sultan II. Abdülhamid'i medh eden bir şiir eklemiştir.

Rahatü'l-Ervah, 96 s, Mısır 1321 H: 1903 yılında basılan bu eser ise Rifai sülalelerinden ve kendi büyüklerinden bahseder. Bu yıllardan sonra Rifai tarikatına ve hususiyle Ahmet Rifai'nin eserlerine şerh sadedinde 1908 yılında Kahire'de *Külliyatü'l-Ahmediye* isminde meşhur bir eser daha yazmıştır.

⁴⁷⁹ Tahir-ül Mevlevi, *Edebiyat Lügatı*, s.164, İstanbul 1994.

Burhanu's-Sadık fi Tenzihi'l Halik, (Matbaatü's-Saade'), 20 s, 1326 H: 1908 yılına ait bu eser ise ihvanının isteği üzerinde kaleme alınmıştır. Tevhidin sırlarına dair iki bahis mevcuttur.

Bunlardan başka bazı eserlerinin başında o ana dek yayınlanmış eserlerinin listesinin vermiştir. Bunların sadece isimlerini vermekle yetineceğiz. 1895 yılında basılmış Ebü'l-Huda ait olan *en-Nefahatü'l-Muhammediyye* adlı eserinde yukarıda zikredilenler hariç şu eserlerinin dahi ismi yer almaktadır;

- 1-Bağiye evvel-i ifham fi'l ferikeyni'l-hal ve'l-makam
- 2-Divan-ı berâhine'l-Hikem
- 3-Hazreti İtlak fi mekârimü'l-ahlak
- 4-Tatbikü'l Hükmü't-Tarikati'l-âliye ale'l ahkâm eş-Şer' iye en-Nebeviye
- 5-Vazife'l Arab fi Hakikatü'l-Müslim el Müteeddeb
- 6-Feraid fi'l akaid
- 7-Sıratı'l Müstakim fi tefsiri'l Bismillahirrahmanirrahim.
- 8-Hakikatü'l Muhammediye fi şe'n Seyyidü'l Beriyye
- 9-Kevkebü'l-Zâhir fi menâkibi'l-Abdülkadir
- 10-Medar el-Nebevi fi hükmi'l ahdil Alevi
- 11-Kaladetü'l-nehr fi şerhi'l-hizbi'l-bahr
- 12-Nuhbe fi ahkâmi en-Neseb
- 13-Seyahate'l Kalem fi'l-Hukm
- 14-Silsileti'l Necah
- 15-Meşcere'l Envar fi âli en-Nebi Ethar
- 16-Ukudu'l cevâhir fi en-Nesebi es-Sayyadi Tâhir
- 17-Silsileti'l ârifin fi'l-ihbar Seyyidina el-Aktab el-Câmi'l Mehdi Burhaneddin
- 18-Cevârihi'l-Şafak fi tabakati'l sâdatü'l Eşraf
- 19-Esrarü'l-vücut el-insaf
- 20-Muhabbetü'l-Sâlikin
- 21-Ravza el-Bisam fi eşher el-yuzn el-Kureşî fi'ş-Şam
- 22-Furhe'l Ahbâb fi'l-ahbar el-esbae'l aktâb
- 23-Keşfü'n-Nikab el-eşkal ammaze amme'l cehil fi kelimetü'l halhal
- 24-Kalaidetü'l-Asnecidiye
- 25-Gunyetü's-Sâdikin fi Tarikatü's-Salihin
- 26-Gunyetü't-Talibin fi sulûk-i Tarikat-ı Şeyhü'l-Arifin
- 27-Hadikatü'l-Feth fi zikri Şatâhin ve'ş-Şath
- 28-Seshum es-Sâib likebd min âzi Eba Talib

-
- 29-Ebhatü'l-câhid fî isbat harik el-avâid
30-Tarihü'l-Hulefa ve en-Nebi Mustafa
31-Fethu'r-Rabbani fî menâkib eş-Şeyh Hasan Kaltânî
32-Garra el-Aleviyye fî'l intisar li Sâdati'r-Rifaiye
33-Nur-i behli fî ahyar vâlid Seyyidina el-Îmam er-Rifai Mevlana es-Seyyid es-Sultan Ali
34-Şifâü's-Sudur fî'l-Ferikeyn mürettibeti el-Hâfa Mevâli Zuhur
35-Tarihü'l-Vahde li'l-Gavs er-Rifai
36-Ta'tir eş-Şam fî ahyar Mevlana es-Seyyid Ali bin Hüzzam
37-Behçetü'z-Zaman fîma serhalife-i Seyyid Veled Adnan Mevlana es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Han Nasrehurrahman
38-Adab el-Müslimin el-mahveze an Seyyid el-Mürselin (s.a.v)
39-Îltifatü'l hedaiye fî sinîn-i Nebeviye
40-Akaidü's-Sadatü'l-Haneftiye
41-Esiretü'l-Ahmediye
42-Hakkü'l-Mübin fî behati'l Hasidin
43-Ta'tirü'l-Mehâzır fî'l ahbar el-aktab el-erbai'l-ekâbir
44-Bürhanu'r-Rahman
45-Kilyetü'l-Hedâiyye
46-Şevard el-Edep
47-Esrâr-ı esmâü'l-Hüsna
48-Esrâre'l-Ervah
49-Revâtib el-Uşbu'iyye
50-Kenzü'l Mutasım fî medid en-Nebi (s.a.v) li veledi'l-gavs el-azam er-Rifai
51-Eşrefü'l-yazıh fî tercîhi'l meşayih
52-Gayr-ı zalik min el Mekâtibatü'l Mürselati'l-Edebiyye
53-Teallakütai'l-şerîyye
54-Tasavvuf elletî kâdete'l ta'abbüd
56-Hülasatü'l Beyan fî Hükmi Nev'i İnsan
57-Hasenatü't-Tevhid fî Sahaifi's-Sultan Abdülhamid
58-Reddiye
59-Hadratü'l İtlak fî Mekârim-i Ahlak
60-Füsulü'l-Hikem
61-Eşrefü'l-Vesâil
-

Bunlar ile birlikte Butrus Abu Manneh'in verdiği üç kitap ismine daha ratlamaktayız. Ancak o bu kitapları bulamadığını kaydetmiştir⁴⁷⁹.

62-Mefahirü'l-Beyti'l-Osmani el-âli ve vücubu ta'ati's-Sultan

63-Ta'zimu İmame'l-müslimin li-nusreti'd-din

64-Ma'na "Hubbu'l-Vatan mine'l-iman"

Yaklaşık 100 eserini vermeye çalıştığımız Ebü'l-Huda'nın bir bu kadar kitabı daha olduğu söylenmektedir. Kitaplarının kronolojik sıralamalarına bakacak olursak ilk telif eserlerinden ölümüne kadar sürekli Rifailik üzerine yazmıştır. Bu kategoride özellikle, Rifailiğin Sayyadilik kolu üzerindeki yayınlara ağırlık vermiştir. Hilafet ve Osmanlı Saltanata bağlılık konularını özellikle işleyen Ebü'l-Huda, ayrıca, 1880'lerin ortasından itibaren belli aralıklar ile son dönemine kadar kendi soyu ve nesebine karşı ithamlara cevap sadedinde eserler yazmıştır. İtikadi, kelami, tasavvufi ve edebi konulara dair de eserlerini gördüğümüz Ebü'l-Huda Sultan Abdülhamid'e yönelik, onu övücü eserler de yazmıştır.

2. II. Meşrutiyet ve Ebü'l-Huda'nın Ölümü

Ebü'l-Huda Sayyadı, II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru eski prestijini kaybetmişti. Ancak, gerek kendisi gerekse ailesi Sultan tarafından himaye edilmeye devam ediyordu. Daha önce de denildiği gibi, devrin genel özelliklerinden diyebileceğimiz rekabet ortamında daha fazla mücadele edemeyerek, Sultandan ayrı bir yere geçmek için müsaade istemişti. Bu müsaadenin tam olarak ne zaman verildiği bilinmemektedir. Ancak, II. Meşrutiyet öncesi Büyük Adada bir konağa çekildiği söylenmektedir. Cemal Kutay, Süleyman Tevfik Beyden naklen bu tarihin 1908 Haziranı olduğunu söylemektedir⁴⁸⁰.

Ebü'l-Huda II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki kanadının ve genel muhalefetin en çok yüklendiği isim olmuştur⁴⁸¹. Hakkında büyücü, falcı, yılandı, remilci gibi türlü

⁴⁷⁹ Butrus Abu Manneh, *a.g.m.*, s.392.

⁴⁸⁰ Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul 1974, s.107. Burada Kutay, S. Tevfik Beyden iktibasla şöyle devam eder; "Asıl garibi, 1908 Haziranında kendi arzusu ve ısrarı ile Büyük Adaya taşınmış olmasıdır. Padişah izin vermek istememiş, fakat o hastalığını ileri sürerek direnmiş, nihayet müsaade almış... Oraya yerleşmiş idi ki, iki ay sonra kendisiyle beraber devre karışmışlar Büyükkada'ya siyasi sürgün olarak geldiler. Bu sıkıntılı günlerinde de uzağında kalmadım, ziyaretine gittim. Zamanın birçok zenginlerinden olduğu gibi ondan da ordu için yardım istemişler. Fazlasını vermiş. Samimi olarak 'Feda olsun... O kılıçların gölgesinde emniyettediriz. Şimdi benim Adaya, kendi arzumuyla gelmiş olmamı, kerametime yeni delil sayarlarsa kabahat benim mi?' diyerek latife edecek kadar da deryadil idi." Yazar, her ne kadar bunları ileri sürse de, Ebü'l-Huda'nın söz konusu zevat ile Bekir Ağa bölümünde uzun bir süre beklendiği ve daha sonra Büyük Ada'ya gönderildiği sabittir.

⁴⁸¹ Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler I*, s.262.

ithamlarda bulunulmuştur. Fakat, bir noktayı belirtmekte fayda var; muhalif kanadın II. Abdülhamid'e karşı kullandığı dil ve üslup, II. Meşrutiyet öncesi ile bu devir sonrasında 31 Mart vakasına kadar değişiktir. Çok ilginç olarak daha önce II. Abdülhamid doğrudan keskin eleştirilere maruz kalırken, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra bu eleştiri çevresindeki eski devlet erkanına yönelmiştir. Yani bu dönemde yapılmış bütün kötü hareketler, “akrep sürüsü”, “milletten Padişahı koparmış”, “bir sürü esafil”ve “bazı hainler” gibi nitelendirmelerle söz konusu zatlara yüklenmiştir⁴⁸². Bu zatlar içerisinde Ebü'l-Huda'da yeterince zikredilmiştir. Tabi, muhalefetin Ebü'l-Huda algısının değişmediği söylenilebilir.

a. II. Meşrutiyet Sonrası Yayınlar ve Ebü'l-Huda

II. Meşrutiyet öncesi böyle bir imaja sahip Ebü'l-Huda, bu dönemden sonra diğer bir takım hususi bendegan ile adeta hedef tahtası haline gelmişti. Bunda elbette Meşrutiyet ilanının akabinde meydana gelen heyecan ve coşkunluğun tesiri söz konusudur. Kendisi hakkında yukarıda sarf edilen sıfatlardan başka, bir kısım karikatür dergilerinde ise hakkında ağır çizimler yapılıyordu⁴⁸³. Dönemin gazeteleri de bu hükümlüleri yakından takip ediyordu. *Tanin* gazetesi bunlardan birisidir. Ebü'l-Huda'nın ölümüne kadar safha safha takip etmiştir.

23 Temmuz 1324/1908 tarihli *Tanin* gazetesinde, Zaptiye nezareti aleni bir şekilde şöyle uyarılmaktaydı;

“Bidayeti Müddei Umumiliğine, baş kâtip Tahsin Paşa ile Ebü'l-Huda Efendi ve Bahriye nâzır-ı sâbıkı Rami Paşa'nın birer meçhule firar edeceklerini haber alındığından emval-i devlet ve milleti sirkat ve irtikab-ı rüşvet maddesinden dolayı merkuminin taht-ı tevkifine aldırılmasına mübaşeret olunması zımında memuriyet-i behiyeleri ifa-i vazifeye davet olunur”⁴⁸⁴.

II. Meşrutiyet'in hemen akabinde bazı devlet ricali hakkında arama emri çıkartılmıştı. İzzet Paşa ve Necip Melhame gibileri ise kaçmayı başarmıştı. Diğerlerini elinden kaçırmak istemeyen İttihat ve Terakki cemiyeti bu noktada hassas davranıyordu. Çünkü, bu zatlar onlar için devlet kaynaklarını sömüren insanlardı ve cezalarının verilmesi gerekiyordu. Nitekim, Tahsin Paşa, Rami Paşa, Memduh Paşa ve Ebü'l-Huda gibi kimseler yakalanmış ve tevkif edilmişlerdi. 25 Temmuz 1324/1908 tarihli *Tanin* gazetesinde bu tutuklular ile mülakat yapan

⁴⁸² İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I, Hilafet ve Meşrutiyet*, İstanbul 2001, s.130-131

⁴⁸³ Bu dönemde çıkan siyasi mizah dergileri arasındaki *Üfürük* dergisi bunlardan biridir. Hedef olarak Ebü'l-Huda'yı seçmesi dergiye verilen isimden anlaşılmaktadır. Bu dergi muhteviyatı ile II. Meşrutiyet yıllarındaki Ebü'l-Huda tiplemesinin kurgulanması ve yansıtılması açısından son derece önemlidir. Ekler kısmında bu dergiden bir kesit dercedilmiştir. Nadirattan olan bu çok kıymetli derginin bir kaç nüshası Sayın Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un özel arşivinde mevcuttur.

⁴⁸⁴ *Tanin*, No: 5, 23 Temmuz 1324.

birinin intibalarını “Mevkufin ile Mülakat” adlı bir yazıda yayınlamıştır. Bu intibalar içerisinde Ebü'l-Huda'nın fikri dengesini yitirip, mevcut idareye hoş görünmeye çalıştığını ayrıca belirtmiştir. Aynen şöyledir;

“Evvelki gece Hasan Rami Paşa, Memduh Paşa, Reşid Paşa, Tahsin Paşa, Ebü'l-Huda Efendi ve oğlu, Kemal Bey, tabip Âgah Efendi zaptiye nezaretine getirilmişlerdir. Bunların nazarı kanımda ne suretle telakki edildiklerine dair dün Zaptiye nezaretinden istizahatta bulunduk. Sadece Rami Paşa mevkuf, diğerleri hakkında hiçbir muamele-i kanuniye icra edilmediğinden bunlar mevkuf bile addedilmemektedirler. Haklarından ahali tarafından tecavüzat vukuası gelmek üzere hükümetçe taht-ı emniyete alınmışlardır. Birinci odada mevkufin gayet meyas, sakit ve mütefekkir bir halde idiler. Bilakis Ebü'l-Huda metanet-i fikriyesini gayb etmiş idi. Başına gelen hali İzzet ile aralarında öteden beri mevcut olan münafere ve İzzetin adamlarının tahrikatına atfediyor. Hürriyetten, adaletten, müsavâtten memnun görünüyor. Diğer Paşalar bu derece ümitvar değiller. Hatta Tahsin Paşa başını böyle çevirip bakamamış ve Rami Paşa mea'ni belîğ ile uzaktan bakmakla iktifa etmişler... Şu çıplak odada karşılarında toprak desti, tek bir bardak ile, yer bulamayarak karyoları üzerine oturmuş bu adamlar o kadar aciz, o kadar sefil, o kadar boynu bükük idiler ki Osmanlı âlicenâbı, Osmanlı mürüvveti bunların karşısında bütün gayzını unutuyordu.”⁴⁸⁵

Aynı şekilde, *Servet-i Fünun* gazetesinde Cenap Şehabettin bu tutuklular ile ilgili bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıdan iktibasla *İttihat ve Terakki* gazetesi ilginç yorumlarda bulunur. Yakalandıktan sonra şimdiki İstanbul Üniversitesinde bulunan Bekir Ağa bölüğüne getirilen bu kişilere “istibdâdın mel'unları” nazarıyla bakmaktadır. Ebü'l-Huda'dan ise yılcı diye bahseder. İçlerinde bulundukları psikolojik durumlarını ise ayrı ayrı anlatırken, C. Şehabettin'e göre, Ebü'l-Huda kamuoyundan korkmuş ama beratını ümit ediyor görülmüştür⁴⁸⁶.

Ertesi günkü nüshada ise bu tutukluların ne olacağı sorularak, Hukuksal olarak ceza gerektirecek bir şikayetin olmasından hareketle, bu şahısların evlerinde özel arama yapıp fazla miktarda para ve mal bulunursa ne yapılması gerektiğine dair Bâb-ı âliden izahat istenmektedir⁴⁸⁷. İstedikleri açıklama ise *İttihat ve Terakki*'nin 4 Ağustos 1324/1908 tarihli sayısından gelmiştir. Şöyle demektedir cemiyet;

“.... elyevm Harbiye Nezaretinde taht-ı tevkifte bulunan Hasan Rami'den maada Tahsinlerin, Memduhların, Ragıpların, Rızaların, Ebülhüdaların lüzum-i ihla-i

⁴⁸⁵ *Tanin*, No:7, 25 Temmuz 1324.

⁴⁸⁶ *İttihat ve Terakki*, No:4, 31 Temmuz 1324.

⁴⁸⁷ *Tanin*, No:8, 26 Temmuz 1324.

sebilleri yolunda bir netice istihrâc eylemiş olduğundan bizde bu babdaki mütalaatımızı hülâsaten neşre lüzum gördük; Adalet, iyiliğin iyilikle ve kötülüğün kötülükle mukabelesini istilzam eder. Yoksa iyiler say ve amâlinin mükafatını, kötüler sa'y ve amâlinin mücazatını görmezler ise adalet icra edilmiş olmaz. Tanin refikimizde bilir ki Avrupa bunların su-i istimalatı yüzünden Devlet-i âliye-i Osmaniye'yi eşkıya çetesi ünvanını vermekten çekinmemişti. Şu halde bunların tevkif edilmesi Avrupa efkar-ı umumiyesini kanuna riayetkar olmadığımız yolunda fikri sakime sevk etmez zannederim. Dersaadet istinaf müdde-i umumiyesinin bir ma'ni-i istinbat edemedik... diğerleri (Ebülhuda ve emsali) için müddei şahsi lazım gelmez çünkü bunların müddeisi millettir. Milletin bunlar aleyhindeki feryad ü figânı göklere çıktı. Müdde-i umumi duymadı mı? Burada bu adamlara hükümetin misafiri nazarıyla bakmak doğru olmaz itikatındayız. Bunlar insana sirayet eden veya mikroplar gibi heyet-i ictimaiyenin ta kalbgâhına kadar sokularak vücudunu tahrip etmekte idi. Kudret-i Samedaniye ile hayat-ı taze bulan millet bunlara galebe etti. İçlerinde İzzetler, Melhameler gibileri enva'ı zulüm ve teâdi ile kazandıkları milyonları Avrupaya aşırıdılar ve kendileri de kaçtılar... bugün bunları ittiham eden millet yarın muhakemelerini talep edecek, bankalara tevdi ettikleri emlâk ve akarın hesabını soracaktır. Bizim bunların devam-ı tevkif ve icrâ-i tahliyelerinde alakamız yoktur. Yalnız hükümetten talebemiz merkuruların firarlarını men edecek tedbir-i ittihaz etmek ve emval ve emlaklarını taht-ı muhafazaya almaktan ibarettir. Bu hususta ihmal ve tesyib gösterilecek olursa tesyip gösteren memurun yakasını tutarız.”⁴⁸⁸

İktidarın *de facto* hakimi olan ve merkezi Selanikte bulunan İttihat ve Terakki cemiyeti yayın organı vasıtasıyla Bekir ağa bölüğünde toplanmış II. Abdülhamid'in hususi bendeganı hakkında böyle düşünüyordu. Rüşvet, haksız servet gibi iddialar ile itham edilen bu grubu yargılayacak olanın ise “millet” olduğunu söylüyorlardı. Yer yer tehdide varan bir dil ile tutukluların gözetimine devam edilmesi isteniyordu.

Vakit ilerledikçe, kamuoyunda Ebü'l-Huda'nın nereye gideceği tartışması yaşanmıştır. 18 Ağustos tarihli *Tanin* “Ebü'l-Huda nereye gidecek?” diye soruyordu. Alınan bilgilere göre, görülen lüzum üzerine, İttihat ve Terakki tarafından Rumeli'ye yollanacağı ihbar edildiğini yazmıştır⁴⁸⁹. Bir gün sonra, İttihat ve Terakki gazetesi ise meseleyi şöyle açıklıyordu; “Ebü'l-Huda'nın Konya'ya gönderilmesi takarrur etmesi üzerine Anadolu ahalisinin merkumu kabul

⁴⁸⁸ *İttihat ve Terakki*, No:5, 4 Ağustos 1324

⁴⁸⁹ *Tanin*, No:31, 18 Ağustos 1324.

etmediklerinden Rumeli'ye i'zâmı kararlaştırılmıştır."⁴⁹⁰. Konya'ya gitmesi konuşulduğu sırada kendisi sadarete yazdığı bir yazıda bu yerin Ankara'ya çevrilmesini talep ediyordu;

"Ma'lûm-i sâmilere buyurduğu üzere efrad-ı milletden her bir şahsın hürriyeti taarruzundan mâsun olduğu bir zaman muadilat-ı iftiraatta ol hâne-i dâi'yaneme hücumla ma'al-mütehakkir mahdumumla sicc ü sayana tâzib-i dâi'yanemin veche-i şer'isiyle mesai' kanuniyesi mechûl-i dâi'yanem bulunduğu halde dersaadette istikmal-i esbab muhafazâ-i dâi'yanemin adem-i imkanıyla tûl-i müddet bâb-ı seraskeride bulunmaklığım dahi muvafık görülmediğinden muvakkaten mahdumumla beraber Konya'ya azimet-i dâi'yanemin tensib buyurulduğu mutazammın bulunan emirname-i sami sadaretpenahilerini polis müdürü dün gece tebliğ ve maa'liye azimet-i kaziyesini de teemmül-i dâi'yaneme terk buyurulmuştur. Hânedan-ı risalete mensup ve masum bulunan ailem ise eşya-i beytiyemle kendi akrabalarının nezdine göndereceğimi arz ve şüphesiz mahza emniyet ve selamet ve muhafaza-ı dâi'yanem için icra buyurulan işbu tensib-i âli cenâb-ı sadaretpenâhileri ma'al-mütesal telakki olunmakla beraber bazı esbab ve mülâhazattan maznuniye mebni Konyada muvakkaten ikamet-i daiyanem kendimce tecviz olunmayıp kefâlet-i hârice kanuniyenin tebliğ ve burada ve mahall-i ikameti dâi'yanemde her türlü taarruzdan masuniyetimin teminiyle ikamet-i dâi'yanemin Ankaraya tahviline müsâade-i celile-i cenâb-ı sadaretpenahilerini şer'i şerif ve kanun-i münîf lisanıyla istida' ve istirham eylerim ol babta emr ü ferman hazreti veliyyül emrindir. Dâi'leri Sayyadizade Muhammed Ebulhuda"⁴⁹¹.

Can ve mal güvenliğinden bahsederek, Konya olarak tespit edilen merkezin Ankara'ya dönüşmesini istemiştir. Peygamber soyundan geldiğini ayrıca belirtme gereği hissetmiştir. Çok geçmeden dört gün sonra *Tanin*'de yayınlanan bir haberde, Memduh Paşa ve Ebü'l-Huda'nın Büyük Ada'da ayrı iki konağa, sabaha karşı beş civarında yerleştirildikleri bildirilir⁴⁹². Haberin hemen devamında Ebü'l-Huda'nın Serencebey yokuşunda kendi hanesi karşısında mutasarrıf olduğu konak, iki hane ve bir ahır Darü's-şafakaya teberru ettiği yazmaktadır. Bu iki hadisenin üst üste gelmesi ise ilginçtir. Nitekim ilgili yazı da Zaptiye Nezaretine ulaştırılarak, Tahsin, Memduh, Reşid Paşalar ve Ebü'l-Huda efendi ile oğlunun Büyük Ada'ya nakledilmesi gerçekleştirilmiş oldu⁴⁹³.

Bu haber üzerine iki gün sonra aynı gazetenin sütunlarında Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda mukim Ahmed Reşid imzalı bir yazıda Ebü'l-Huda'nın önceden haksızca gasp

⁴⁹⁰ *İT*, No:12, 19 Ağustos 1324.

⁴⁹¹ *ZB* 47/22

⁴⁹² *Tanin*, No: 35, 23 Ağustos 1324.

⁴⁹³ *B.O.A. Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB)* 353/2

etmiş olduğu konağını “derdest-i rüyet” ile mahkeme tarafından tekrar geri almasına rağmen Ebü'l-Huda tarafından Darüşşafakaya verildiğini öğrenince şaşkına döndüğünü söylemektedir. Anlaşılan, Ebü'l-Huda, hakkında tartışma olan bir konağı söz konusu yere bağışlamıştır.

Büyük Ada'da artık münzevi bir hayat yaşamaya başlayan Ebü'l-Huda denetim altındaydı. Hakkında ise o ilk günlerdeki ateşli yayınlara da artık tesadüf edilmemekteydi. Biraderi Abdürrezzak Efendi de yakalanarak Zaptiye nezaretine getirilmişti⁴⁹⁴. 18 Eylül tarihli *Tanin* gazetesi Ebü'l-Huda'nın Dahiliye Nezaretinden Mısır'a gitmesi için müsaade istediğini yazmıştır. Zambako Paşa gibi muteber bir doktordan aldığı rapora istinaden Avrupa'ya da gidebileceği söylene de, neticede eğer tebdil-i hava olmazsa hayatının tehlikede olacağı yazılmıştır⁴⁹⁵. Bu arada Ebü'l-Huda'nın mevcut durumdan kurtulmak için değişik çarelere başvurduğunu söyleyebiliriz.

Eski güç ve kuvvetini kaybeden Ebü'l-Huda'ya değişik davaların açıldığını görmekteyiz. Bunlardan bir tanesi Halep'te Ebşir Mustafa Paşa Vakfı tevliyetinin vaktiyle Ebü'l-Huda tarafından gasp edildiği iddiası üzerine tahkikat-ı icrası için evkaf nezareti ve Halep vilayeti arasında yazışıldığı bilinmektedir⁴⁹⁶.

b. Serbesti Gazetesi Mülakatı

Bu dönem itibarıyla Mevlanazade Rıfat Bey'in, ölümünden yaklaşık iki ay önce Ebü'l-Huda ile gerçekleştirdiği mülakat gerçekten tarihe not düşülecek cinstendir. *Serbesti* gazetesinde yayınlanan bir yazı dizisinde Ebü'l-Huda, eski dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve Baş katip Tahsin Paşa ile yapılan mülakatlar okuyucunun nazarına arz edilmiştir. Bu insanlardan “istibdâdın hâdim-i hakikleri” diye bahsedilir. Gerçekten o gün için bu insanların fikirlerini neşretmek çok önemli bir harekettir. Bu mülakatların diğer bir önemli yönü ise İttihat ve Terakki iktidarına ve onların basındaki refiklerine karşı faklı ve muhalif bir ses olan Mevlanazâde Rıfat'ın *Serbesti* gazetesinin bunları gerçekleştirmesidir.

Mevlanazâde Büyük Ada'da Ebü'l-Huda'nın kaldığı konakta hizmetçisi ve oğlu tarafından karşılanıp. Ebü'l-Huda'nın bulunduğu odaya götürülür. Yazara göre, Ebü'l-Huda'nın hastalığı her halinden bellidir ve kendisi yerde döşek üzerinde bitap bir vaziyette yatmaktadır. Solgun bakış ve titrek bir sesle konuşmaya başlayan Ebü'l-Huda geldikleri için

⁴⁹⁴ *Serbesti*, No: 1,4 Teşrisani 1324

⁴⁹⁵ *Tanin*, No:62, 18 Eylül 1324.

⁴⁹⁶ *Tanin*, No:67, 23 Eylül 1324.

teşekkür edip, ayağa kalkamadığı için af ister. Mevlanazâde oturduktan sonra mülakat başlar⁴⁹⁷;

“ Ebü'l-Huda- Gazetenizi alıyorum. Oğlum okuyor. Ben dinliyorum. Bîtaraf mesleğinizi takdir ile beraber sebab-i ziyaretinizi anlamak isterim.

-Mâlumunuzdur ki efkar-ı umumiyye-i mâzideki te'sir-i istibdaddan galeyanda hakkınızda cereyân eden malumat ise meydandadır. Bu günlerde millet-i muazzamanın vükelası da sizinle meşgul olduğundan karşınızda bir gazeteci bulunmak hasebiyle serbestâne bazı şeyler sormak isterim. Çünkü bir gazeteci hakikatı taharri etmelidir. Enzâr-ı millete daima hakayık-ı arz ile mükelleftir. Sualleri garip olsa bile nazar-ı müsamaha ile bakılmalıdır. Lüzum gördüğünüz kadar cevap vermekte sizi muhtar bırakırım.

-Buyurunuz! Ne sormak isterseniz bildiğim kadar cevap vermekten ictinab etmeyeceğime emin olunuz!

-Hakkınızda matbuat aleminde birçok şeyler yazıldığını tabi biliyorsunuz. İnkilab-ı azimi müteakip tab'el-husul olan galeyan-ı efkar sükun bulmuş, hakayığın meydana çıkabileceği zaman gelmiştir. Binaenaleyh, hakkınızdaki neşriyatı vakı'aya karşı efkarınız nedir?

-Efendim. Suallerinizle sizi yormak istemem. Binaenaleyh madem ki matbuatı esas-i ittihaz ederek sual ediyorsunuz ve beni de ilk defa görüyorsunuz zaten de hasta olduğum cihetle başka suallere meydan bırakmamak için sözüme dikkat ediniz. Evvel emirde nesebimle, şahsım için değil ecdadım için iftihar etmeye haklıyım zira nesebim pâktır. Matbuata ta'biyet etmem. Uzun bir istibdâdın, medîd bir sükutun aks-i sedası elbette şedid ve telaşlı olacağından ifrata vararak mütalaatta bulunmuş olabilirler. Ve bizim gibi ilâ-ı İslamiyet'e vakf-ı vücut edenler bu galeyan ve heyecandaki şiddet-i teessüre haml ile her fırtınayı müteâkip sükûnetin zuhuruna muntazır olurlar. Ve ümit ederim ki bugün o heyecan ve galeyan sükun bulmuş olmakla hakikat-ı hal tezahür eder. Benim uğradığım hem de şu hâl-i marazda uğradığım tehâcümü tarihten aldığım ders ile kendim için bir fahr-ı mahzun addederim. Ben kim idim. Saadet-i millet için heyecana kapılmış bazı matbuatın neşriyatına göre keşkül-i bedest İstanbul'a gelmiş ve serseri derviş! Fakat sizi ızdırap ve zahmet çekmiş fakat dehrin kerem ve serdine alışmış bir ma'lûm-i biâmanın hücre-i tedrisinden çıkmış olduğunuzu bildiğim için şunu söyleyeyim ki ben Bağdat müftüsü Zehavi merhum gibi bir zat-ı celil-i kadrin hakkınızdaki şehadeti ilmiyenin derecesini takdiren yazdığı varaka ile isbat edebilirim. Fakat bu kağıt bugün yanımda olmadığından size gösteremem bununla beraber

⁴⁹⁷ Serbesti, No:77, 02.02.1909.

nesebimi ve İstanbul'a ne suretle geldiğimi sizi ikna edebilecek surette iki saika gösterir isem bilgisizlikle –o tesir-i heyecan- matbuatın yazdığı sözlerin hilaf-i vaki' olduğuna hayretinizi celp etmiş olacağım.

Gel! Nidası ile mahdumu Hasan Bey içeri girdi ve mârizin işareti üzerine bir yazıhanenin çekmecesini açarak iki eski sarmaşık kağıt çıkardı.

-Alınız şu kağıttan okuyunuz! Keşkül ile defimi ve nesebimi ümit ederim anlarsınız.

İki kağıdı bana teslim etti. Biri Ahmet Esat Paşa hazretlerinin mührü resmisini ve 89 tarihini havi âtide aynen ders ediyoruz:

“Mevlaya Seyyid Ahmed Rifai (k.s) el-âliye ulemadan reşadettü kerametlü es-seyyid eş-şeyh Muhammed Ebü'l-Huda efendi bu kerede dersaadete azimet buyurmuş ve mümaileyh hilye-i hilm ve irfan ile arasata ve kemal-i zühd ve takva ile esnâ-yi râhde uğrayacağı mahallerde hakk-ı müsaferetine ve tarikçe muhtaç olduğu teshilatı mümkün-i nizamiyenin ifâsına ve merhale-i bemerhale zaptiye ve cebelüler tabi'in ve terfikiyle âmenen ve sâlimen savâb-ı maksuduna hüsn-i a'zam ve esra'sı hususuna hilâl-ı tarikte kâin memurin saltanat-ı seniyye ve saire taraflarından himmet ve müşaberet olunmak babında divân-ı vilâyet-i Sivastan işbu buyuruldu... 18 Cemaziyü'l-evvel 1289

Varaka-ı sâniye ise sûret-i bervecche âtidedir

“Maruz-u dâi'leridir

Eşraf-ı sâdat-ı kiramdan Halep vilayeti nakibü'l-eşraf kaymakamı Sayyadzâde faziletlü es-Seyyid Muhammed Ebü'l-Huda Efendi dailerinin müsellemler olan istikamet ve dirâyet-i kâmile sine mebni Meclis-i idare-i vilâyet a'zalıgı memuriyetine ilaveten uhdesine tevcihatı müstedi' mukaddeman makâm-ı Sadaret-i Uzmaya takdim olunan tahrir-i dâi'yanem Şuray-i devlet-i mülkiye dairesine havale buyurulmakla lede'l-müzâkere Bağdad ve Basra ve Süleymaniye ve Şam vilayetleri nakibü'l-eşraf kaymakamlıkları müstesna olarak müma'ileyhe mezkur azalıgın tevcihi uymayacağına cevap verilmiş ise de müma'ileyh da'ileri sahihen neseb eşraf-ı sülâle-i tâhire-i meşhureden ve mecrubu'l-etvar ve ashab-ı ilm ve takva ve marifetten bulunduğu hasebiyle min külli vücuh rüchaniyeti olup umur-i mesâlihın ber-vecche-i matlub-u âli hüsn-i rüyet ve temşiyetinde ber-vesile-i hüsn olacağı ve öteden beri zâ-ı fehmet simat hazreti riyaset penahilerinin bu misillü sadat-ı kirâm ve ulemayı zevi'l-ihtiram hakkında eltaf ve inayet-i seniyyeleri buyurulacağı müsellemler has ve âmm olduğuna istinaden emsaline faik olan mümaileyh dâi'lerinin dahi mezkur vilayetleri kaymakamları misüllü Halep meclisi idare-i vilâyet azalıgına nâib ve tayini hususunun

tekrar istirhamına ictira kılındı ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l emrindir. (8 Zilkade 1293, 13 Teşrisani 1296, Reisü'l-ulema İzzet)

Zeyli: Semahatlü Efendim Hazretleri

İşbu bizikri âliyeleri mütalaa-i güzâr-i acizi oldu. Efendi müma'ileyhin neseben ve zâten şayan-ı taltif ve hürmet-i dâi'yan olduğu şehadet-i semihaneleriyle dâi' sabit ise de bilcümle meclis azâlîğî teşkil-i mukarrer meclis-i mebusanca bilmüzakere taht-ı karar alınacağından şimdiden meclis-i mezkur azalığına tayin olunamayacağını beyana ibtidar kılınmağın olbabda emr ü efendimizindir. (19 Zilkade 1293, 24 Teşrisani 1294 Midhat Şehid-i Muhterem)"

Bâlâda şu iki kıt'a-i varakayı (ki bugün yedimizde mevcuttur) okurken hayret etmedik der isek yalan söylemiş oluruz. Bu hayretimizi def ile beraber yine kendisine hitaben dedik ki:

Nesebinizin sıhhati ihtimaline vesaik kâfi gelebilir. Fakat bunun takdiri bizden ziyade bir heyet-i hâkimeye aittir. Lütfen ikinci bir sualimize velev ki taaccübünüzü mucib olsa dahi açıkca cevap vermenizi rica ediyoruz. O da şudur;

-Size hükümdarın müptela olduğu vehme karşı hizmet etmiş yani o vehimden istifadeye kalkışmış bir sihirbaz üfürükçü nazarıyla bakılıyor.

-Benim asla sihre itikadım yoktur. Mamafih, herkes bir fikirde bulunabilir. Fakat o fikrin sıhhat ve idame-i sıhhatine ihtimal olabileceği yine umur-i bedihîdendir. Sözü hem doğru olabilir hem de zaman onun doğru olmadığını isbat eder. Zira bir haberdir ki mantukan sıdk ve kizbe ihtimal vardır. Binaenaleyh, ben ki aczimle beraber müteşerri' bir alim olmak iddiasında bulunuyorum Kur'an-ı Azimüşşan ve Peygamberi zîşanın kizbini beşere ilan eylediği hakk-ı parlak ve müncele gibi hurafat ile iştilal etmeyeceğime emin olmanız lazımdır. Ben kurb-i pâdişahide bulunuyordum. Fakat bir vazife-i resmiye ile değil. Bir alimin ve muhibbi şer'in şer'an muvazzaf olduğu ferâiz-i ifaya ıstıta'atı derecesinde takip etmek suretiyle bulunuyordum. Buna bir delil ise asâr-ı matbuamdır. Tab edilmeyip kütüphâne-i padişahide kalan asâr-ı mahrure dahi müstesna olmak şartıyla matbuatımı takdim ediyorum.

Bu arada oğluna işaret edip oğlu 200'e yakın kendisine ait kitapları oraya getirtiyor. Fakat bu kitapların birçoğu Arapça olması hasebiyle Mevlanazade şöyle söyler:

-Teşekkür ederiz. Fakat bu kitaplar hakkındaki mütalaatımızı beyan edebilmek için münderecatına vukufumuz iktiza eder. Bu ise şimdilik mümkün olamaz. Binaenaleyh, bu kitaplardaki efkarınızı anlayarak muhakeme etmemiz için vakte ihtiyacımız vardır. Lütfen bunu mütalaatımız neticesine taalluk ile şu sualimize cevap vermeniz rica olunur. Siz kurb-i pâdişahide bulunurdunuz ve bir çok umur-i siyasiye ve idariyeye

karşıyor idiniz. Zatı şahâne ile olan derece-i irtibatınız ne idi. Bu babta izahat verir misiniz?

-Evet, ben otuz seneye karib bir müddettir kurb-i halifede bulundum. Fakat oradaki vazifem taraf-ı şahanedan İslamiyet aleyhinde Rusya ve sair memalikte neşredilen kitaplara reddiye yazmak ile mükellef idim. Fakat umur-i idare-i hükümet ve siyaset-i hariciyeye dair hiçbir müdahale yoktur. Buna delil ise bu hususa memur olanların mabeyn-i hümayun daire-i mahsusasında kendilerine odalar, daireler olduğu halde benim oturacak mahallim olmadığıdır. Ben te'lifat ile imrâr-ı hayat ediyorum. Telifatım Meşrutiyetin muvafık-ı şer'i olduğundan ibarettir. Bu da gösterdiğim kitapların mütalaası ile anlaşılır. Bugün millet ki benim nazarımda mukaddestir beni şu hal-i ızdırabımda tazyik eyledi. Teessüf etmem! Zira, hakikatte hâdim-i şer'i ve müruc-i meşrutiyet idim. Elbette bu bir gün enzar-ı millette tecelli edecektir. Taaccüb ettiğim bir nokta var ise o da Meşrutiyetin hilaf-ı şeri olduğu iddiasında bulunanların elan mevaki' âliye-i işgal etmeleridir. Tekrar ederim şu ahval üzerine merhamet, atufet, af gibi bir insan için talebi çirkin olan şeylere intizarda değilim. Ben hareket-i beşeri tanzim eden kavânin-i âliye ki mahsul-u şer'i şerif-i Muhammediyedir. Anın dairesinde bir kusurum var ise tahkikat-ı mükemmele neticesinde o kanun-u âliye tevfikan hakkımda muamele icrasını talep etmekteyim. Kanuna tevfik-i hareket edildiği takdirde millet-i İslamiyenin Osmanlılığın beka ve devamına olan hizmetimin takdir edilmediğine teessüf ederek terk-i hayat etmiş olacağım. İşte beni dâğidar eden nokta ancak budur. Çünkü ben talib-i Hakk ve Adl'im.⁴⁹⁸

Görüldüğü üzere, ölümünden önce yapılan bu son mülakat gerçekten çok önemlidir. Kendi ağzıyla Ebü'l-Huda hakkındaki üretilen ithamlara cevap vermektedir. O anda elinde bulundurduğu iki vesika ile nesebi ve geçmişi hakkında yapılan itirazlara cevap verirken bir yandan da Meşrutiyet yanlısı bir tutum takındığı gözden kaçmamaktadır. Muhatap olduğu sorular itibariyle, hem Padişaha yakınlığını söylüyor hem de bu yakınlığın büyü ve sihir gibi şeylerden kaynaklanmadığını bilakis dini açıdan açıkça yasaklanan bu işlerle kendisinin uğraşmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu bir nevi Ebü'l-Huda'nın kamuoyuna karşı verdiği savunma olmuştur. Elbette, mülakatta da sıkça vurgulandığı üzere, bunun II. Meşrutiyet heyecanının dingin bir hale dönüştüğü devirde gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Bu mülakatın mühim olan diğer kısmı Ebü'l-Huda'nın misyonunu açıklamaya çalışmasıdır. Kendisinin politik ve idari meselelere karışmadığını bunun Mabeyn içerisindeki zevatın işi olduğunu açıkça vurgulayan Ebü'l-Huda, kendi vazifesinin telifat olduğunu söylemiştir. Yani, İslamiyet aleyhinde yazılan eserlere reddiye yazarak bunları çürütmesini

⁴⁹⁸ Serbesti, 77, 20 Kanun-i Sani 1324 (02.02.1909)

dile getirirken 200'e yakın eserini göstererek, bunları delil olarak sunmaktadır. Mülakat boyunca millet mefhumunu öne çıkaran Ebü'l-Huda kendisini şaşırtan şeyin daha önce Meşrutiyetin şeriata mugayir olduğunu söyleyenlerin o zaman için üst kademeleri hala işgal etmesi olduğunu vurgulamıştır. Nitekim bu ifade daha sonra aynı gazetede "Akval-i Meşhure" başlığı altında derin bir ironi içeren sütunda aynen iktibas edilmiştir⁴⁹⁹. Acaba Ebü'l-Huda bu sorusuyla o devir idarecileri arasında kimi kastetmektedir?

c. Ebü'l-Huda'nın Ölümü

II. Abdülhamid devrinde yıldızı parlamış ve ünü tüm Arap aleminde yayılmış olan Ebü'l-Huda artık çaresiz ve aciz bir vaziyette idi. Büyük Ada'da eski belediye reisi Nureddin Efendinin konağında oturmakla hayatını devam ettirmiştir. 14 Mart 1325/28.03.1909 tarihinde ailesi namına damadı, Zaptiye Nezaretine çektiği telgrafta pederinin yeni vefat ettiğini bildiriyordu. Cumartesi günü için, vasiyeti gereği Beşiktaş'taki Sayyadi dergahına defnedilmesini talep ediyordu.⁵⁰⁰ Gerekli merciler ile yazışmalardan sonra bu izin çıkar⁵⁰¹, ve herhangi bir olay çıkmaması için Beyoğlu Mutasarrıflığı ve Beşiktaş Polis Komiserliğine tedbir alınması için tebligatta bulunulur⁵⁰².

II. Abdülhamid'in bu vefattan çok müteessir olduğu, cenazesinin teşhiz ve tekvini için bir miktar para yolladığı ama ailesinin bunu kabul etmeyerek kızının gayet kıymetli, elmas bir küpesinin satılarak cenazenin bununla kaldırıldığı söylenir. Hatta cenaze törenine İttihat ve Terakki tarafından bir müfreze asker gönderildiği de eklenir⁵⁰³. Ölümü duyulan Ebü'l-Huda'ya Volkan Gazetesi şöyle ilginç bir not düşmüştü;

"Müslümanların Fâzılı Sayyadzâde Es-Seyyid Ebü'l-Huda Efendi dünkü gün ruhunu Allah'a teslim ederek emsaline lâyük tebcilat ve tekrimat ile Beşiktaş'taki Sayyadzâde Dergahı tekkesinin haziyesine defnolunmuştur. Rahmetlinin ziya'ı, din-i Mübin-i Ahmedî ve âlem-i Osmani için çok büyük bir kayıptır. Üç yüze yakın telif eseriyle din ve millete olan hayırlı hizmetleriyle ilelebet takdir edilecek böyle bir zatın

⁴⁹⁹ Serbesti, 80, 23 Kanun-i Sani 1324 (05.02.1909). nitekim, aynı sütun altında Sultan Abdülhamid'in şu sözüne de yer verilmiştir; " Buna muhalif rey ve mütalaalarda bulunanlara rağmen Kanun-i Esasiyi ilan ettim."

⁵⁰⁰ ZB 627/100

⁵⁰¹ ZB 627/101

⁵⁰² B.O.A. ZB 627/102, 627/99

⁵⁰³ Ziya Şakir, a.g.e, s.270.

elim kaybindan dolayı din ve devleti taziye ederim. Şam-ı şerif Ulemasından Eyyübizade Mehmet Tevfik”

Derviş Vahdeti bu telgrafi neşrettikten sonra altına şöyle bir not düşer; “(Ölülerinizi hayırla yadediniz!) hadis-i şerifine binaen bu telgrafi sahifelerimize koyduk.”⁵⁰⁴. Derviş Vahdeti’nin bu notu gayet anlamlı olup, bu hareketi II. Abdülhamid rejimiyle özdeş hale gelmiş ve istibdâdın öznelereinden biri olması yönüyle Ebü’l-Huda algısının değişik bir şeklidir. Ayrıca, burada eserlerinin sayısının üç yüz olarak verilmesi ise araştırılmaya muhtaçtır.

Görüldüğü üzere, Ebü’l-Huda II. Abdülhamid devrinin çok önemli figürlerinden biridir. Onun önemini daha da arttıran muhalif kanadın hakkında yaptığı neşriyat olmuştur. Böylelikle, Ebü’l-Huda ve emsali üzerinden “istibdadın” amansız eleştirisi hem rejim düşmanlığını üretmiş hem de bize muhalefetin algısını yansıtmıştır. II. Meşrutiyet sıralarında, doğrudan Padişaha dil uzatamayan bu kesim Ebü’l-Huda gibi kimseler üzerinden bu fiillerini icra etmişlerdir. Gözden kaçmaması gereken diğer bir husus ise, Ebü’l-Huda’nın sahip olduğu kimliğin üzerinden üretilen eleştiri, belki bir ölçüde, o zamanki yaygın pozitivist anlayışı yansıtmaması açısından ayrıca incelenebilir. Başka bir deyişle, Ebü’l-Huda’nın sahip olduğu dini kimliğin bu pozitivist çevrelerce nasıl telakki edildiğine dair bir fikir verebilir.

Ebü’l-Huda ölmesine rağmen arkada bıraktığı büyük bir aile ve Halep’teki Sayyadi dergahı ondan söz ettirmeye devam etmiştir. II. Meşrutiyetin hemen akabinde Halep’teki mevcut dergahın 5. Redif komutanlığı tarafından işgal edilip, kullanıldığı bilinmektedir⁵⁰⁵. İlk zamanlarda ailenin içine düştüğü acziyet bu tutuma karşı bir tepki geliştiremediyse de, 3 yıl sonra dergahın postnişini olan Ebü’l-Huda’nın biraderi Abdürrezzak Efendi’nin çabalarıyla Harbiye ve Maliye nezaretlerinden izin koparılmış ve tahliye kararı çıkartılmıştı. Ancak, pratikte kararın hemen icra edilmemesi Sayyadileri endişeye sevk etmiştir.

II. Abdülhamid döneminin yıldızı parlamış bu tarikat şeyhi son yıllar itibarıyla sıkıntılı bir süreç yaşamış ve II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi büyük bir baskı görmüştür. Netice olarak, gözetim altındayken sessiz bir şekilde ölmüş ve ardından pek çok eserle birlikte “tartışmalı” bir dönem bırakmıştır.

⁵⁰⁴ O. Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, İstanbul 2001, s.64.

⁵⁰⁵ DH-İD 84/9

SONUÇ

Bu tezin konusu genel olarak Panislamizm bağlamında değerlendirilmelere tabi tutulmuş Ebü'l-Huda'nın biyografisiyle beraber özellikle İstanbul sonrası yaşamına, Yıldız Sarayı ile olan ilişkilerine, Abdülhamid tarafından İslam Birliği ya da İslamcılık siyaseti bağlamında nasıl bir araç olarak kullanıldığına odaklanmıştır.

Ebü'l-Huda Sayyadi, çok genç yaşlarda elde ettiği geleneksel eğitim formasyonu ve Peygamber soyundan geldiği söylemiyle hızlı bir şekilde yükselmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in sık sık huzuruna çıkacak bir yakınlık elde etmiştir. Ebü'l-Huda, çevreden merkeze eklenip, sistem içerisinde bu sistemin yeniden üretimine katılım açısından hayli ilginç bir fenomendir. İşte bu noktada Ebü'l-Huda'yı farklı kılan özellikler bağlamında yoğun tartışmaların olduğu gözlemlenebilir. Uç paradigmalardan birisi Sultan'ın panislam siyasetinin bir gereği olarak bu tür şeyhleri çevresinde toplayıp dünya genelinde gözüken ve İslam alemi üzerinde bir propaganda faaliyetine girişmesidir. Diğer bir uç paradigma ise Ebü'l-Huda'nın metafizik yönüyle Sultan'ı etkileyebildiğini ve üzerinde büyük bir etki sahibi olduğunu içeren görüşlerdir.

Ebü'l-Huda'nın Rifai tarikatının liderlerinden olması, Suriye ve Irak'ta, biraz da Sultan'a yakın olmasından mütevellid, yüksek bir prestijinin bulunması, Arapça konuşan dünyaya hitap edebilmesi gibi özellikleri ile Osmanlı devleti politikalarının uygulanmasında bir nev'i sivil destekçi gibi hareket ettiğini görmekteyiz. Çünkü yazdığı yüksek sayıda eserler ile hem Halife Sultan'a itaat ve bağlılık tezini işlemiş hem de Rifailik öğretisini yayarak etkinliğini arttırmıştır. Bu durum aynı zamanda devleti destekleyen tarikatların nasıl yükseldiğine dair önemli veriler taşımaktadır. Özellikle söz konusu coğrafyada halkın desteğini alma noktasında hayati bir fonksiyon ifâ ettiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, Ebü'l-Huda'nın incelenmesi gereken bir yönü de devlet erkânı ve o devrin mühim simaları ile girdiği ilişkilerdir. Sultan II. Abdülhamid devrinin devlet adamları beyinde ortaya çıkan çatışma atmosferini çözümlemek için Ebü'l-Huda iyi bir örnektir. Başta dost olduğu, yardımlarını gördüğü ya da yardım ettiği insanlar ile nasıl mücadele eder hale geldikleri bu tezin ilgilendiği ayrı bir konu olmuştur. Bu noktada, Ebü'l-Huda sevenleri tarafından desteklenirken muhalifleri tarafından aleyhte davranışlarda bulunulmuştur.

Muallim Naci gibi bir entelektüelin övgülerine mazhar olmuş öte yandan ise Mabeynci İzzet Paşa, Necip Melhame gibi siyasi kimlik sahipleri ile anlaşmazlıklar yaşamıştır.

Diğer bir nokta ise fahri olarak devlet hiyerarşisinde yükselmiş Ebü'l-Huda'ya muhalefetin bakışının nasıl olduğudur. Başka bir ifadeyle, muhalefetin "Ebü'l-Huda algısı" nasıl olmuştur? Özellikle nesebi ve soyu üzerinden yoğun hücumlara maruz kalan Ebü'l-Huda, bu muhalif kanat tarafından şiddetli eleştiri, istihza ve alaylara konu olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde kendisine üfürükçü, falcı, remilci, yılanıcı gibi ithamlarda bulunulmuş ve sonraki dönemleri bu söz konusu nitelendirmeler çok etkilemiştir. Tabi bu olayların gerisinde yeni dünya görüşlerinin eski ve geleneksel düşünceyi nasıl değerlendirdiğine dair ipuçları görmekte mümkündür. Ayrıca, bu anlayışın "Ebü'l-Huda algısı" üzerinden siyaset yapmalarının neticesi olduğunu söylemek mümkündür. Ama, bu çalışmada bu "algılamanın" siyasi olduğu, aslında eserlerinde ve davranışlarında, bu algıdan çok farklı olarak ilmi boyutu ve siyasi kabiliyeti yüksek bir Ebü'l-Huda portresi karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, remilci, falcı ve üfürükçü ifadelerinin siyasi anlamda tezyif ve tahkir olduğunu söyleyebiliriz. Soyu ve nesebi ile ilgili tartışmalar olsa da "elinde def ve önünde yılan oynatan" bir Ebü'l-Huda portresinin mesnedsiz olmasını söylemek mümkündür.

Netice olarak, Ebü'l-Huda hızla modernleşen bir toplum içerisinde geleneksel motiflerin korunması ve bu dönüşüm sırasında devlet tebâsının, özellikle Arapların bağlılıklarının arttırılması misyonunu yüklenmiş, II. Abdülhamid devrinin kendine has ortamında ilginç bir yer edinmiş ve 33 yıl gibi uzun bir süre içerisinde Sultan'ın kendisinden koparmadığı önemli bir kişilik olmuştur. Başka bir deyişle, Arap dünyasının Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde çok önemli bir "köprü" olmuştur. Devletin bütünlüğünü sağlamaya yönelik olan İslamcılık siyasetinin pratikte icra edilmesinin önemli araçlarından birinin başında bulunmuştur.

EKLER

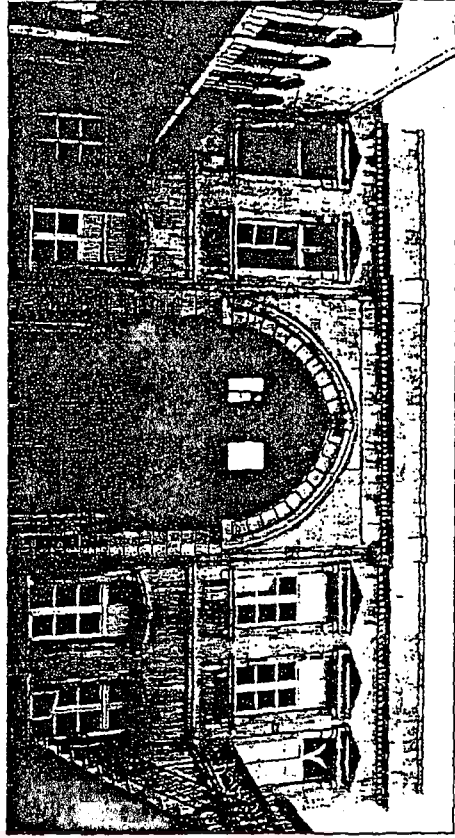

Fig. 3: The *ivān* of the living quarter.

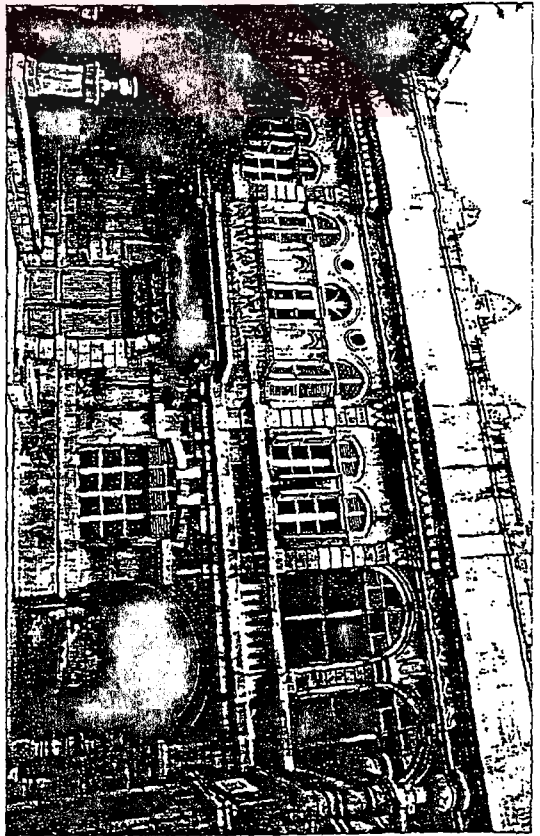
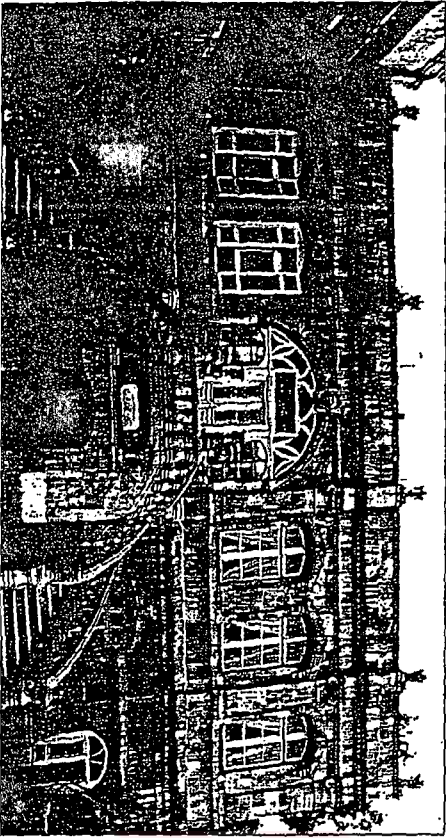

Fig. 5: The eastern representative building.

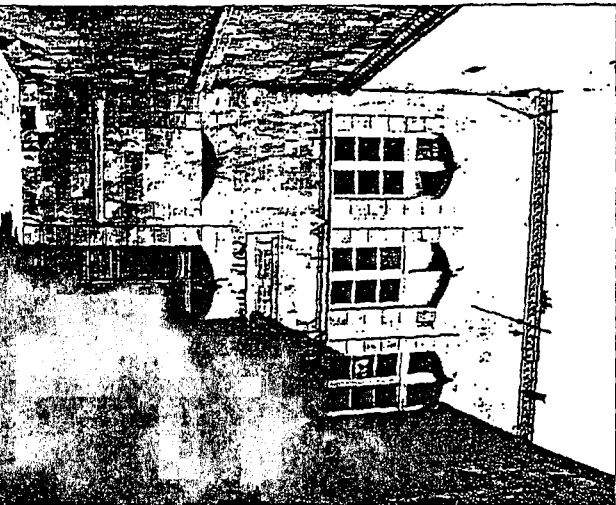

Fig. 6: The courtyard of the *zāwīya* with the entrance to the *haramlik*.

Y.PRK.47 22/27

قوللری صوق عبودیتده استقامت خلقیدر یاریر صیقه نم زیر اینو
 عبد الملک لری هست و یا تقدیر اولدیغ عالم بوجو اسباب
 مجرعه رنطولای اشو عرقیندن تقدیرمه حرأت ایلرم شویدر
 زینون منته سندن بوراره یه کلشی او قطع ده عطفی
 عطفی اسبابه بادی اولدیغی بر یلیدر حال بویدا ایکی رزی
 منته سی دخی الرم اولوب پارس مجلوی ذوات کرام عالم
 یو کلتمسنی ایستور خطا هریم دن محرم نواهی عرسیم
 سر یای ضعیفه استخوان اولان فاسد قوم دن فله ضعیف
 اتحق هواد پاشانده و طلق سی و هدیون کاتبه سی دیولون
 عثمان افندیار مرید کی خانم شورای دولته بولان پاشا
 بیک دالره سندن یاشنه جان کی صاقدنشی اولدیغ عالم
 توسیع ایطیه قوتلی ایدن عزت بیک پاشا دیکم بر بخش مجید
 استخوان ایلدی کی قوای اسلامک و خلافت عظامت اعلی
 موفق اولدیندن وضع عثمانی دخی خلافت الشریعه صدق
 دولت و عبید خلافت حقوقدن برویا لکر اغراضه قریان اولور
 خطا هریم ده عظم خون به قاشو حیان رفایه دن فاعدا سی
 صیقون اولتر نغی عالم نه اولور ایو بیز قنایر عدالت الینک حکام
 قاضی اتیمدن استقامت ایدن خون وینی حواید یورر بلان کوز
 انواع دنا شله اغفال ملدنک نه احتیاط یورر سی هر و قدر و یورر

Y.EE

14/15

4

عبودیت خالصه مملو کانه بنا هر دقیقه ده ابراز خدمات مهمه همیوندر
 بذل وسع و قدرت ایستیکم حاله طالع داعیانم مساعد اوله میور معنی
 حب الدیانه و لعبوریه بعضه موادن عضنه جرات ایدرم شویدر که
 محاکم محرکه شانه لای بعضه طغدرن لغوه بعضه حرکات طیش عاتک
 وقوعی دائمی اولر رق ظرواین یور بویله حرکات و اشاعتک ضایع همیوندر
 قطعی منافع مهمه صرفت خدمت هیلرنددر از جمله بوکونده هله مسیده
 ناشی اب ارشید داور او روپاده قال و قبل دوراه اتمک ایله موصل
 ولایتی داخلند طائفه اگر اوده برزنجیر و طابانیدر اره کنده که وقوعت
 صافح سایه شانه ده جدا هیئت اولرینی حاله ارباب اغاچه ایچوده جای
 بنج اولس موقوفدر وقوعات مذکورک نکل محلله جهت شمالیه ده ایران و غریبه
 دیار کبر داخلده بولانه جزع طائغنه و غریبه شمالیه ده وانه دبلیس طائغنه
 ملاصق اولرینی جریله عتایر مجاوریه عکس حوارث ایدوب اندر برهوق
 قال و قبل تکیون طبعیدر بنأعلیه بوراده بولانه برزنجی حواد ائندک
 داعیدیه اگر ادمعتراننده لغت همیوندر بلیستغریق بعضه بندکانه تلطف بیوریلر
 اوراندک حکومتیه عکر قومانه این تحت نظر رتبه اولر رق طرفینه اجرائی لغت
 ایچوده فامور بیوریلر عکر استعمال قدر صمد نتیجه یسبب اولر جفن
 ظهرا ایدرم بعضه موقوفات خصوصیه ایچو بروقت نط طعاله بکلیوب
 بعونه تعالی تیب بیوریلر زماشه موقوفات مذکورک لی شفاها خاکپای
 عالیه صرفت خل الهیینه عکر اولر جفن موقوفه
 السید الداعی الملک
 الی الیه

Y. PRK. AZJ

21/109

4

شمدی الدینم کوذره دن اولوب عمرمده نامنی ایشتمدیم مصطفی نوری نافذه برادری
 مکتوب صورتیه کارت ویزیت و خاکپای عالییه عریفه سن عینا و کال سرعته
 تقدیم ایدرم مکتوب صورتدن معلوم عالم بیوریلورکم ضابطه دن حقی
 طومسی اقتضا ایدر و عقلاً و احوال حاضر یه کوره اولیه مناسب اولدوغی
 کوریلور قضا نکه مفادندن انگیزه شرب و رشادی مذهب اولاندن
 هم افندرم و همدن شخص سملکانه نه درمده فصاحتی ترقی ایشتمدکه
 اجزای جنایت مذهبیه قدر کیم یورلر سمانیه نه بغدادی سید اید
 فضل طاهر میدانده در هره ایسه وقوع حال بویدر حکمانه صورتیه
 و فوق کفایه حقی طومور ایسه معلوم اولدوغی کوریلور زیرا اولکی کونه
 فضل خائف اوغلو سهل دیدکلی خاشنه جهان الدیه افندیه کیدوب
 صقانی طوترق ایکی اوج کونه قدر انتقامی ابوالهدی دن الیم دیو
 عینا سولیمس و بوکونه غرت معنویه جناب امام رفاعیدن اولرق مکتوب
 کلمسی بربرکنه قیاسی اصحاب تجربه یه معلوم و نظر عالییه کوره منوردر
 بناء علیه حقیقت حاله جناب الله استجایه رک صداقتدن کوردریم
 و شمدیه قدر چکدیم آه و اینلره ضمیمه اولرق قلمه قدر ترتیبدر
 آثار سیدانه چیتیمس قضا سندن قورقوریم بایکزه بیاه عالم بحیثیت و هلاقت
 نامیده ابراز عبودیت ایدر یورم نه فرمان ولی نعمت عالم افندرم
 عبد الغنی المکلاک
 ابوالهدی

[illegible]

علمای اعلام بحق قدر و مرتبتی بلاه انجق و لایف عالم افندرز اولدینده و کرکوک
 علمای مشهور سنده و حقیقه فضلی امتده معروفه افندی داعیلری علوم دینه ده
 معلومات و اطلاعی درجه علیاده اولدینگی علمی علوم معنویه ده اقتداری مسلم بولندینده ایلم
 کونه اول مناسبتده و لایف عالم افندرز فرق سینه بقیه کمال شوکت و عزایده حکومت
 اسلامی ده اجرایی مراسم خلافت بیور جقدی و داخل و خارجا تاییدات صمدانه وقوت
 ربانیه ایله مؤید و منصور اولوب بر حقوق ممالکی فتح و تسخیر ایله جقدی فنا مستخرج الدینی
 مومنی ایله معروفه افندی داعیلرینده ایشندیکده کند و سنده رجا ایدوب استخراج مذکور تیمنا
 و تبرکات کنده بولنق ایچونه عبد افقران ویرسونه دیو سولیم و رجا ایشتم بئاعلیه لغا
 کند و سنده الدینم مبارک و منیمه استخراج عالی بویه بر یوم مسعود ده عتبه علیاه
 تقدیم ایلم جهنم مضمون بر حقوق استنباطات قرآنیه و فیه ده دیورکه یوقار و ده
 عهد اولدینگی کی و لایف بر حقوق النشی اولناه ممالکی استرداد ایدوب عظیم فتوحاته
 مؤید بیوریلجک و جلد اعداسی مقهور و مدبر اولم جقدی کی و لایف نه وجود عالیسنده
 و نه ده سود کلرنده باذن الله تعالی کمال عظمتده طول عمر ایله تحت خلافتنا هیلرنده اولدق
 حاله اصلا بر کر کوریه جقدی و بو استخراج عالی حقیقه امت محمدیه بر مرده کله
 اولدینگی جهته و صاحب استخراج ایسه فالجی و یا نمود جهلده اولیوب بحق علماده
 اولدینگی سبیل انار هیلده قرآنیه ده و معانی نبویه ده مستخرج اولانه ایشو استخراج
 تیمنا منصور عالی و جناب ظل الاهی بر سرت همایوده ملوکانه لری نینله عهد و تقدیم ایلم مرصده
 العبد الدعی الملک

الواله دی

يا علام الغيوب كيف يكون أمر السلطان عبد الحميد خان صباه الله من بوابي الزمان الى اخر الدوران هل يدوم امدا مد يد امل
وكيف يجري امور النبعة في عهده

الجواب

يخرج بعض البلاد من سيطرته الى ايدى مخالفة بالتوقيت • ويمر عهده الى ثب سنة وستة اشهر بالكدر والتقويت • فبعد
مضي تلك الزمان يرجع له بالتدريج مافات • وينظر لما آت • ويتسلط بوجه يضيق عنه الطوق البشري • ويحصل من حصانه
الزاد المحشري • وبالسليم يحكم القاهرة • بالعين الشاهرة • ويعيش لقرن كامل • ويتسلط باشباهه تسلطا شاملة
تسريح العباد • وتظهر المعاد • وتتغير الامور • بوجه يتخير عنه العقول • وتشتلك اللهم عميم النوال • وبامسغف
الامال • وبامقدرا الاجال • وبامصلح الاعمال • وبامهني الآمال • ان تحول حال المسلمين بوجوده الى احسن الحال • وتوفقه
كما وفق لصالح الاعمال • كيف لا وهو امام خض نجدة العلماء • وزنة الانبياء • ومودة الفضلاء • الفطنة الازكية • ما من
محنة الا وهو لها فائز • وما من مكرمة الا وهو لها حاز • لانه اظهر السلاطين لسانا • واكثرهم حسانا • اصداقهم لهجة
واطلقهم لهجة • اكثرهم حياء • واكثرهم عطاء • اشجعهم سيفا • وامنعهم حيفا • اولاهم فطنة • وادكاهم
طيبة • اكرمهم دينكا • واعلمهم يقينا • اعدلهم خلقا • واجملهم خلقا • اثقبهم فكريا • واطيبهم ذكرا • اصبوهم رأيا •
واقربهم رعا • اسداهم فتشا • واشدهم بطشا • افضلاهم حسبا • وامثلهم نسبنا • احملهم بحومة الشريعة الغراء • واراعهم
لحضرة الملة الحفيفة البيضاء • لامر ما صارت سدة السنية ملتما لشفاء • ازباب الفضائل • من كل فج عميق
وتساحتها المنيفة محط الرجال الافضل من كل مرعى سحيق • ولا عيب فيهم غير ان يتوقفهم • قيام برفع الدين شرع محمدا
فيعطى العباد شيئا يقص جالهم • ويؤتي القانينا على قولهم اقدى • وفي اخر الايام يكون مجددا • كانه مهدي لدين
المؤيد • ترى الصديق عين بين شئ وضده • لغيرانا الجبل للعين المرد • وفي العصر ظل الله حقا على الوري • كره شريف النسل
خير الاما جد • فلا زال للاعضاء رطلا وملجا • كانه مرة لعصر مجد • ظل الله على العالمين مغيث المظلومين من الظالمين
ابو المعالي شيف الدنيا والدين • السلطان الغازي عبد الحميد خان • مد الله سلطنته الى اخر الدوران • ما تعاقب الملوك
والمرجوم من محاشن شيمه ان يتلقاه بالقبول بفضله وكرمه فانه غاية المأمول وفيه نهاية المسئول • والله الميسر للامال
وعليه التوكلي في جميع الاعمال

العبد الداعي لتمام
الذول والحمدية
معروف عارف
الشاكين دار الطن

4

4

پادشاه اعظم روح و مالکم غبار قدسیت آثار ضلالت
 فدا اولسون دشمنه خلافت و بد خاهاه سلطنت ایچونه
 شایسته و افتداریسز اولدقدن حاله یغور کی مبدول بیور
 اولاه عواطف و عنایات سینه نک ربعی اصدقای خلافت
 و ذاکاران سلطنت اولوب مقتدر و فعال و تأثیرلی آیدله
 نه ایچونه مبدول اولمیور قاسد و منسد و ملحد و زندقه و
 و دینه و عرضنه ناموسی سز اولاندورده نصیضه کلور امانه
 اداره و الله یا کلشی و بالله و تالله یا کلشدر زیر ایدله سوره
 زهرده بشقه وجودنه برشی حاصل ایدله مز هب بو یازدیم
 سونیدیم (بوندر کی بزه ده امتیاز پاره ویرسونه مقاصد کلدر)
 شوقدر کی بوند قوتلی اولمیور اصدقای خلافت محو اولمیور
 تجربه بیور شوقدر کی تجربه جدیه و صحیح اولسون غرضدیر
 صادق بوندن ملیونه قاشو کلشدر اولوقنده اتخا زاید بول
 تدبیر اولسونه مع کما سلف خاندن ایتدیر اصدقا مغلوب اولمیر نتیجه
 الله الله افندیزی شیرینده و ملکه و ملکی ضیانتدنده محافظه بیور
 ایله
 عبدالمطلب
 انوالله

YEC 14/157

9

مستعجابات ملوکانه

انا طوی قاضی کرکی پایه لورندن برادریم صیاد زاده سید عجب ارزاق عید دینک
 باروم این قاضی کرکی تربیتی و یا خود امثالی مثلوث ندرند برین رصع اید تبدیلی
 مخدوم داعیانم سید حسر خاله فولدیند جمعیت رسوم دره عفو به کند و نه فاروقیت حسن
 و یا خود و عدلایه توفیق نشاند رصع اید تبدیلیه مناسب بر ما مورثه نقلی

عم زاده رمدن خان من بویج زعاندن بردن و بونانه جندی زاده سید سعید به
 جرت حکیم به رسماً صدق بونانه خدمت مکافاة رفیعاً متاثر به سید او صبحی عثمانی

عم زاده م و بیج اوارق تربیه ایدیم ضربه فاضل ملوکانه از نه تحریرات قلند
 رفا محمد زاده شکیب به تبدیلی او صبحی عثمانی

اقر بای داعیانم دره و سلاله طاهر قادر به ده کیلائی زاده نوری پاشا فولدیند
 سفلقتانده بیتی ادلوب محمد صمد مکنت عشا برده صیقلش ادلا به مؤلفین
 فولدیند صفت قطب کیلائی و شاً انشا مثلوث زاندره ملاز ملک به بولور
 و یا خود مملکت بونانه چهاره انچه ال ایچمه و نه به یورسی مستعجابات ملوکانه

NEE 14/157

هر سعادت حاله مقدم و عند اعیانه مع ملتزم و فعلیا بمداشت
 دنیا به ایتیم شی واریه اوده دی نعت اندوزان باطنی ظاهر
 سعادت حال هما یوده ملوکانه ریدر بناء علیه حق اعیانه مع هر
 رانم دی نعت اندوزان القادوت کثیره اولم یور جناب حق اندوزان طویل
 عمر احسانه بیدرسوه اوقات و فاسد مذکور به اصغای کعبه بیدرسوه
 ایسه عجب و ارر خاطر اولم بیلور حالو کا عجبای نفس داعیرنج
 فوق لقای نصیب میزدن عظیم در استیحت کشت کلیه دانه و تانه
 و بانه چو تدر خاطر اعیانه معده بالکلیه یقین و قلمه سیلندر
 به برادرت شخصه ملوکانه لرر عند کج هر مقام مقدم و هر نصیب
 معطر و مقدس شو قدر که نعمت کثرت قبیلند اولم رق کمال انوار
 اید غرضه ایدر که حقده افتزای جرات ایدر بلور که مقام مستحده
 بولور ایسم نه در سعادت و نه طشده ده دواثر شرعیه ده بر طرف
 واحد دی نعت اندوزان طوقه حق و یا خود لذت و یا شکر ملکانه لرر
 مضراوم حق صدوری محکمه اولیه صحنه منللو اولما سنه تکفل ایدم
 و کلا مجلسدنه دهن شخصه مقام مقدس هما یودنه در قدر
 مضرت ایراث ایدر حکم بر لفظ واحد دهنی حکم مضرت صورت
 فطیره تائیه ایدم و بوزیتیل صاحبیم دیو که مقدم و کف
 ملکانه معده بشق رحال علیه ده بر فرد واحد بوزیت فاکد بوند
 و کله تیکرار وانه و تانه و بانه حضرت محمدن مقدس نور بوند
 و معطر بونابه اندوزان سرملوکانه لرر صقیوه نه مستحی ایدم و نه ده بو
 فکر و یا بوضیاده بجم محضا اندوزان خایه حقوق علیه لرر بچوده سنی و غیرت
 سلام

Y. PRK. HH 24/79

بإرادة سيده فناء ياد ساهي سماضير ابوالردي افق عفر بنه فخر بنه دافع اولسانه تبعينا دن مفاري

بومح	نانه غزير	صفت	١٢	مفاري
	لحم	نہ	٥	
شہ	مصرغی	نہ	٧٦	
	دوغداره	نہ	٥٠	
	سُر	نہ	٥٠	
	دنبه	نہ	٥٠	
	نخنه باغی	نہ	٢٩	
	اسیرغین	نہ	١٤	
	عطب	کله	٤٠	
	کور	نہ	٦٤٠	
	سعب	کله	٦	
	صوانه	نظا-	٥	
			٥	٥

نیدینه مطابقت
١٢٧٠
کاتبه فخر بنه

اندن بشفه سگ منی واختارندن تا بعد ايله حاصلدر
 بوقبلدن دينی حضرت موسی کلیم علیه اتم التسليم
 منلیکنده باری موحید رضای جلجل رحمانی برغلاک
 دلانی ارزانی بیور دیومنی ویا این عمران رضای
 ربوبیتیم قضایه راضی اولمقلنده قدر جوانی تاقی
 ایلشدر الجاصل حکمت الهیه بوظفامات کوبه ده بی
 شبهه ودر بیان اده مقبین وحب اوله قی مثبت و تسلیت
 هر برکدور وزلدن باصق رسلا منشدور اوامر الهیه
 انقادک حقیقی دخی امر نسلم وهر بر خصوصیده رضا
 امر تسلیده شرط عظیمدر جناب قادر مطلق بونک
 ایچون عالم امر نده نوع انسانی سائر انواع واجناسدن
 اختیاز وکلام قدیده وقلند کرمانی آدم خلعت
 فاخره سبيله مکرم شاعر ایلش وبنو نوحه ایز ایلی
 شرف وکالی جمع وحسن ادب وامثال ايله بشیعه ذکیر
 تخصیص بیور منشدور و بوا حسانی اتمام ايله معرفت
 ربوبیته ارشاد وغب عدمدن ساخته وجوده ایصال
 وایجاد ایدوب ننی نوصندن دخی رسل کرام علیهم
 السلام یث وارسال ايله بوزمره مقدسندک هر بری
 بقیه نوصه بادشاه هدایت اولمش وحسن اتقان دلالت
 یله جله بی طوعا وکرها مقفاد ایشدر بقیه نوع
 ایچنده مظهر توقفات الهیه اولانلری ساحه بهائی

داعی الرشاد لبیل الانجاد والامنیاد

تألیف الفاضل الکامل سلیل السادة الرفاعیة

الافاضل شیخ السجادة المهدویة الضیادیة

السید محمد ابو الهدی افندی نقیب الاشراف

بحال المحب

١٤٥٩
٢٦

هذا ديوان

مرآة السهود . في مدح سلطان الوجود . صلى الله عليه وسلم

لخيرة العالم الملازمة لخير البحر الفهامة

ساحب السيادة والساحة والفتائل

والفرانسل والرجاحة الشيخ

السيد محمد أبي الهدي افندي

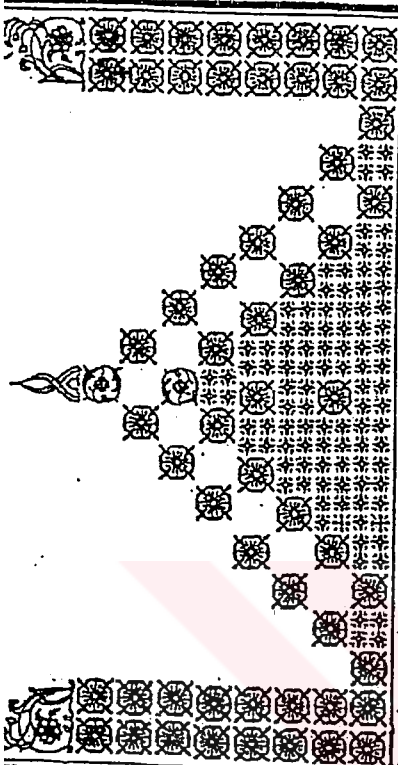
المصاوي الرغامي الحلاوي

لازال نوره يتللا

ونضله يتالي

S. Cymatino U. Kompharici	
Ime	Tamawal
Verd.	
Edid (cylitico)	1459

(طبع بالطبع المرمية بمر سنة ١٨٩٧)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على عبده ونبيه سيدنا محمد
أكرم المرسلين وأشرف الخلقين وعلى آله الطاهرين وأصحابه
الرضيين أجمعين يؤام بعدكم فهذا كتاب شريف ذكر فيه بالوجيزة
والاختصار رجال نسبنا الطاهر مقتصر على الإشارة لتواريخهم
ومعابهم وبعض فروغهم ومالهم من الفخر وبدأت فيه بذكر سيد
الوجود قدوة كل راكع وساجد وجعلت ختام العمود المبارك ذكر
سيدى الوالد أردت بذلك تسهيل أخبار هذه العائلة الشريفة لمن
يسعدنه الله تعالى بعد من هذه الذرية النيفة وتتمتع له يكون دستور
العمل للجمعين وغاية الاملا لتتابع هذه الطائفة العلوية من التلمذ
بجوهرية ذخيرة المعاد في ذكر السادسة بنى الصياد والى الله العون
والتوفيق وهو الهادى الى سواء الطريق

الاصل الاعظم ينسبوا سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم

هو

مناف بن قصى بن كلاب الحكيم ابن صرمة بن كعب بن لؤى بن غالب بن فهر
ابن مالاث بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن الياس بن مضر بن نزار
ابن معد بن عدنان وقد صرح أن النبي صلى الله عليه وسلم كان اذا وصل في
نسيبه الشريف الى عدنان يقول الى هنا وكذب النسابون وقد ثبت
بالتواتر القطعي وصح بالحديث النبوى والنص القرآنى أن نسيبه
عليه الصلاة والسلام ينتهى الى ابراهيم الخليل عليه الصلاة والسلام
ولم يكن الاختلاف الا فى عدد رجال نسيبه الطاهر والمشهور ان بين
معدجده عليه السلام وبين اسمعيل أربعين أبوا لله أعلم بوقال فى
خلاصة الاكسيريخ والدولى الله عليه وسلم يوم الاثنين تالى عشر شهر ربيع
الاول المبارك عام الفيل وذلك بعد قدوم أصحاب القيل بشهرين وستة
أيام يؤقال ابن عباس رضى الله عنهما ولا رسول الله صلى الله عليه وسلم
مختوما كبحولا وكانت ولادته بعد وفاة والده السيد عبد الله النور وقيل
مات أبوه وله عليه الصلاة والسلام سنتان وأربعة أشهر ومات والده
السيدة آمنة وهو ابن ستة أعوام ومات جدته عبد المطلب شيبة الجد
شيخ الحرم وله ثمان سنين وبعث صلى الله عليه وسلم الى كافة نبي آدم
بن واهوالم الجن أيضا وله أربعون سنة وتمكن بحكمة شرفها الله بعد النبوة
ثلاثة عشر سنة وأيامها تهاجر منها الى المدينة المنورة وأقام بها ثمرتين
على الصحيح دخلها يوم الاثنين وقت الضحى تالى عشر ليلة خلت من
ربيع الاول وتوفى عليه أفضل الصلاة وآتم السلام حتى يوم الاثنين
تالى عشر ليلة من شهر ربيع الاول سنة إحدى عشر من الهجرة العظيمة
النبوية ودفن فى بيته الكريم الذى قبض فيه * وأما فضائله ومجراته
وأخباره وآثاره وأسراؤه وأطواره فالعلم عن ذكرها قاصر والعقل
بها خائر كيف لا وقد جع الله سبحانه العظيم ما تشئت فى الانبياء والمرسلين

هذا ديوان * الشريف الغزالي * السلامي

فائدة الحسم من سيرة الكرم

احمد دوازين شيخنا وامانا وقدوتنا سلطان المارفين * تاج
الاولياء المتكلمين * بهاء الدنيا والدين * انت طلب النور
الخطير * غريب النربا السيد محمد مدي ال خزام
المعروف بالراس العبادي الرفاعي الحسيني
الشهير * رضي الله عنه ونعمنا به

*
Michael

١

 في غرة رمضان المبارك سنة

三

نخت الاملاد

على
نويسيتا سيلاتا الامار الصياد

« رضى الله عنه »

تأليف العلامة الفهامة * ذي الجناحين * ملتقى البحرين *
جامع الشرفين * رب الكمالات الفريدة * ورائع النيف
الباهرة المفيدة * حفرة صاحب الساحة والسيادة *
والفضائل الكثيرة الافادة * لا وهو الاستاذ الجليل
السيد محمد ابراهيم افندي الصيادي * الرفاعي
الحسيني ثم الخالدي * اعز الله بالتوفيق مجده
وكاله * وايد بالعتاية العمدانية
اطواره واحواله * آمين
حكيمة
صحة

طبع « مطبعة المعارف » في بيروت

Digitized by eScribers

كتاب

فروضة الاسماع * في أحكام الذكر والسماح

تأليف العلامة المام شمس العلماء الاعلام صدر الصدور المظام
حضرة صاحب السامحة والسيادة والرجاحة السيد

محمد أبرامدي افندي الصيادي الرفاعي الحسيني

ثم الخالدي لا زال ملحوظا ينظر

الخان الممدي والسالمين

أجمعين آمين

كتاب الروض النضر في مناقب سيدنا السيد احمد الزفافي الكبيره

رضي الله تعالى عنه الشيخ الجليل العلامة الهامة صفي الدين
عبدالرحمن بن الحسين بن عبدالله بن نصر بن

الممر بن عبدالكريم الكري القرشي

الدمشقي المتوفي

سنة ٧٧٦هـ

طبع على ذمة حضرة السيد محمد افندي شريف الخالجي الحاجر
في الكتب بحوار جامع با يزيد بالإستانة العلية

طبع بطبعة الشمدن بهر سنة ١٩٠٣هـ

89	100
100	100

۲۰۱

کتابخانه

SÜLEYMANİYE G. KUTUPHANESİ	
Kismi	Tekkeci-Hasip Ef.
Yeni Kayıt No	
Eski Kayıt No	373

كتاب

راحة الأرواح

تأليف استاذ الطريقة ونبراس الحقيقة العلامة الفهامة

صاحب السماحة والسيادة والرجاحة لسان المتكلمين

حجة اهل العرفان واليقين حضرة السيد محمد ابو

الهدى افندي الصيادي الرفاعي الحسيني

تقيب اشرف حلب وشيخ السجادة

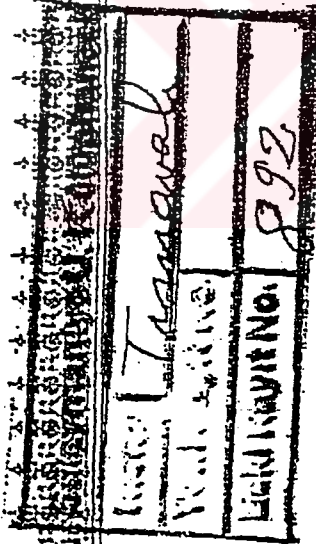
العلية الرفاعية والمقام الصيادي

العامر دام مويدا

ومحفوظا في الباطن

والظاهر

آمين

طبع على نفقة حضرة السيد محمد افندي شريف الخانجي

التاجر في الكتب بجوار جامع بايزيد بالاستانة العلية

صالحا الله من البلية

(طبع بالمطبعة المصرية الوحيدة بشارع درب الجمايز بمصر)

كتاب الفوائد العديدة في الأحكام التي
 لا بد من العلم بها في الدين والدنيا
 خلاصة الأسرار ونبذة العلم
 الكامل والعالما بالمرسل صالحة للمجاهدين
 والسادات حضرة السادة محمد وآل محمد
 الصادق الزباني الخ الذي قد حلت
 القديس وشيخ الطريقة الرفاعية
 السعيد الميرزا محمد طاهر
 قدس سره في الآفاق
 والموجود
 في
 (الطبعة الأولى)

(الطبعة الثانية سنة 1311 هـ)

(طبعة)

کتاب ()
دفتر
ص ۷

SÜLEYMANİYE G. KÜTÜPHANESİ	
Kismi . Takkelel-Hasip Ef.	
Yeni Kayıt No.	
Eski Kayıt No.	205
Tasnif No.	

٣٢١ ١٣ ١٣

كتاب

(عقود الالماس)

١٤٤٤

في حقيقة النواج الاحدي الذي كان عليه القطب الرواس

رضي الله عنه تألف العلامة الجليل الشهامة الاصيل

ناظم عقود الجواهر وارث الفاخر الاحمدية كبراً

عن كبر حضرة صاحب السيادة والسيادة

والهم مولانا السيد محمد أبي الهدى

افندي الصادي الرفاعي الخالدي

الكريم النشم لازال ملحوظاً

بنظر عناية جده الامام

صل الله عليه

وسلم

طبع بالطبعة المروية بمر سنة ١٣١٥ هـ

Suleymaniyev U. Kofchhanacil

١٤٥

هــذا اكناف الشكر المظام في مد يد الناصر على الله عليه وسلم ولله
الغوث الزفاني الاعظم رضى الله عنه من آيات شمله المثار اليه
بالبيان والظاهر الصمت في الاقمار والبادان من الى يد
قدرة له الما القامان جفرة صاحب السيادة والسيادة
الاستمدح يد اوالهedy اذدى الصمادى الزفاني

الحمد لله من انشرف حلت الشهاب وشبح
القام الامر الصمادى والسيادة
الرفاعة ادمه دام عروسا

بالانظار النبوية
آمين
١٤٥

طبع على نفقة خادم المم الشريف ونعال النقر والسيادة الرفاعة
سيف الدين ابراهيم ابوالفتح آل حرب الصمادى الزفاني الاخرى
ابن محمد بن الحاج ابراهيم آل حرب الطرابلسى الشافعى منه آمين

* (الطبعة الاولى)
* (الطبعة الثانية سنة ١٣١٣)

Shaymaniyeh Kutuphanesi
Kismi Med. Res. No.
Yeni Kavayirli

الرسالة ونظرت في هذه الجملة طفت استغفم استغفم الذهب الحار
الهائم الدائر قتلت اهي كتاب مر قوم امر حريق مخوم ام عقد نصيد
ملت بادلة كلام القوم والوحيد يستنير به السالك الى احسن المسالك فهي
جنة علم فكلوها دانية لا تسمع فيها لافيه وسما فضيل ازهرت بها
بحرور الخفيق من اقتناء اهل العلم والحق والبريق فلا ترو ان كانت قائمة
السلوك ومحنة المذرك بالملك فلو تجسدت للميان لكانت باقوت او استطعت
لكانت للمقول قوتا وعلى ارباب المربق كتابا موقوتا كيف لا ومثولها
واسطة العقدا اثين والفاضل الذي يتق رايه الدار به بالخير الحار على شرفي
المسبب والسبب المحلى بجاية اهل الطريقة والادب فنع الله به المسكين
وحفله من الهادي من الهند بن امين وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين
كتبه محمد بن الشيخ محمد بن الشيخ يوسف المطوق الحلبي

(وهذه صورة تقرير الفاضل العزيز والعالم الشهير مفتي زاده)
(السيد عثمان افندي الابستاني بانه الله تعالى تبارك الاماني)

حينما ابن احسن الينا برز نغم الزاهر ومن علينا بالهام العلوم الزاخر
وتعالى ثابه من الادراك بالابصار والبصائر وملا ما على من زال
غيا هب التسكرك باوار الهدى والجراح فاشرف بتد وجهه النير معالم
النور والفلاح وعلى آله وجهه الذين هم مصايخ الدين والعجور المطواع
في افق الهدى وبعد من العلوم عند ذوي النهوم ان اجلى العلوم واهمى
المطومات علم السادة الصوفية التي يتوسل بها الى الطرق العلية ويوصل
بها الى الاصول الاحدية المصطفوية لاسيا كتاب الفاضل الكامل
حاوى رتب الفضائل التي القطب الجواد سبيدي احدا المصياذ السعي
بهادية الساعي بسلك طريقة النور الرفاعي فلا يحتاج ماله الى كتاب
سواه ولم يقتصر مفعلا سفر بطالعه اذا امن النظر فيما حواه ربه على بطلان غيب
واسلوب عرب يشفع بالعالم واجاهل ويستفيد منه النبي والفاضل احسن الله
حسن الاتمال وانم عليه في الدارين باقعي ما يتناه من الامال
قرضه القير لله السيد عثمان الشهير بحاجي
خليل افندي زاده

هذا كتاب هداية الساعي بسلك طريقة النور الرفاعي

تأليف السيد الحبيب النسيب الفاضل الكامل السيد الشيخ محمد
ابو الهدى افندي الصباني الخالدي الشيوخاني قتيب البادية
الاشراف بحسب الشهور دام بالخبر والسمرود

٢٩٨

التبليغات

— مرسوم رقم ٢٩٨ —

٢٩٨

وهو جزء من مجموعة أنصار حضرة العلامة المفضل

وحيد عصره وفريد عصره قطب الطالب الفضل

والمراتب نافع العلماء قدوة النقاد حضرة

ساحب السيادة والساجدة السيد

محمد أبي الهدى الصادي الرفاعي

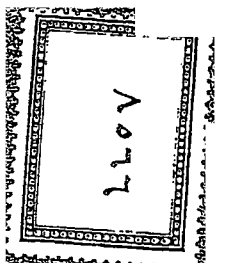
كان الله له ولأهله ولجميع

المسلمين

آمين

Süleymaniye U. Kütüphanesi	
İsimi: Abdülgani Ağa	
Yer: ...	
Emel: ...	210

(طبع بالمطبع الممربة بقرنة ١٨٨٧)

226
KUTUB KHANA

عنوان المصنف

في أصول علي أبي الأواب محمد بن أبي الحسن الطوسي الأصول والفصول في أصول الدين
المصنف السيد محمد بن أبي الحسن الطوسي والفصول والفصول في أصول الدين
الطوسي السيد محمد بن أبي الحسن الطوسي والفصول والفصول في أصول الدين

مكتبة

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

مكتبة بنجامين إصطاح الطبع الثاني في الدرر

ولا يهرست الجليل الاول من صور الشرس في ذواته صلي الله عليه وسلم في الاسلام طلي حسن

صفحة

١- استعزاد لطيف في ذكر بعض طائعات الرؤف

٢- حيلة الكان

٣- ست تادف الكان * واه عندة الاجوان والشر منه

٤- طلي في الحديث الشر معالي التي عليه الكان * ورواية من طرق متدده

٥- طلي في محبة طلي

٦- نذ - لطمة ذناب طلي الحديث

٧- تفصيل الامانة في لطبي

٨- مطلب في الاسلام والاعان

٩- فرائد * في لا خوف حجة ايمانه على الطلق * وان يحتاج الاسلام التهادنة

١٠- واه هل يجب الايمان لطغات هيا دفين * وهل يتخطا الو لا فهمها *

وكذا الرقت * وكذا الرجمة

١١- قال ان عذف اهل السنة ان الاعمال خارجة عن الايمان * وعدم تكفره اهل

الته * وفي التوبة

١٢- مطلب في اهل ما يبرح الايمان ويصنع * وفي فطائير * وكونه من ايمان الله تعالى

١٣- طلي في وصف الايمان بالقدس * ويحت في حال الشك * وفي المؤمن القلند

١٤- طلي في علو الدرس * ودوله صلي الله تعالى عليه فوجلي حسن *

* وسماني على الجارة

١٥- طلي في ان الاسلام غير يعضد في الرسة الا انها هي المظهر وتعمل غيرها

* وفي يد كثر القدر وبنا بيلة * وفي العدد من حيث هو

١٦- طلي في دولة صلي الله تعالى عليه وسلم فوجلي حسن * وفي الدنل * ودوله

صلي الله تعالى عليه وسلم ان لا اله الا الله * وفي معنى التوحيد * وفي ان

* وكو لها حجة

١٧- طلي في لا يكر بها في الجلس

١٨- طلي في كلام الشيخ عبد الصادر الكيلاني في الحديث الذي صلي الله تعالى عليه

١٩- طلي في فصل كذا ان هادة الاول * والذكر

٢٠- طلي في امر الله تعالى في صلي الله تعالى عليه وسلم بكونه فام انه لا اله الا الله * وذكر

٢١- طلي في لا اله الا الله

٢٢- طلي في لا اله الا الله

﴿ مكتب اخرى طبعت في مطبعة الجوائب ﴾

- الوازنة بين ابن تيم و البهري للشيخ العلامة ابن الحسن بن بشر بن
بحي الأمدى (هذا الكتاب لم يطبع بعد في غير مطبعة الجوائب)
٢٠ بديع الانشا والصفات في المكاتبات والرسائل للشيخ الامام
٢١ مري ابن الشيخ الامام يوسف ابن ابى بكر احمد المقدسى
٢٢ لوعة الشاكى ودمعة الباكي
٢٣ تعليم التام طريق التام الامام الزنوزى
٢٤ ترجمة القانون الاساسى وخطط الهمايونى الشريف الى اللغة العربية
٢٥ ترجمة نظامات مجلسى الاعيان والبهوتان الى اللغة السريية
٢٦ رسالة في المكاييل والفايس العلمية بالسيار المصرية تأليف عزتو
محمود بك القناكى
٢٧ ترجمة مجلة الاحكام العبدية نخوى على سنة عشر كتابا و ١٨٥١
مادة
٢٨ القانون الاساسى بالترى والعربى
٢٩ رسائل ابى بكر الجوازى
٣٠ رسائل بديع الزمان الهمداني
٣١ شنية الطالب ومنية الرقيب في الصرف والنحو وحروف المعاني
لنحرر الجوائب
٣٢
٣٣
٣٤
٣٥
٣٦
٣٧
٣٨
٣٩
٤٠

﴿ مكتب تركية طبعت في مطبعة الجوائب ﴾

- ٤١ حقوق ملل مترجم من اللغة الفرنسية
٤٢ اخلاق حبيبة الاديب محمد سعيد افندى
٤٣ ديوان الرحوم سبرى شاكى الشهير
٤٤ تخمين قصيدة البرزة لرحوم تحقيق افندى
٤٥ تاريخ امريتا وتفصيل اخبار كشمها
٤٦

﴿ الفيض المصمدى ﴾

﴿ و ﴾

﴿ الممدد الاحمدى ﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسم من خص ديوان اولياءه بالصرف في جميع الامام * و اوضح لهم طريقة
هذا فكانت جازهم الى حبيبة الاحكام * احبك جميعا يتكلم في سلك
اجبابك واجبابهم * ويحفظ شامرا بمقوقك و حقوقهم آمنة من حريك
و حرابهم * و يامن جعل سيدنا محمدا صدوقه الطلق و خلاصة الامام
واختاره من الرب الذين اختارهم من نبي آدم * وجهه افضلهم
حسبا ونسبا * و اكرمهم اما و ابا * واصفهم خلفا * واحسنهم
خانقا * وارفعهم طبعا * وافضل الناس جميعا * اللهم كما ازلت عليه
القرآن * وعلته البيان * وآتيته جوامع الكلام ونواحي احكام
واقوت صيته بجهالك امة خير الامم * وادبته فاحسنت تأديبه * وقربت
فازلت تربيته * افنى عليه من بحر رحمتك البسيط الراخر * المديد
الوافر * سجال صلاته وسلام طويل مددها * ككامل صدها *
و على آله بغير السجدة * واحصاه بدور المصاحفة * اما بعد فيقول
الراحي من مولا بلوخ الا لى * الفقير اليه سبحانه يوسف بن اسماعيل النهراني

المجلد الثاني

١٤١

الصباح المنير

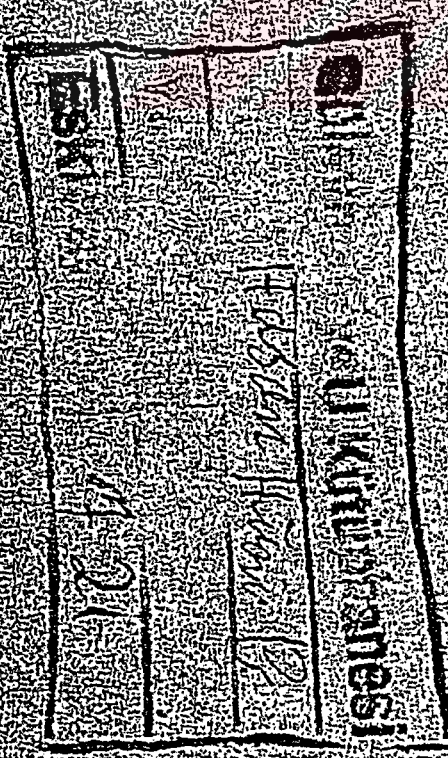
في ورطته بشفقة شيخ الأدياء ومعلم الضعفاء
 إلى العلمين مولانا وسيدنا السيد الشيخ
 أحمد الرفاعي الحسيني الأكبر
 رضي الله عنه ودفنه ببركاته
 وعلمه الشريفة
 آمين

٢

(الطبعة الأولى)

(بالمطبعة الميرية بولاق قنصر المحمية)

سنة ١٣٠٠ هجرية

التحفة السنية * الاحمدية الرفاعية

جمعها كاتبها الفقير الى الله تعالى ابو الجعد محمد نورالدين ابن
السيد حسن وادى الصيادى الرفاعى غفر الله له ولوالديه
والمسلمين آمين

١٤٧
٩

لج برخصة نظارة المعارف الجبلية

بالتأليف

بالاستاذ

علامة (ا.ق.ق. توزليان) — ادارة الشركة الرافعية
الكائنة بمحلة الباب العالي نمور ٣٢

١٣٠٢

SOLEYMANIYE G. KUTUPHANESI

Kismi

Tekkeleer - Hasip Ef.

Yeni Kayit No.

SOLEYMANIYE G. KUTUPHANESI

Kismi

Tekkeleer - Hasip Ef.

Yeni Kayit No.

Eski

220

Transliteration

٤٠٨

كتاب

المنايا اربانية * في ملخص الطريقة ارفقيه *

تأليف الامام شيخ الطريقة * وممدن السلوك والحققة *

الجامع بين الرايتين * السالك على سبيل الكونين *

السيد الشيخ العلم العلامة المشهور في كل نادى *

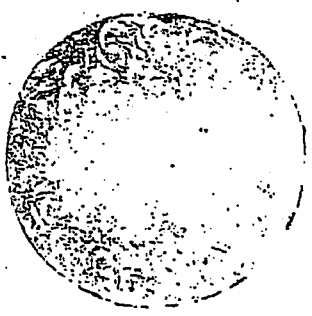
صاحب السيادة والساجدة مولانا محمد

ابوالهدي افندي ارفاعي

الخالدي الصادي *

١٤٧

٤٩

مكتبة جامعة القاهرة

طبع في اصطبل ل الحمية * في المطبعة العثمانية * دامت

محررة سنة بعثانية ربنا البريه *

في مرة ثنى اربعة سنة ١٣٠١

SOLEYMANIYE G. KUTUPU M. I	
İsmi	Tekeler-Hasıp Ef.
Yerli Sayı No.	

(الفجر المنير)

في بعض ما ورد على لسان الغوث العظيم مولانا السيد أحمد الرفاعي
الكبير رضي الله عنه تأليف الامام العالم العلامة محمدي
الريدي، ومفيد المسترشدين السيد الشيخ محمد أبي الهادي
الصمادي الرفاعي الخالدي تقيم الاشراف بحلب

الشماء بعيت بركاته، ولوات تقواه آمين

(بسم الله الرحمن الرحيم)

الحمد لله الذي آيد آل الرسول بأولاهم المسلمين جيل بعد جيل
ورفع منارهم فوق الناس على الاجال والتفصيل وجعل جبرهم
دينا ووردهم حصنا حصينا والصلاة والسلام على عالم الوجود
وبحر الكم والجلود سيد الخلقين وناج النبيين وعلي آله
الطاهرين وأصحابه أئمة الدين الهادين المهديين وعلى الاولياء
الواصلين وأتباعهم والمجدين (أما بعد) فقد وفق الله سبحانه لفاضل
وسيدنا الراشد الكامل صاحب الشرف والساحة والفضائل
قدوة العلماء والمشايع الافاضل الذي وقع على فضله الاتقان وبلغ
شعاع عرفانه في الافاق السيد الشيخ محمد آية الله في افندي
الصمادي الرفاعي الخالدي تقيم الاشراف بحلب الشماء بجمع ثبات
هذا الكتاب الذي عذب وطاب فقد اجابه أرجو الله العليين
وغوث الثقلين فياهامن منقته لآلاء جدد ذكرها الاناء ذرية
طيفة تسخنت ذروة العلماء وشجرة أصلها ثابته في الارض وفروعها
في السماء أدام الله بهم نفع المسلمين وقاهم من كيد الجاسدين
بحرمة جدهم سيد المرسلين والحمد لله رب العالمين
أكتبه حق يدعهم وحجهم السيد محمد علوي الرفاعي تقي الله له آمين

كتاب

قلادة الجواهر

في

ذكر النورث الرفاعي وابائه الاكابر

تأليف

مولانا العام الملاية الناضل . والجيز
الخزير الرشيد الكامل . من اشهر فضله

بكل نادي . صاحب السيادة والساحة

السيد محمد ابي الجدي افندي الرفاعي

الخالدي الصيادي فعنا الله به

وعلوه

طبع في داروت في المطبعة الادبية ١٣٠١

٤٤٤ ذكر من كان من اكابر النورث الاعوان واصحاب الطريق اهل السرطان مولانا الامام

الكبير والراشد المعارف النورث خليفة الحسن البصري الامام ابرسليان داروتين

فصير المطالي الكوفي رضي الله عنه

٤٤٩ ترجمة الامام مقدسي الاسلام مفتي الرقيين وشيخ الطائفتين ابو القاسم الجيد

ابن محمد الجيد البازندي الاصل البغدادي القماري البخاري

٤٥٥ ذكر من كان من اصحاب الخيرة وفادات الطريقة وسادات فرسان الخيرة الامام

المعارف الرباني والنورث الكبير الصديقي البار الاثري والطراز المذهب الجاهج

لائحات المعاني شيخ الاسلام ابو محمد محيي الدين عبد القادر الحسيني الجليلاني

قدس الله سره ورضي الله عنه

٤٦٣ ترجمة الامام الكبير والنقيب النورث النورث حامل لواء المعالي وقائد ركب

الاعالي المرافق علي من المباح الخفي مولانا السيد ابراهيم السنوسي رضي

الله عنه

٤٦٥ ذكر من كان من اصحاب الخيرة وهو الشيخ الامام الجاهج المحدث النورث والامام

واحد اعيان مشايخ الطائفة الكبرياء مولانا الشيخ ابو الجيب عبد القاسم

السهروردي شيخ الطائفة السهروردية رضي الله عنه

٤٦٦ ذكر خاتمة هذا الكتاب بلائحة قصائد الاولي خاتبة المؤلف بها نفسه مستنداً

الى الله ومنه ولا عليه جل علاه والثانية مدح بها خاتم الانبياء صلى الله عليه وسلم

والثالثة بمدح سيدنا الرفاعي رضي الله تعالى عنه امين

١٣٥٠
١٣٤٠

آيات العرفان

في

مولد سيد ولد عدنان عليه افضل الصلاة

والسلام كل آن

شرف بنظمه كاتبه خادم الفقراء والعلماء محمد ابو الهادي
الصيادي الرقاعي الخالدي رحمه الله بطقه السريدي . وقد
وقفه وشرط قراءة الفاتحة خاصة لسيد الرسنين التي الطاهر
الامين ولا اله الا هو صلى الله وسلم عليه وعليهم كل
حين ولسيدنا النور الرقاعي ولسادتنا اولياء الله اجمعين
وبعد اداء هذا الواجب ان يسادر بالثناء لحضرة
امير المؤمنين ظل الله في ارضه سيدنا ومولانا السلطان الغازي
(عبد الحميد) خان الثاني نصره الرحمن ثم جاتيسر لوالفه
ولكافة اخوانه المسلمين والحمد لله رب العالمين

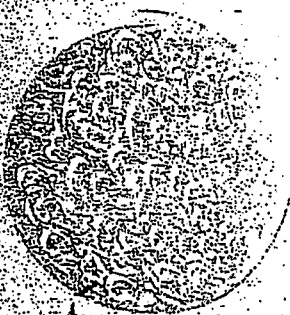
طبع برخصة نقالة المعارف الجليله

عدد ١١٣١

استانبول

١٣٠٢

(مهاجر) مطبوعه في باب عالي جاد سنده نورو

١٣٤٠
١٣٥٠
علا و دسي

٢١٦

كتاب

قرة الامين * في مدح الامام ابى العليين * تأليف العالم

الملاية * الجبر البحر التفاهة صاحب السيادة

والسجادة * والفضائل والفواضل

والراجحة * حضرة الشيخ السيد

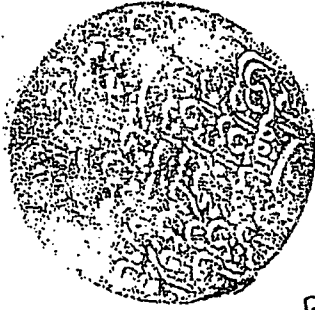
محمد ابى الهدى افندى

الصيادى * لازال نوره

يتلا فى كل

نادى

٢

احمد ذى العليين

جنابا مدح الرفاعى

سيد الطائفتين

شيل خير الخلق طه

١

٨٥

مكتبة

طبع فى القسطنطينية المحمديه * فى المطبعة العثمانية *

دامت بخروسة بمنايا رب البريه *

رة محرم الحرام سنة ١٣٠٢

٤٤٠

كتاب

الروض البسام

في

اشهر البطون الترشية بالشام

تأليف

حضرة الحبيب النساب الكامل فرع الشجرة الزفاعة العالم العلامة الفاضل

السيد محمد ابو المدي الصيادي الزفاعي

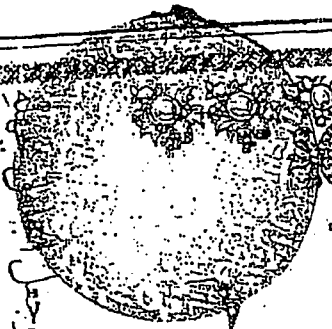
حفظه الله تعالى ونفعنا بعلمه

SOLEYMANIYE G. KOTOPHANES
Kismi. Telkeler-HasipEP.
Yerli sayit no.
Eski sayit No.
Tashrif No.

396

طبع مطبعة الاحرام بالاسكندرية سنة ١٨٩٢ مستحقة

٤٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل العلم نوراً وجعل القرآن هدى
معتزلاً والسلام بعلمه منشراح الصدر مسروراً والسلام
والسلام على حبيب الله ومعدن علمه المكنون الذي أنزل الله
عليه هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون وعلى آله
وأصحابه الأخذين عنه تقرأ واحداً وعلى التابعين والمتابعين
عنهم اقرأها فراداً آمين

اما بعد فيقول المبد القصير المسامي محمد ابو الهدى ابن
السيد حسن وادي الصيادي الرفاعي كان الله له وغفر بفضله
زلة آمين هذه بحالة على شكل رسالة ضار السبب لكتابها
سؤال كارت من الاخ في الله فاضل افندي معلم اولاد مولانا
امير المؤمنين حفظهم الله المعين ونصر الله والدم سيدنا الحليفة
الاعظم وادبه كلمة الشرح والدين آمين وهو لأي شيء لم
تكن الاحاديث لله به الاخاء والحمد لله رب العالمين

SULEYMANIYE G. Küt. N. 1	
Kiemi	Hasan Ef
Yeni Kayıt No:	
Eski Kayıt No:	35
Tashif. No:	

❦ شفاء القلوب ❦ بكلام النبي العربي ❦
❦ صلى الله عليه وسلم ❦

تأليف

السيد الجليل والامير الطويل شيخ السلف
ورعية الخائف تاج الملوك، قدوة الفضلاء
حضرة صاحب السيادة والسماحة

السيد محمد ابي المدي

المباركة الرفاعي

كان الله له

رباني جميع

الاسامي

امين

❦ طبع ب مطبعة جريدة الاصلاح سنة ١٣١٣ هجرية ❦

SULEYMANIYE G. KUTUPHANESI

Kismi . ٢٥٤ - ١٥٤٠

١٨٩٢

كتاب

الروض البسام

في

اشهر البطون القرشية بالشام

تأليف

حضرة الحبيب النسيب الكامل فرع الشجرة الزاوية العالم العلامة الفاضل

السيد محمد ابو المدي الصيادي الزاوي

حفظه الله تعالى وتفضل بطلبه

SOLEYMANIYE G. KÜTÜPHANESI	
Kismi .	Talekeler-Hasip E.P.
Yerli Sayit No.	
Eski Sayit No.	396
Ticari No.	

طبع مطبعة الاحرام بالاسكندرية سنة ١٨٩٢ مسيحية

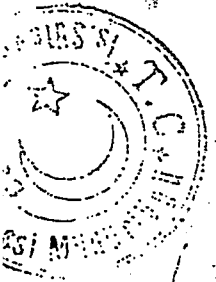
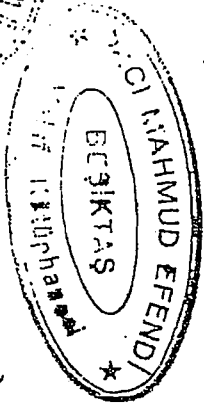
Süleymaniye Müftühanesi	
Kısım	İktisat
Yeni alınan	3124
Eski kayıtlı No	

هو القواعد العربية في أصول الطريقة الرفاعية
للشريف القاهية والخطير الملامة نقر العصابة
الزكية الاحدية وبعدها من الطريقة العلية
الرفاعية حضرتها صاحب السادة الساجدة
والفضائل الشهيرة والراجحة مولانا
السيد محمد أبو الهادي أفندي
الصادق الرفاعي لازل
بالاقبال مبرور
المساعي

AMUD EFENDI
SİKİTAS
Kütüphane

ŞEYH İSMET CEMAL
MÜFTÜHANESİ
1323

هذا
 شيخنا صاحب دارنا في مرجع خلق الوجوه
 وصورة الله من الخرافات خاتم الانبياء والمرسلين
 عليه افضل الصلوة واكمل التحية والاحسان
 للعارف بالله ابو صيري رحمه الله تعالى
 ورضي عنه وارضاه وما كان بين قوسين
 هو التشاير للعلم الامامة واخير
 الكبير الزهامة فريده وروحه سيد
 هضرة حضرة سيده وروحه سيد
 الشيخ محمد باي الهادي بن السيد
 حسين وادي الصيادي
 الرقاي وقله الله لا يحجبه
 ويرضاه وبنده منافي
 جريح مانتناه
 آمين

Süleymaniye Ulu Camii
 17.7.

المقدم النضيف في آداب الشيخ والمريد
تأليف الشريف الفاضل والملازمة الكامل
حضرة صاحب السيادة والسعادة
والفضائل والرجاحة السيد محمد
أبو الهدى أفندي الصبياني
الرفاعي تقيت أسراف
حائب لأزال راقيا
بالعز إلى أعلى
الرتب

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
والحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الذين هم من الله تعالى
ومعهم يوم الدين
وحيروا وخرقوا

بوكاه وخرقوا
أمن

عن أبي بصير عن الصادق عليه السلام

الطهارة الأولى

12/08/2004

هذا كتاب الغفر قات

الدامع بالحق الباطل اهل البهتان

أليف العالم العامل النبي النبي الكامل شمس اهل العرفان
المعتمد القول بالبرهان الخلق في الله عن السوى الخلق
بأخلاق جده الأعظم الذي لا ينطق عن الهوى

صاحب السيادة والسماحة

حضرة السيد أبي الهدي افندي الصيادي الرفاعي
كان الله له مؤيداً في جميع الدواعي

آمين

مطبعة الهلال بالنجازة بمصر

سنة ١٩٠٦

12/08/2004

MILLET GENEL KÜTÜPHANESİ
KISIM : A.E. Hade
ESKİ KAYIT No: 1154
YENİ KAYIT No.
TASNİF No.

كِتَابُ الطريقة الرفاعية

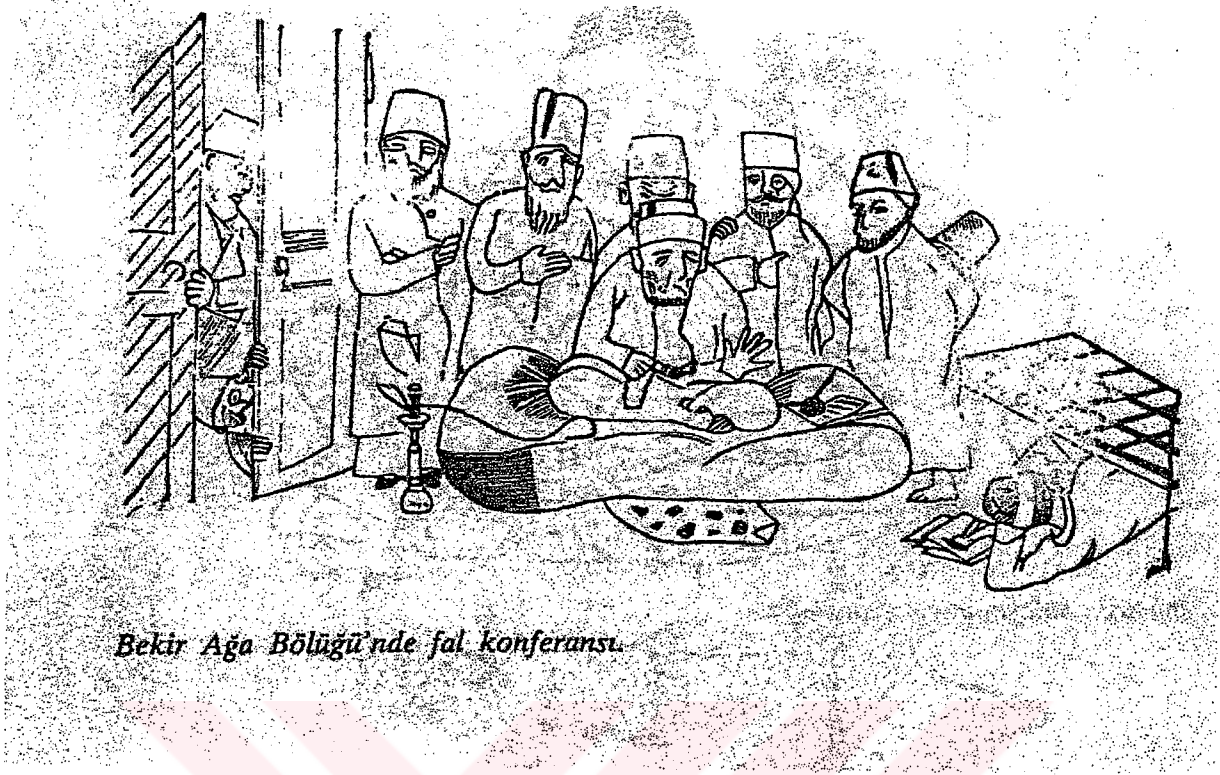
تأليف

الوارث النبوي العلي الجناب والعلامة
الاملي الذي انتظمت بآثاره البديعة جوامع
الحكم وزوامر الآداب مجدد العصر والأوان
وشمس الساطعة في أفق الفضل والرفق صدر
الصدور وعين الأعيان صاحب السباحة والمناقب
الوضاحة السيد محمد أبو الهدى أفندي ثم
الرفاعي الصيادي لازال ينسخ سواد
الجيل بيض الأيادي أمين

غني عن التعديل

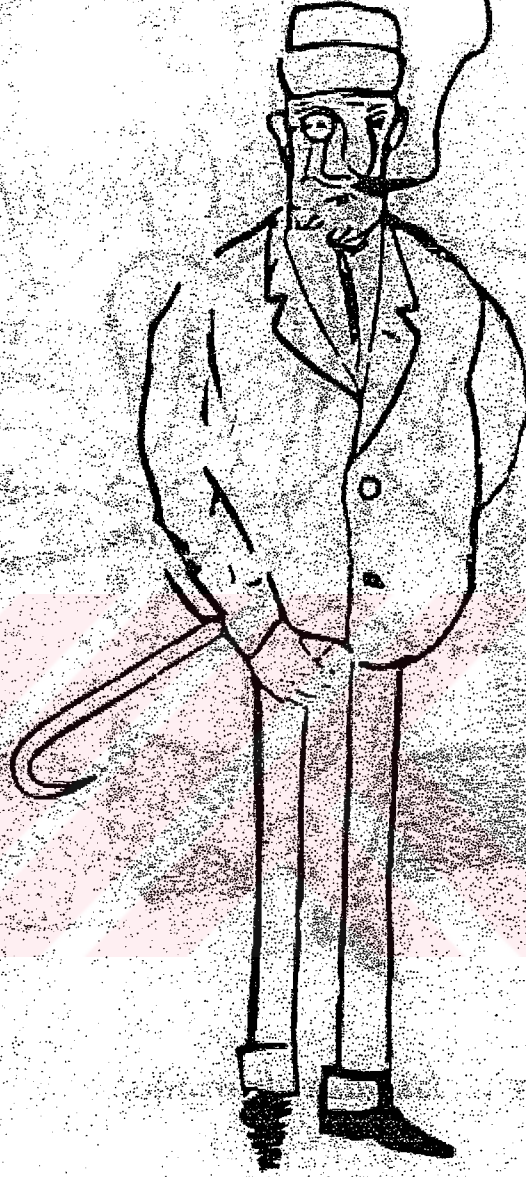
(مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر)

لصاحبها محمد اسميل

Bekir Ağa Bölüğü'nde fal konferansı

ABDÜLHAMİT'İN UFURUKÇUBAŞISI
ULHÜDA ÜZERİNE
İTLEMELER

Avrupa'ya sınışıabilseydi böyle gezecekti.

Ufuruk/9 Ağustos 1908/S.1, s.4

مشاهير زماندن ابوالهدى افنديك عسره بز دفعه اشرف ساعته نشر ايدلك اوزره بـ
غير موقوتك بز نسخهي الله ايدلديكي جهته اعيم مندجاني ضمنده ايجاب ايدن شره
طبع اولنان صورتيدر

الافوروك

الحكمة كناية ونحوها الاموال الخدام والشياطين ينشر في اشرف الساعة

عربي بزم بكمز تركيه دري

العدد : و امر « يوم السبت » ٩ اغسطس سنة ١٩٠١ - الادريس تلفرد

رفقاء النحر بزم:

اسماعيل باشا صاحب الذل الطويل و
فؤاد بيك الساق، الوالي السابق قسطنطين
نظيف الطيف البروري، حامل الانف
رفيق و آكام باشاوة التخصيصين في الصبلا
فؤاد بيك الشداد (قره تحينه داماد)
سنيخ بيك الممتاز وجوده بم بياض
ضيا بيك ابن المظفر يميز القلم محويات
رؤف بيك داماد الهائم ومعاون في اوطه الا
زاده الطور بيل، قاتق [*] لا قرين السابو
حفيد الابريقدار آكل الحمار، خدم بكركامي

المؤسسين:

المصاحب الامتياز: حامل المفتاح الابواب الجن والسحورات العليا
الصيادي زاده ابولهدى
رئيس المحررين: ولده الامير الاكرم حسن بك الحادي الاكبر
المخبرين السيار: عزت المجهول النسب والدياره، سلم الملعنة الفقار
المخابر المحسوس في الجنة: فهم اللهم، محمد القباصقال وكيل الدجال

ماضي به

عطف نظر

مسلكننا

اولا - اخبار النيوب سالة من العيون
ثانياً - تقال وتوكل الجن الشياطين
لموقوفين. [***]
ثالثاً - تعبير الرؤيا في بيان احوال الر
رابعاً - وقاية الاشرا والجواسيس.
خامساً - مدافعة الارثشا في حق الله

[*] اسكي كودوك، بول توكودوك،

«لغت غريبه صميحه ١٥»

[**] قرين سابق خاطره كلينون انك ط

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

1-Başbakanlık Arşivi

a)Yıldız Arşivi

Yıldız Esas Evrak(Y.EE)

Yıldız Mütenevvi (Y.MTV)

Yıldız Perâkende Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ)

Yıldız Perâkende Başkitabet (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Perâkende Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH)

Yıldız Perâkende Hariciye Nezareti (Y.PRK.HR)

Yıldız Perâkende Maliye Nezareti (Y.PRK.MM)

Yıldız Perâkende Meşihat Dairesi (Y.PRK.MŞ)

Yıldız Perâkende Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Yıldız Perâkende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM)

Yıldız Esas Defterler (Y.ED)

b)Harici Siyasiye Belgeleri (HR.SYS)

c)İrade Tasnifi

(1305-1324 H. Dönemi için)

Dahiliyye

Maliye

Hususiyiye

d)Zabtiye Nezareti Belgeleri (Z.B)

II. Süreli Yayınlar

a) Salnameler

Sâl-nâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (1293-1324)

b) Gazeteler

Büyük Gazete

Ceride-i Nîl

İntikâm

İttihat ve Terakki

Mizan

Serbesti

Tanin

Şûray-ı Ümmet

Üfürük

III. Kaynak Eserler

ABDULHAMÎT, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1999.

ABU MANNEH, Butrus, "Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü'l-Huda es-Sayyadi", Sayı: 7-10, 1995, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.375-405.

_____, "Sultan Abdulhamid II and The Sharifs of Mecca (1880-1900)", *Asian and African Studies*, V.9 No.1, Jerusalem 1973.

_____, "The Genesis of Midhat Pasha's Governorship in Syria 1878-1880", *The Syrian Land Processes of Integration and fragmentation in Bilâd al-Shâm from the 18. to the 20. Century*, ed. Thomas Philipp and Birgit Schaebler, Stuttgart 1998.

AKARLI, Engin Deniz, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *OA*, c.2, Ankara 1999, s. 253-265.

_____, *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamit II: Origins and Solutions*. (Basılmamış Doktora Tezi) Michigan 1976.

AKYILDIZ, Ali, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbiâli'yle İlişkileri", *OA*, C.2, Ankara 1999, s.286-297.

ANTONIUS, George, *Arab Awakening*, Britain 1945.

AYDIN, Bilgin, "Osmanlı Siyasi Tarihinde Mevleviler ve Sultan II. Abdülhamid ile İlişkilerine Dair Yeni Belgeler", *O.A* , c.2, Ankara 1999. s.389-396.

BAYTAR, Abdürrezzak, *Hiyet 'ül Beşer*, Dımaşk 1963, s.72-94.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002.

BUZPINAR, S.Tufan, *Abdülhamid II, Islam and Araps*, (Basılmamış Doktora Tezi), Manchester 1991

_____, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877-1882", *Hilafet Risaleleri 1*, (Hazırlayan: İsmail Kara) İstanbul 2002, s.37-63.

_____, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devletinde Gelişim Süreci", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.2, s.168-178, Ankara 1999.

_____, “Osmanlı Suriyesinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 1998, s.73-89.

BÜYÜKER, Kâmil, *II. Abdülhamid Han 'ın Şeyhi Şeyh Zâfir Efendi ve Ertuğrul Tekkesi*, İstanbul 2004

COMMINS, David, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, (Çeviren: Selahaddin Ayaz) İstanbul 1993.

ÇAĞALI, Gül, *Kamil Paşa'nın Anıları*, İstanbul 1991.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Abdülhamid'i Anlamak: 19. yy Tarihçiliğine Bir Bakış”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul 2001, s.137-146.

_____, “İsmi Olupta Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme”, *OA*, c.2, Ankara 1999, s.380-388.

DE BLOWITZ, M., *Une Course a Constantinople*, 3.ed. Paris, Librarie Plan, 1884.

DE JONG, Frederick, *Notes on Islamic Mystical Brootherhoods*. Tarihsiz.

DEMİROĞLU, Faiz, *Abdülhamid'e verilen Jurnaller*, İstanbul 1955

DERİNGİL, Selim, “II. Abdülhamit'in Dış Politikası”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, II/s.304-307.

_____, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2002.

_____, *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, İstanbul 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1999.

EICH, Thomas, “Abu'l-Huda, The Rifaiya and Shiism In Hamidian Iraq”, *Der Islam*, 80, (2003), s. 142-152.

_____, “The Forgotten Salafi-Abu'l-Huda Sayyadi”, *Die Welt des Islams*, 43, (2003), s.61-86.

ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1995

_____, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti", *OA*, Ankara 1999, II/373-379.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996.

EYÜBOĞLU, İ. Zeki, *Bütün yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990.

FARAH, Casear, *Arabs and Ottomans: Checkered Relationship*, İstanbul 2002.

_____, *The Sultan's Yemen*, New York 2002.

FESCH, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, (Çeviren: Erol Üyepazarcı), İstanbul 1999.

GEORGEAN, François, II. Abdülhamid, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, Ankara 1999, s. 266-274.

GONNELLA, . Julia, "As-Sayyid Abu'l-Huda Al-Sayyadi In Aleppo", *The Empire in the City, Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*, ed. Jens Hanssen, Thomas Philipp, Stefan Weber. Beirut 2002.

GÜRFIRAT, Baha, "Ebulhuda'nın II. Abdülhamid'e Sunduğu Arizalar", *Belgelerle Türk Tarihi*, 18, 1969, S.28-29.

HANİOĞLU, Şükrü, *The Young Turks In Opposition*, İstanbul 1988.

HASLIP, John, *Bilinmeyen Taraflarıyla II. Abdülhamit*, İstanbul 1964

HİÇ, Vasıf, "Ebulhuda", *İstanbul Ansiklopedisi*, 9 c. İstanbul 1968,

HOURANİ, Albert, *Arabic Thought in the Liberal Age*, London 1962

KADRİ, Abdülkadir, *El-kevkebü'l Münir Fi Tercemeti Üstaz es-Seyyid Muhammed Ebü'l-Huda Efendi es-Sayyadi er-Rifai eş-Şehir*, 1897 öncesi, İstanbul Atatürk Kitaplığı B. Kataloğu 1370.

KARA, İsmail, *Hilafet Risaleleri 1*, İstanbul 2002

_____, *İslamcıların Siyasal Görüşleri –Hilafet ve Meşrutiyet-*, İstanbul 2001.

KARAL, E.Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri, TTK Ankara 1995.

KARPAT, Kemal Karpat, “Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Haziran 1987, s. 13-37.

_____, *The Politization of Islam, Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late ottoman State*, New York 2001.

KAYALI, Hasan, *Jöntürkler ve Araplar*, İstanbul 1998.

KOCAHANOĞLU, O. Selim, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, İstanbul 2001

KEÇEÇİZADE İzzet Fuat Paşa, “Abdülhamid’i Parmağı Üzerinde Oynatan (Ebulhüda) Kimdir?,” *Büyük Gazete*, No.60, 15 Ekim 1927.

KEDDİE, Nikki, *Cemâleddin Efgâni –Siyasi Hayatı-*, (Çeviren: Alaaddin Yalçınkaya) İstanbul 1997.

KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul 2002.

KURŞUN, Zekeriya, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992.

KUTAY, Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul 1974.

LANDAU, Jacob M, *Panislam Politikaları –İdeoloji ve Örgütlenme-*, (Çeviren: Nigar Bulut)İstanbul 2001.

MAHMUD NEDİM BEY, *Arabistan’da Bir Ömür*, (Derleyen: Ali Birinci), İstanbul 2001

MARDİN, Şerif , *Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye’de din ve toplumsal değişim*, İstanbul 1997.

MERCAN, Mustafa, *Jön Türklerin Mısır’daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasi Mecmuası (1896-1899)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul 2003.

....., *İttifak Ulemâ el-Tahkik ‘ala enne Ebü’l-Huda Zındık*, İzinsiz basım, 1313.

MİZANCI Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat*, İstanbul 1997.

_____, *Mücadele-i Milliye*, İstanbul 1994.

MÜMTAZ, Semih, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948.

MÜŞTAK, İsmail Hakkı, *Yıldızda Neler Gördüm*, İstanbul 1950.

NACİ, Muallim, *Hikem-i Rifai*, İstanbul (Matbaa-ı Amire), 1304.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, Ankara 1986.

ÖZCAN, Azmi, "Ebü'l-Huda", *Osmanlılar 1*, İstanbul 1999, s.390.

_____, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları (1873-1909)", *İslam Araştırmaları Dergisi Sayı 2*, 1998.

_____, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul 1992.

PEARS, Edwin, *40 Years in Constantinople*, England, 1916.

RASİM, Ahmet, *İki Hatırat Üç Şahsiyet*, İstanbul 1976.

REY, Ahmet Reşit, *Gördüklerim-Yaptıklarım*, İstanbul 1945

....., *Rifai Tarikatına Hakkında Bir Risale*, Tarihsiz. (T.Y) İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin K. 1053.

RODED, Ruth, *Tradition and Change in Syria During the last decades of Ottoman Rule: The Urban Elite Of Damascus, Aleppo, Homs and Hama, 1876-1918*, (Basılmamış doktora tezi) University of Denver, 1984.

SAİD, Ali, *Saray Hatıraları*, İstanbul 1994.

SAMUR, Sabahattin, *Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1988.

SAYYADİ, Ebü'l-Huda Muhammed bin Hasan Vadi, *Akdi'n-Nâkîd fî adâb eş-Şeyh ve'l-Mürîd*, Mısır 1307.

- _____, *Ayatü'l-irfan fî Mevlid Seyyid Veled Adnan*, İstanbul 1302.
- _____, *Burhanu's-Sadık*, Mısır 1326.
- _____, *Da'i'r-Reşâd Li Sebili'l-İttihad ve'l-İnkıyâd*, Tarihsiz.
- _____, *Dava'üş-Şems*, İstanbul 1301.
- _____, *El-Fecri'l-Münîr*, Mısır 1300.
- _____, *El-Feyz el-Muhammedi ve'l-Meded el-Ahmedi*, İstanbul 1298.
- _____, *El-Furkan ed-Dâmi'g bi el-Hakk a Batıl ehl-i Buhtan*, Mısır 1906.
- _____, *Hidayetü's-Sâ'i bi sulûk-i Tarikat-i el-Gavs er-Rifai*, Mısır, Tarihsiz.
- _____, *El-İnaye er-Rabbaniye fî mülâhhas et-Tarika er-Rifaiyye*, İstanbul 1302.
- _____, *Kalaidü'z-zeberced*, Beyrut 1885.
- _____, *Kava'ide'l-Mer'iyye fî Usul-i Tarikati'r-Rifaiyye*, Mısır 1305.
- _____, *Kenze'l-Mutalsem fî Medidi en-Nebi Li veledihi el-gavs er-Rifai A'zam*, Mısır 1313.
- _____, *Kiladetü'l-Cevâhir fî zikre'l-Gavs er-Rifai Etba'ihî'l-Ekâbir*, Beyrut 1301.
- _____, *Kurretü'l-ayn fî Medhi'l-İmam Ebi'l-Alemîn*, İstanbul 1302.
- _____, *Külliyatü'l-Ahmediye*, Mısır 1908.
- _____, *Medeniyet-i İslamiye Risalesi*, Tarihsiz.
- _____, *Nefahâtu'l-İmdad*, Beyrut, Tarihsiz.
- _____, *En-Nefahâtu'l Muhammediye fî erba'ine'l ehâdisi'l-Ahmediyye*, Mısır 1313.
- _____, *En-Nefahatu'n-Nebeviye fî Hidmeti'l-Hilafeti'l-Hamidiyyeti'l-Osmaniye*, Tarihsiz.
- _____, *Nuri'l İttisaf fî Keşfi Zulmeti'l-Hilaf*, Mısır 1306.

_____, *Rahatü'l-Ervah*, Mısır 1903.

_____, *Er-Ravda'l-Bisa fî eşher el-Butunu'l Kureyşîyya bi Şam*, Mısır 1892.

_____, *Risale fî Hakk-ı Hadis el-Mütevâtir*, Beyrut 1301.

_____, *Riyazat'a-l Asma fî ahkâm ez-Zikr ve's-Sima*, Mısır 1903.

_____, *Ruhu'l-Hikme*, Mısır 1321.

_____, *Sabahe'l-Münîr*, Mısır 1300.

_____, *Şifâu'l-Kulûb*, Mısır 1313.

_____, *Taşîr Kasidetü'l Bür'e*, Basra 1309.

_____, *Tarikati'r-Rifaiyye*, Mısır 1320.

_____, *Tarikü's-Savab fî salat ala'n-nebi*, İstanbul 1302.

_____, *Tenvirü'l-ebşâr fî tabakâti's-sâdâti'r-Rifâiyye*, Mısır 1306.

_____, *Tıbyan el-Cami' beyne'l-Hikme ve'l-Beyan*, Mısır 1897.

_____, *Ukudu'l-Elmas*, Mısır 1315.

_____, *Zahiretü'l Me'ad Fî zikr es-Sadat-ı Benî Sayyad*, Mısır 1307.

SEDGWICK, Mark, "Dini Sosyal hayattaki yeri: Osmanlı Sufiliğinin Doğası", *OA*, c.4, Ankara 1999, s.446-451.

SHAW, Stanford J. ve Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, İstanbul 1977

SIRMA, İhsan Süreyya, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul 1990.

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak'ası*, (Haz: Hümeysra Zerdecî), İstanbul 2004

ŞAKİR, Ziya, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*1-2, İstanbul 1943.

TAHİR-ÜL MEVLEVİ, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1994.

TAHRALI, Mustafa, “Seyyid Ahmed Rifai”, *DİA*, c.2, İstanbul 1989, s.127-130.

TAHSİN PAŞA, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1996.

TIBAWİ, A.L, *A Modern History of Syria*, Edinburg 1969.

TRIMINGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders In Islam*, Oxford 1971

TÜKİN, Cemal, K.Kaynarca, *D.İ.A*, VI/1065-70

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991.

WEISMANN, Itzhak, *Taste of Modernity: Sufism, Salafıyya and Arabism in Late Ottoman Damascus*, Brill 2001.

YASAMEE, F.A.K, *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*, İstanbul 1996.

YEKUN, V, *el-Ma'lum ve'l-Mechul*, Kahire, 1327.

YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

YÜKSEL, Hasan ve M. Fatih Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sâdat-i Kiram ve Nakibü'l-Eşraflar*, Sivas 1998.

ZEİNE, N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğın Doğuşu*, İstanbul 2003.

MUHARREM VAROL:

16.03.1979 İstanbul'da doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi İstanbul Devlet okullarında bitirdim. 1996 yılı Eğitim-Öğretim yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji bölümünü kazandım. 2001 yılı yaz dönemi söz konusu bölümden mezun oldum. Şu an Marmara Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Bilim dalında yüksek lisans öğrencisiyim.

